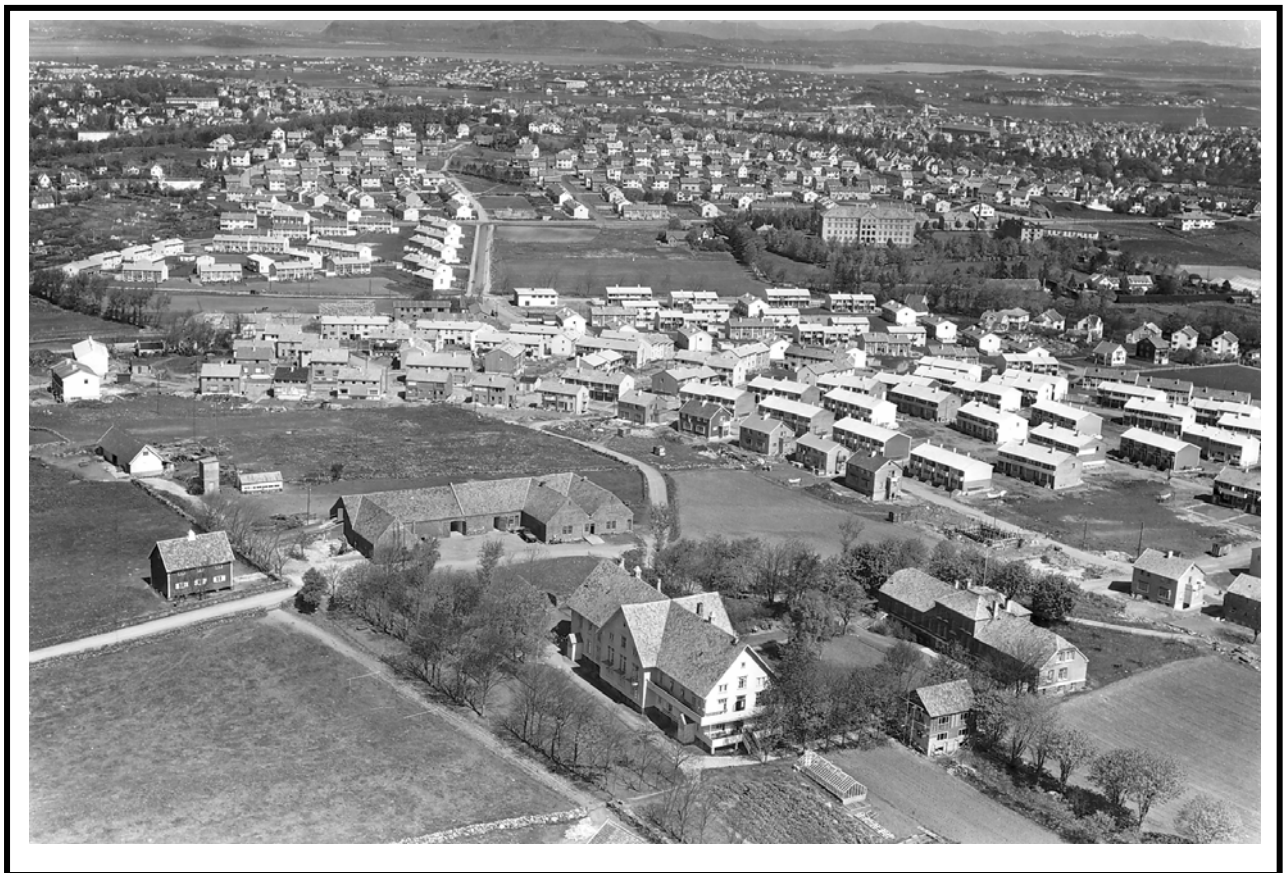

OMSORG PÅ VILKÅR.

Historien om Stavanger Arbeids- og Aldershjem.

Georges Midré

Institutt for samfunnsvitenskap

Universitetet i Tromsø, 9037 Tromsø

Stensilserie A nr. 72 1988

ISSN 0801-1931

SAMMENDRAG.

OMSORG PÅ VILKÅR.

Historien om Stavanger Arbeids- og Aldershjem.

Georges Midré

Institutt for samfunnsvitenskap, Tromsø.

Boka er en institusjonssosiologisk studie av en anstalt i Stavanger kommune. Undersøkelsen bygger på protokoller og journaler fra anstalten, offentlige dokumenter, avisartikler og intervjuer med sentrale aktører.

Undersøkelsens formål er å vise hvordan ulike prinsipper for behandling av sosial nød nedfeller seg i en konkret organisasjon. Det er særlig lagt vekt på å vise hvorledes "omsorg" og "kontroll" søkes kombinert i ett program for behandling av sosiale avvik.

Et annet formål med studien er å gi en analyse av ulike betingelser for endringer i et sosialpolitisk tiltak. En av hovedkonklusjonene i det foreliggende arbeid er at de ideologiske grunntrekkene har vært de samme gjennom hele anstaltens eksistens, til tross for at det samtidig har skjedd store endringer på det sosialpolitiske området nasjonalt og internasjonalt.

Gruppen av innsatte har samtidig endret seg betydelig over tid. Dette tyder på at anstalten har hatt stor evne til å ta fatt på nye kontrolloppgaver etter som definisjonen av problempanoramaet i samfunnet endret seg. Det samme program er benyttet til å behandle en rekke ulike samfunnsmessige avvik og nødtilstander. Slik framstår anstalten som både uforanderlig og fleksibel.

Undersøkelsen avsluttes med å reise spørsmål om de funksjoner som ble ivaretatt av den anstalten som her er beskrevet, nå er overlatt andre og mer moderne sosial-politiske ordninger.

Foto forside: Arbeidsgården mot NordØst. 23 mai 1957. Byarkivet i Stavanger.

FORORD.

Denne undersøkelsen ble laget i tilknytning til en større studie av hvorledes skillet mellom "verdigg" og "uverdigg" nød er blitt trukket i Norge opp gjennom tidene. Jeg kalte dette arbeidet Bot, Bedring eller Brød? Om bedømming og behandling av sosial nød.

Et gjennomgående trekk ved innføringen av sosiale ordninger synes alltid å ha vært å hindre at folk som selvforskyldt var kommet opp i vanskeligheter - eller som ikke selv gjorde nok for å komme ut av dem - enten ble nektet hjelp eller de fikk en hjelp som var av dårlig kvalitet. Jeg var opptatt av å vise hvordan "legitim" og "illegitim" nød ble definert, og å vise på hvilken måte definisjonene ble satt ut i livet ved behandlingen av de nødstilte. Det var i lys av denne problemstilling jeg fattet interesse for Stavanger Arbeids- og Aldershjem. Her håpte jeg på å finne konkretisert noen av de mer allmenne trekkene og utviklingslinjene i vår sosialpolitiske historie.

Jeg skylder Gøran Hellstrandh en takk som satte meg på idéen om å ta fatt på en beskrivelse av anstalten i Stavanger. Likeså fikk jeg tilgang på en god del materiale og verdifulle råd og synspunkter av Leif Larsen. Det var mange som delte sine erfaringer med meg: Oscar Birkeland, Kåre Dreyer Dybdahl, Olav Frøseth, Ingvald Nygård, Lars Rob og Ingfrid Svendsen.

Bodil Wold-Johnsen ved Stavanger Byarkiv og Kristian Andenæs ved Institutt for rettsosiologi ga kritiske kommentarer og gode råd etter å ha lest et tidligere utkast av manuskriptet. Undersøkelsen er finansiert av Norges Allmennvitenskapelig Forskningsråd og Universitetet i Tromsø. En varm takk rettes til alle.

Etterskrift 2006.

I den elektroniske versjonen er det gjort mindre endringer og rettelser. Takk til Alis Imsland og Arbeidernes Historielag i Stavanger for tillatelse til bruk av illustrasjoner.

SAMMENDRAG.....	2
FORORD.....	3
KAPITTEL 1. EN FATTIGGAARD FOR BYEN.	7
INNLEDNING.....	7
ARBEIDSGÅRDENS RØTTER.	9
ET FRIVILLIG ARBEIDSHUS.	11
FORBILDENE: SOMA OG STOLPEGAARD.....	12
MÅLGRUPPER.	16
PLANENE FULLFØRES.	17
PLANENE OM ET ALDERSHJEM.	20
AVSLUTNING.	23
KAPITTEL 2. FRA FATTIGGAARD TIL ARBEIDS- OG ALDERSHJEM.	24
INNLEDNING.....	24
DISKUSJONEN OM NY FATTIGGAARD.	25
EN NY PLAN.	30
KOMBINERING ELLER SPESIALISERING?.....	30
VENTILASJONSPROBLEMER OG SNIKMORD.....	32
VANNMANGEL.	33
SPØRSMÅL OM DELING: PLEIEHJEM ELLER GÅRDSBRUK?.....	34
AVSLUTNING.	35
KAPITTEL 3. KRISE, FORSORG OG NØDSARBEID.	37
INNLEDNING.....	37
LIBERALISME OG SOSIAL REFORMER.	37
POLITISKE KONSTELLASJONER I STAVANGER.....	39
KOMMUNAL KRISEPOLITIKK.....	41
DEN KOMMUNALE ARBEIDSFORMIDLING.	41
ARBEIDSGÅRDEN OG NØDSARBEIDET.....	42
INNSPARING, MÅTEHOLD OG DIGRE FORSLAG.	44
GÅRDSBRUKET OG FORSORGSUTGIFTENE.....	46
FORSORG ELLER NØDSARBEID?	47
NØDSARBEID SOM MORALSK PRØVE.....	48
ET BORGERLIG DILEMMA.	49
DET "SAMFUNDSNEDBRYTENDE" NØDSARBEID.....	51

AVSLUTNING.....	53
KAPITTEL 4. KLASSEKAMP PÅ GÅRDENS MARKER.....	54
DEN BLINDE FLEKK.....	54
LØSLATTE FANGER OG BYENS SPASERENDE.....	55
BUDSJETTER OG OVERSKRIDELSER.....	56
ARBEIDSGÅRDEN OG FORSORGSVESENETS OMORGANISERING.....	58
FATTIGGÅRDENE I SANDNES OG HETLAND.....	60
ARBEIDSVILJE OG ARBEIDSTILBUD.....	61
UNGDOMSARBEIDET OG DEN TVILSOMME FRIVILLIGHET.....	63
ET TALERØR FOR DE ARBEIDSLØSE.....	65
STAVANGER ARBEIDSLEDIGES FORENING.....	66
ARBEIDSLEDIGES FORENINGS AKSJONSUTVALG.....	68
INNVILGET GÅRDEN.....	69
Et glass øl.....	69
Hysesøkende.....	70
PROTESTER OG BORTVISNING.....	71
I gode og onde dager.....	72
Stor i munnen.....	72
FORHOLDENE PÅ ARBEIDSGÅRDEN.....	73
AVSLUTNING.....	76
KAPITTEL 5. INNTATT PÅ GÅRDEN.....	78
INNLEDNING.....	78
VARIASJONER OVER TID.....	81
ARBEIDSGÅRDEN SOM KRISESENTER.....	83
ALKOHOLIKERANSTALTEN.....	84
"UDSAT TIL FORPLEINING PAA JÆDEREN.".....	86
ARBEIDSGÅRDEN OG TVANGSARBEIDSHUSENE.....	88
ARBEIDSGÅRDEN OG ASYLET.....	90
ET RIS BAK SPEILET.....	90
SABOTØRER, LANDSSVIKERE OG TYSKERARBBEIDERE.....	91
LANDSSVIKERE.....	93
ATA - AVVIKLING AV TYSKE ARBEIDER.....	94
DE "FRIVILLIGE".....	96
AVSLUTNING.....	98

KAPITTEL 6. LENGER UT PÅ LANDET?.....	99
INNLEDNING.....	99
SVIN OG SELVBYGGERE.....	100
DEN LANGE UTREDNINGEN.....	102
INDRE URO.....	104
PÅ LETING ETTER EN NY GÅRD.....	106
FRA ARBEIDSGÅRD TIL VERNEHJEM.....	108
KRITIKK AV FORHOLDENE PÅ ALDERSHJEMMET.....	110
AVISDEBATT.....	112
VENDEPUNKTET.....	115
TVANGSFLYTTNG.....	120
AVSLUTNING.....	122
KAPITTEL 7. DEN KOMBINERTE INNRETNINGEN I HILLEVÅG.....	123
VED VEIS ENDE?.....	123
OMSORG PÅ VILKÅR.....	124
MANGE PROBLEMER - EN MEDISIN.....	126
PROFESJONELL ALLIANSE.....	128
LIBERALISMENS BESTANDIGHET.....	129
AVSLUTNING.....	130
LITTERATUR.....	133
VEDLEGG 1.....	138
VEDLEGG 2.....	142

KAPITTEL 1. EN FATTIGGAARD FOR BYEN.

INNLEDNING.

I ethvert samfunn finnes det problemer og vanskeligheter som blir betraktet som så viktige at de må finne samfunnsmessige løsninger. Sosiologer kaller disse fellesløsningene for "institusjoner". Betegnelsen rommer nettopp dette: en samfunnsmessig løsning på et vedvarende sosialt problem.¹

Både oppfatningen av problemet og metodene for å løse det farges av toneangivende ideer i tiden, så vel som av de materielle forutsetningene som finnes. Etersom disse skifter forandres også institusjonene.

Som oftest forbinder vi institusjoner med bestemte typer bygninger. Kirken, sykehuset eller arbeidsanstalten er eksempler på det. Dette behøver likevel ikke være tilfellet. Institusjoner kan ha en mer abstrakt form, som lov- og regelverk av formell og uformell art. I denne forstand er f. eks. Folketrygd- og Sosialomsorgsloven "institusjoner".

Det ville ikke være rett å betrakte institusjonene bare som passive mottakere av oppgaver fra andre deler av samfunnet. Når institusjonene materialiseres i et apparat, er det vanlig at de får en egen tyngde og kan komme til å arbeide for bestemte syn eller interesser i samfunnet. De kan bli aktive, ikke bare i å løse problemer samfunnet overlater dem, men også i å forme et samfunns syns på hva problemet er og hvordan det bør løses. Det er ofte svært ulike oppfatninger som gjør seg gjeldende. Er fattigdom et tegn på moralsk forfall eller på manglende arbeidsmuligheter? Skyldes kriminalitet bestemte personlighetstrekk eller vanskelige oppvekstvilkår? Bærer økning i seksuelt overførte sykdommer bud om større normløshet eller om nye typer virus?

---

¹Se også Fowles & Jones (1984).

De ulike institusjonene kan representere forskjellige virkelighetsoppfatninger og kan komme til å konkurrere om å få gjennomslag for sitt syn. Kirken og sykehuset kan for eksempel gi sine fortolkninger om samfunnets utvikling og komme med ulike forslag til løsninger av vanskelighetene som dukker opp. Også i den enkelte anstalten kan det gjøre seg gjeldende ulike teorier og begreper om hvorledes ett problem skal defineres og angripes. Vi finner i tillegg mange eksempler på at en enkelt anstalt får flere oppgaver som kan stå i motsetning til hverandre. En anstalt kan med andre ord inneholde flere institusjoner. Et fengsel kan, for eksempel, både være et instrument for den hevneende rettferdighet, samtidig som det skal gi utdanning til innsatte med lese- og skrivevansker. Her forenes pinen og pedagogikken.

Men fengslet er ikke alene om å skulle bygge bro over ulike og motstridende formål. En rekke studier av velferdsstatens instrumenter viser at de som regel bygger på ulike teorier og kan fremme motstridende formål. Dette er en viktig grunn til at sosialpolitikken karakteriseres av dyptgående spenninger, et forhold som vil prege måten tjenestene ytes til befolkningen. Det er derfor viktig å identifisere motsigelsene i tiltakene for i det hele tatt å kunne forstå hvorfor de virker som de gjør.²

Studiet av velferdsstatens institusjoner blir dermed viktig ikke bare når vi vil gi et bilde av hvordan sosial nød blir avhjulpet. Dette er viktige problemstillinger og det er ingen tvil om at vi vet for lite om møtet mellom befolkningen og apparatet. Like interessant er det at vi gjennom studiet av det enkelte sosialpolitiske tiltaket kan få et fruktbart inntak til å studere hvordan mer generelle teorier og begreper om samfunnet får et konkret uttrykk. I et slikt perspektiv vil vi se anstalten som et møte mellom sosialpolitiske teorier og ambisjoner på den ene siden, og de materielle og politiske muligheter på den andre. Her finner vi utfallet av erkjennelsesmessige, verdimesse og politiske kompromisser.

Anstalten kan oppfattes som et system av stivnete begreper, teorier og samhandlingsmønstre, en sosialpolitisk forsteining som bare langsomt omformes av nye vinder og bølger.

Unntaksvis kan det skje brå og omfattende endringer, men det forutsetter en allment godtatt krisedefinisjon. Slik sett vil en anstalt være forankret i fortiden, i de betingelser som gjaldt da den ble opprettet. Ofte vil det være vanskelig å tilpasse den til nye krav og problemstillinger.

2.I Midré (1990) er det referert en rekke relevante undersøkelser. Spesielt interesserte henvises til denne.

Av denne grunn vil det være viktig å anlegge et historisk perspektiv på beskrivelsen av sosialpolitikkenes instrumenter.

I det følgende skal jeg fortelle historien om Stavanger Arbeids- og Aldershjem i Hillevåg. Jeg vil prøve å gi et bilde av hvordan de spenninger som tidlig ble bygget inn i tiltaket kom til å prege møtet mellom en del av byens nødstilte og myndighetene i byen, i hele anstaltens levetid.

Jeg vil også legge vekt på å vise hvordan utformingen av en konkret anstalt i en bestemt kommune hang sammen med skiftende oppfatninger om hvordan verden og menneskene burde være, og hvilke regler som skulle gjelde for forholdet mellom nødstilte borgere og myndighetene. Jeg vil vise hvordan endringer i "den store verden" spiller sammen med lokale betingelser og nedfeller seg i den konkrete behandlingen av ulike grupper i bysamfunnets periferi.

Endelig vil jeg undersøke hvordan oppbyggingen av et sosialt kontrollapparat på ett tidspunkt gir løsninger på vanskeligheter som oppstår senere, selv når disse har helt andre årsaker. Også for dette formålet er en undersøkelse av anstalten i Hillevåg interessant.

ARBEIDSGÅRDENS RØTTER.

Fra slutten av 1700-tallet ble det opprettet en rekke arbeidsanstalter i Norge. Et viktig formål var å gi et arbeidstilbud til fattige som hadde arbeidsevne i behold. Viktige impulser til denne politikken kom fra ny-merkantilismens Hamburg og var nøye knyttet til Johan Georg Büsch. Han oppfattet i høy grad fattigdom som et spørsmål om arbeidsmuligheter. Skulle man bekjempe den, måtte man gi befolkningen en mulighet til å klare seg selv. Et viktig element i fattigpleien måtte derfor være å gi de fattige et tilbud om arbeid.³

3.Se Seip (1984), s. 30 ff. og Midré (1990), kap. 5.

Det ble bygget en rekke arbeidsanstalter rundt om i landet i 1780- og -90-årene, og det var også fremmet forslag om en i Stavanger. Et fond ble opprettet for å sikre finansieringen av anstalten.⁴ Et spinnehus for kvinner som tigget kom også i drift, men ble etter noen år omgjort til en pleiestiftelse.⁵

I 1839 ble det nedsatt en kommunal komité for å utrede mulighetene for opprette en arbeidsanstalt i tilknytning til byens hospital og *Daarekiste*. I 1847 sto bygningen ferdig, men på grunn av usikkerhet og uenighet om prinsippene for driften kom ikke virksomheten i gang før 12 år senere. Det var dette anlegget som fikk navnet *Den kombinerede Indretning*.

Synet på fattigdommens årsaker hadde endret seg betydelig siden slutten av 1700-tallet. Det var ikke lenger manglende muligheter til å livnære seg, men dårlig arbeidsmoral som ble ansett for å være hovedproblemet. Fremdeles skulle fattige motta et tilbud om arbeid, men nå ble dette i høy grad en prøve på den fattiges arbeidsmoral: den arbeidsføre som nektet å ta imot fattigkommisjonens tilbud om arbeid, hadde dermed vist seg arbeidssky og uverdigg offentlig støtte.

Det var en utpreget motstand mot å gripe inn i samfunnets naturlige utvikling så vel som i den enkeltes privatliv. Samtidig uttrykte de bedrestilte en frykt for at for gode sosiale ordninger kunne ødelegge menneskenes motstandskraft og vilje til å klare seg selv.⁶

Slike tanker la grunnlaget for en "liberalistisk" sosialpolitikk som kom til å prege fattigpleien i store deler av Europa på 1800-tallet. Arbeidsanstalten i Stavanger føyde seg inn i denne tradisjonen. En konsekvens var at den ble drevet som en tvangsanstalt. Det var ikke adgang for frivillige arbeidere slik det har vært ved enkelte andre institusjoner i landet.⁷ Det er betegnende at mellom 80- og 90% av klientene etter 1870 ble henvist av politiet.⁸

4.Se rescript av 14. okt. 1791 ang. Arvefæste paa fire Løkker af Stavanger Kjøbstæds Egernæs Mark, og en Arbeidsanstalt i Byen, og rescript av 25. okt. 1793 ang. en Afgivt fra Kjøberne ved Auctioner til Arbeidshuset i Stavanger. I det siste står det at fattigkommisjonen i byen ønsker å gjøre arbeidshuset *saa nyttig for Byen, som mueligt, ved at forskaffe flere Fattige Arbeide, og derved lette Indvaanernes Afgivt til Fattigkassen*, [...].

5.Utne I, s. 161.

6.Se Seip (1975) og Midré (1990), kap. 6 for en videre drøfting.

7.Midré (1990), kap. 5 og 6. Også i Stavanger ble det drevet en frivillig fattigpleie. Fra midten av 1800-tallet var det i byen en Industri som skulle skaffe fattige lønnet husflidsarbeid. Fattigpleiens Industri utvidet virksomheten mot slutten av hundreåret. Virksomheten fortsatte i alle fall fram til 1914. Tveteraas et al. (1914).

8.Utne II, s. 52.

På 1880-tallet kom det fra flere hold en tiltakende sterk kritikk av forholdene ved *den kombinerede Indretning* i Stavanger. Bl.a. var Alexander Kielland aktiv i kampen mot anstalten og arbeidet energisk for å få lagt den ned.

De kommunale myndighetene reagerte etter hvert med å nedsette komiteer for å legge planer om alternativer. På slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet ble anstaltens kombinerte funksjoner lagt ned og en spesialisering og nybygging fant sted. Det ble bygget et stort sykehus. Første del sto ferdig i 1897. På den andre siden av Gandsfjorden - i trygg avstand fra byens innbyggere - ble det opprettet et sinnssykehus. Dale Asyl sto ferdig i 1913.

ET FRIVILLIG ARBEIDSHUS.

Den sterke kritikken mot *den kombinerede Indretning* ble reist i en periode da byen gjennomgikk en økonomisk krise. De tradisjonelle næringene - seilskipsfart og sildefangst - hadde sviktet. Flere av de gamle handelshusene gikk konkurs og rev andre med seg i fallet. Flere banker gikk fallitt.

Forholdene for folk flest må ha vært svært vanskelige. Statistisk kommer dette til uttrykk i befolkningsutviklingen. I de siste tiår av 1800-tallet var det en sterk økning i tallet på utflyttete. Alt i alt stagnerte folketallet. På slutten av hundreåret steg samtidig innflyttingen.⁹ Dette skyldes oppbyggingen av hermetikkindustrien i byen, og den økte etterspørselen etter arbeidskraft.

Politisk var byen i 1880-årene preget av splittelsen i Venstre. Den organiserte arbeiderbevegelse vokste fram på 90-tallet i takt med den økte industrialiseringen av byen, men sosialdemokratene fikk ikke noen representanter i kommunestyret før 1898.¹⁰

Alt i alt må slutten av hundreåret ha vært preget av en omfattende sosial mobilitet, følelse av usikkerhet og brutte sosiale bånd. Etter depresjonen er det tegn på betydelig økonomisk vekst,

---

9.Næss (1975), s. 45 - 50.

10.Mjeldheim (1975), s. 367.

men utbyttet var ujevnt fordelt. Økt rikdom opptrer side om side med en mer utbredt fattigdom. Næss oppsummerer utviklingen slik: *For store deler av byens innbyggere kan Stavangers totale vekst ha resultert i tiltagende fattigdom.*¹¹

Økonomisk vekst, mer fattigdom og gryende politisk uro. Samtidig lå *den kombinerede Indretning* som en skamplott nær byens sentrum. Stemningen for å legge ned anlegget vokste i styrke. Men det krevde alternative kontrolltiltak. De syke måtte tas hånd om andre steder. Arbeidsanstalten hadde også oppgaver som fortsatt måtte ivaretas.

Løsningen kom i nabokommunen, i Hillevåg. Her hadde Stavanger kommune kjøpt en større eiendom. Det var del av konkursboet etter handelshuset Køhler, som gikk overende i 1883. På eiendommen var det både gårdsbruk, dampbakeri og mølle. Myndighetene mente området ville passe til flere av institusjonene som var tilknyttet den kombinerte anstalten.

I 1886 ble det satt ned en komite for å utrede hvordan eiendommen i Hillevåg kunne brukes. Året etter kom innstillingen. Komiteen gikk inn for at 1/3 av eiendommen burde anvendes til en arbeidsanstalt, mens 2/3 skulle brukes til å opprette en *Sindsygeanstalt*.¹²

FORBILDENE: SOMA OG STOLPEGAARD.

Det ser ut til at fattiggården på Soma har vært et viktig forbilde og komiteen besøkte denne anstalten flere ganger. Lensmann Grude, hadde vært drivende ved opprettelsen av fattiggården i Høyland, og arbeidet ivrig for å spre ideene sine.¹³ Det var derfor naturlig at komiteen fra Stavanger benyttet seg av den ekspertise Grude hadde. Han laget et økonomisk overslag over hva driften av en fattiggård med 150 innsatte ville koste. Han kan ikke helt nøyaktig belegge de indirekte økonomiske besparelser en fattiggård vil gi for kommunen, men han *ved og er inderligen overbevist om, at disse ere meget store.*¹⁴

11.Næss (1975), s. 73.

12.Ref. bl.a. i SBF, 1892, sak nr. 24 Oprettelse af Fattiggaard.

13.Grude (1884).

14.Brev fra M. Grude av 27. okt. 1887. Gjengitt SBF 1892, sak nr. 24, Oprettelse af Fattiggaard, s. 389.

Lensmannen fra Høyland hadde på sin side hentet inspirasjon fra de danske fattiggårdene. Han hadde selv vært i Danmark og med egne øyne sett hvorledes de ble drevet. Som rettleiding for komiteen fra Stavanger sender han en artikkel om en dansk fattiggård, som han *ønsker tilbagesendt efter Afbenyttelsen*.¹⁵

Artikkelen sto i *Folkevennen* for 1887 og var en beskrivelse av *Fattig- og Arbeidsgaarden Stolpegaard*.¹⁶ På denne gården var det ikke bare:

*Drankere og Forbrydere. Der er alle Slags Mennesker, gamle Mænd og Kvinder, som have havt et tungt Livsarbeide og ere inderlig taknemmelige for et godt Alderdomshjem, Vanføre, Idioter, Blinde, endog Sindsyge og mange Børn, i alle Aldere og af de forskjelligste Samfundsklasser.*¹⁷

*Men de ørkesløse Personene og Udskuddet af Menighederne [...] forvolder Direktionen og Forstanderen Møie og Bekymring. Desto mer imponerende var det at inspektøren hadde klart å gjøre seg både fryktet og avholdt av alle de 200 lemmene på anstalten. Det krevde atskillig å holde ro og orden på et sted som dette: Den der tror, at en saadan Anstalt kan styres med gode Ord, feiler; thi har man ikke Villiefasthed og en stærk Næve, kommer man ingen vei.*¹⁸

Det var et betydelig gårdsbruk knyttet til anstalten. Dette ble drevet utelukkende ved de innsattes arbeid. Barna lærte å lese og skrive, samt regne litt. Alle lærte å strikke og stoppe strømper. I noen tilfeller passet de innsatte hverandre. En vanfør kvinne holdt øye med *Idiotene* om dagen. Inspektøren kalte henne *Overidiot* siden hun pyntet seg med all slags Jugl til tross for at hun var vanfør. En ung jente som plutselig var blitt blind, ble hjulpet av en halvfjantet kvinne. Man prøvde å holde barna mest mulig borte fra de voksne for å hindre at de uskyldige ble smittet av de fordervete. Men dette lyktes ikke alltid. Som eksempel ble nevnt en gutt kalt *Borgermesteren* på grunn av sin store mage. Ingen ville ha ham i tjeneste, og han var både lat, uordentlig og frekk.

Beskrivelsen av de innsatte på Stolpegaard gjør sterkt inntrykk: Kadaverdisiplin, latterliggjøring og dårlige levekår er framtrepende trekk. Av samtiden ble framstillingen i

---

15.Samme sted. Grude synes i det hele tatt å ha vært en etterspurt rådgiver. Han hadde skrevet en 10-års beretning fra anstalten i Høyland: *og paa egen Regning udgav i Trykken, for en væsentlig Del for at spare paa den sterkt optagne Tid med Konferanser og Besvarelser af Forespørgsler i store Mængder fra alle Landets Kanter om Fattiggaardens Anlæg og Drift*. Sitert etter Eide (1937), s. 139.

16.Folkevennen, 1887, XI, 192 - 207.

17.Samme sted, s. 199.

18.Samme sted, s. 199.

Folkevennen tydeligvis oppfattet helt annerledes. Stolpegaard og tilsvarende anstalter ble ansett som et mønster for den sosialpolitiske nybygging som fant sted på slutten av hundreåret i Norge. På Jæren hadde det vært planer om en felles fattiggård for flere av kommunene siden slutten av 1860-årene. Disse planene ble ikke realisert, men i 1889 overtok kommunen i Håland prestegården som ble omgjort til fattiggård.¹⁹ I 1891 fikk også Klepp kommune sin fattiggård. Den lå på Øksnevad.²⁰

Fattiggården på Soma ser ut til å ha liknet mye på Stolpegaard. Samtidig hadde begge anstaltene sterke likhetstrekk med *den kombinerede Indretning*, som man i Stavanger ønsket å komme bort fra. Det var nettopp de sammensatte funksjoner og de mange forskjellige kategorier personer som ble samlet under ett tak, som ble sett på som uholdbart i den gamle anstalten i Stavanger. Kunne Soma og Stolpegaard brukes som forbilder for en fattiggård her?

I planene for den nye anstalten i Stavanger la komiteen stor vekt på å skille mellom frivillig og tvungent inntak til arbeidshuset. De ville beholde to anstalter - fattiggård og en arbeidsanstalt. Fattiggården, skriver komiteen,

*bør og maa være en frivillig Indretning, hvortil de søge, der af en eller anden Grund ikke selv kunne sørge for sit eller Familiens Livsophold. Arbeidsanstalten derimod er og bør være tvungen, en slags Strafanstalt, hvor Udskudet af Samfundet anbringes. At sammenblende Frihed og Tvang eller Fattige med Arbeidsanstaltens Lemmer vil blot bevirke, at Fattiggaarden taber sin Karakter som en frivillig Indretning for Nødlidende.*²¹

Det ble altså forutsatt at den nye anstalten i Hillevåg hadde frivillig inntak, mens den gamle anstalten i byen skulle fortsette som tvangsanstalt.

Det var uenighet i komiteen om noen viktige punkter. Et mindretall, fattigforstander Omdahl, ønsket å samle de to institusjonene i Hillevåg under samme administrasjon. Dette gikk de andre medlemmene sterkt mot fordi skillet mellom frivillighet og tvang i arbeidsanstalten da ville bli uklart.²² Men flertallet gikk med på at den tvungne arbeidsanstalt med tiden kunne flyttes nærmere fattiggården, f.eks. til Strømvik. Den frivillige- og tvangsanstalten ville

---

19.Langhelle (1983).

20.Norås (1988) gir en levende beskrivelse av enkelte forhold ved Klepp fattiggård.

21.SBF, 1892, sak nr. 24, Oprettelse af Fattiggaard, s. 181.

22.Samme sted, s. 183.

dermed skilles fysisk av sjøen. Men inntil videre burde tvangsanstalten forbli i byen slik at *det gaar ind i den almindelige Bevidsthed hos Publikum, hvilken stor Forskjel der er mellem disse Indretninger, at den ene er en Veldædighedsindretning, medens den anden er en Strafanstalt.*²³

På papiret er skillene klare, og anstaltenes karakter og formål utvilsomt ulike. Selv om det var en viss uenighet i komiteen om administrasjonen av anstaltene, var det likevel enstemmighet om berettigelsen av et frivillig arbeidshjem eller fattiggård. Her, skriver komiteen, kunne den støtte seg til egne undersøkelser fra inn- og utland. Det er antakelig Soma og Stolpegaard det her siktes til. Riktignok var det meste av erfaringsmaterialet om fattiggårder fra landdistrikter. Kanskje ville byens fattige ha liten kjennskap til jordbruksarbeid. Muligheten av å drive mølla som sto på Køhlers eiendom, eller *andre tekniske Foretagener* er så vidt framme i diskusjonen, men blir ikke fulgt opp.²⁴

Uten at det begrunnes nærmere antok komiteen at også en by ville ha nytte av en fattiggård. I alle fall, het det i komiteens innstilling, *gjør de stadig stigende Fattigbyrder det til en Pligt at skride til et Forsøg, saameget mere som Stavanger Fattigvæsen eier et Fond, der efter sin Tilblivelse udelukkende kan anvendes hertil.*²⁵

Komiteen regnet med at det ville være behov for en anstalt med plass til omtrent 100 personer. Nybrottsarbeid ble ansett for å være en særlig høvelig virksomhet. Kommunens eiendom i Hillevåg manglet utmark av noe omfang. Det ville derfor bli nødvendig å skaffe mer jord til fattiggården. Representanter for byens myndigheter forhandlet derfor om kjøp av et større stykke tilleggsjord opp mot Ullandhaug. Til sammen ble omlag 500 mål utmark kjøpt inn.²⁶

23.Samme sted, s. 182.

24.Se brev fra Stavanger Magistrat av 5. okt. 1892, gjengitt i SBF, 1892, sak nr. 24, Opprettelse af Fattiggaard, s. 390.

25.Samme sted, s. 185.

26.Samme sted.

MÅLGRUPPER.

Hvem er det fattiggården i Stavanger skal ta inn?

For det første er det *de virkelig Trængende*, gamle og syke som ikke har familie.²⁷ Dernest skal gården ta inn barn som fattigvesenet har omsorg for. På gården skal de få *et virkeligt og godt Hjem*. Dessuten vil man her gi dem passende sysselsetting.²⁸

Den tredje gruppen som nevnes er personer som er *arbeidsdygtige, men dovne og hengivne til Betleri, uden at ville søge sit Udkomme gennem ærligt og strævsomt Arbeide*. Fattigvesenet skal kunne ta i bruk deres arbeidskraft. Dersom disse personene ikke er villige til dette, skal fattigvesenet kunne nekte dem *enhver Understøttelse*.

Her har komiteen store forventninger:

*I denne Henseende har Fattiggaardene andetsteds vist sig særdeles heldige, idet man paa denne Maade undgaar den betydelige Fattighjælp Folk, som ingen Trang har til offentlig Understøttelse, mens hvis Dovenskab er for stor til, at de kan bekvemme sig til at arbeide fremfor at leve paa Fattigkassens Bekostning - og Antallet af saa danne Personer desværre ganske betydeligt.*²⁹

Det er svært ulike problemer som skal løses og vidt forskjellige forløp som skal kontrolleres også i den nye anstalten. Alexander Kielland konkluderte sin artikkelserie om *den kombinerede Indretning* med at alle *Bestræbelser [maae] rettes mod selve Kombineringen, al Magt bør anvendes mod det Maal at faa Forbindelsen sprængt og hver Anstalt bragt for sig under eget Tag*.³⁰

Opplistingen av målgruppene og skissen til organisasjonsplan for anstalten tyder på at uviljen mot tradisjonelle "kombinasjoner" er svakere enn vi kunne forvente ut fra de argumenter som ble levert for å legge ned *den kombinerede Indretning*. Denne fortolkning er selvsagt påvirket av erfaringene med vår egen tids sterkt spesialiserte og profesjonaliserte behandlingssystemer.

27.Samme sted, s. 185.

28.Samme sted, s. 185.

29.Samme sted, s. 185.

30.Kielland (1889). Gjengitt i Stavanger Museums årbok, 1982, s. 131.

Men heller ikke ut fra de premissene komiteen skulle arbeide ut fra, synes planene å være tilfredsstillende på dette punkt.

Vi ser også at det skarpe prinsipielle skillet mellom frivillig og tvungent inntak som lå til grunn for dissensen i komiteen, er i ferd med å viskes ut når målgruppene beskrives mer konkret. Den frivillighet som hviler på trusselen om inndraging av fattighjelpen må nødvendigvis bli fiktiv.

PLANENE FULLFØRES.

I de to påfølgende år ble det laget detaljerte planer for oppbyggingen av fattiggården og selve anlegget ble påbegynt. Spørsmålet om sentraloppvarming og dampkoking skapte en del diskusjon. Enkelte i fattigkommisjonen mente det ville bli for kostbart å ha en egen fyrkjel for matlaging.³¹ Løsningen ble å installere én kjel for både oppvarming og koking av mat. Dette medførte at man måtte slå av varmeovnene når maten ble kokt. Myndighetene trodde dette vil gå bra med den meny fattiggården kom til å få. Den ville bestå av *simpel ensartet Mad - f. Ex. Potetes, Grød, Melke= og andre Supper*, en type som egnet seg for tilberedning i store gryter ved hjelp av damp.³²

I 1894 kom de første *lemmene* til fattiggården, og ved årsskiftet var den kommet i full drift. Samtidig arbeidet fattigkommisjonen, hvor Alexander Kielland fremdeles var formann, med reglementet for anstaltens drift og ledelse. I et skriv fra Stavanger Magistrat heter det at styret for anstalten burde settes sammen slik at både folk fra fattigkommisjonen og formannskapet var med. Da ville de som hadde kunnskaper om de fattige i byen kunne samarbeide med dem som hadde særskilt ansvar for byens økonomi. Et samarbeid mellom formannskapet, fattigkommisjonen og bestyreren ville også kunne være heldig for det vanskelige spørsmål om hvem som burde opptas ved anstalten. Siden opptak på gården måtte oppfattes som en form for fattigunderstøttelse, var det rimelig at fattigkommisjonen i første omgang bestemte dette, mente Kielland. Men fattiggårdens styre burde få anledning til revurdere avgjørelsen etter en

---

31.SBF, 1894, sak 45, Dampvarmeapparat ved Fattiggaarden.

32.Samme sted, bilag 1.

tid. Dette var viktig for å kunde sikre sig mod Optagelser, der kunde ansees mindre heldige enten for Vedkommende eller for Anstalten.³³

Ved å opprette fattiggården, het det, hadde man forsøkt å realisere fattiggårdsprinsippets to mål:

paa den ene Side saaledes, at tilbud om Optagelse træder istedetfor og afbryder al Understøttelse for Personer, som kan formodes mindre trængende, hvis de vilde anstrænge sig; og paa den anden Side saaledes at Fattiggaarden i Virkeligheden bliver et frivilligt Arbeidshjem for saadanne, som af en eller anden Grund ikke længer formaar at holde sig og Sine oppe af Nøden ved fuldt Arbeide, som det kræves i det daglige Liv.³⁴

Dette siste er særlig viktig for å hindre at anstalten: *i det almindelige Omdømme (skal) synke ned til en Art Strafanstalt, i hvilken det er forbundet med Skam og Ærens Tab at blive optaget i et Knibetag eller for der at ende sin Alderdoms Dage.³⁵*

Et styre som var sammensatt med representanter både fra fattigkommisjonen og formannskapet ville lettere kunne ivareta dette dobbelte formål, mente også Kielland, som undertegnet forslaget til planen for fattiggården. Det ble derfor gjort framlegg om at gårdens styre skulle bestå av 5 medlemmer, 3 valgt av og innen fattigkommisjonen og to valgt av formannskapet. Ett av disse skulle være medlem av formannskapet.³⁶

Formålsparagrafen i planen lyder slik:

Personer, som trenger Fattigunderstøttelse, kan enten paa Andragende eller efter Fattigkommissionens Bestemmelse optages paa Fattiggaarden, hvor de erholder frit Livsophold mod at beskæftige sig med saadant Arbeide som Bestyrelsen finder passende for deres Kræfter og Evner, samt med Forpligtelse til at iagttage Anstaltens Ordensregler og ikke fjerne sig fra Gaarden uden Vedkommendes udtrykkelige Tilladelse.³⁷

Det er også Arbeidsgårdens styre som kan utskrive de innsatte. Dette kan skje når det er rimelig grunn til å tro at de kan forsørge seg selv. I spesielle tilfeller kan også folk utvises når

---

33.SBF, 1897, sak 12, Plan for Stavanger Fattiggaard.

34.Samme sted, s. 252.

35.Samme sted, s. 252.

36.Samme sted, pgf. 3.

37.Samme sted, pgf. 2.

*deres Forhold maa ansees at være til Skade for Gaardens øvrige beboere. I så fall skal dette rapporteres på første møte i fattigkommisjonen.*³⁸

To år senere ble det også laget en instruks for bestyreren. Hans første oppgave var å drive gården så godt som mulig. Han skulle:

*foreslaa Fattiggaardens Drift og videre Dyrkning som han søger udført saavidt mulig ved Gaardens egne Folk og paa den for Kommunen fordelagtigste Maade, og han har i den Anledning at nyttiggjøre Lemmernes Arbeidskraft bedst mulig. Haandverkere, som optages, har han, om det er muligt, at beskæftige i deres Fag. I det hele søger han at anvende enhver bedst mulig. Endvidere paahviler det ham saavel i sin egen Opførsel og ved sit Eksempel som ved stadigt Tilsyn og Formaning til den øvrige Gaardens Betjening at opretholde en Behandling af de Fattige, der paa samme Tid er venlig og bestemt.*³⁹

I ettertid er det ikke vanskelig å se at sentrale svakheter ved den kombinerte Indretning hadde overlevd i den nye anstalten. Det som ble kalt fattiggårdens to prinsipper måtte nødvendigvis komme i strid med hverandre. Gården skulle tvinge de uvillige til å arbeide, samtidig som den skulle være et arbeidstilbud til dem som hadde falt ut av arbeidslivet. Avskrekking og tvang skulle kombineres med omsorg og humanisme. Det er ikke mulig å realisere dette innenfor ett og samme program.

Den første bestyreren på fattiggården ble forhenværende sersjant A. Bærheim. Han hadde bestyrt fattiggården i Høyland fra 1887 til 1893, og skulle ha godt kjennskap til denne type anstalter. I 1902 sluttet han for å lede det nye kommunale arbeidsanvisningskontoret i Stavanger, og gårdsdrenge Kristoffer Soma rykket opp i stillingen som bestyrer i konkurranse med 23 andre søkere. Samtidig ble Ellen Stangeland tilsatt i en nyopprettet stilling som bestyrerinne. Også hun hadde tidligere hatt en tilsvarende stilling ved Høyland Fattiggård. Betjeningen besto ellers av to drenge og to *piger*.⁴⁰

Gården fikk snart en betydelig størrelse. De første 5 årene var ialt 215 personer opptatt til forpleining. Besetningen var ved århundreskiftet øket til 36 kyr og 5 hester. Mennene arbeidet *efter sine Kræfter og Evner* hovedsaklig ved gårdsbruket. Noen var sysselsatte i verkstedene

---

38.Samme sted, pgf. 7. Forslaget ble vedtatt med ubetydelige endringer.

39.Instruks for Bestyreren av 1899, pkt. 1.

40.Stavanger Aftenblad, 2/8-02 og 29/12-03.

eller de utførte lettere arbeid på rommene. Kvinnene arbeidet med vedlikehold og anskaffelse av klær, veving og strikking. De hadde også ansvaret for rengjøringen av anstalten.⁴¹

Gårdens fjøs kunne maksimalt romme 36 kyr. Allerede ved århundreskiftet var gårdsdriften blitt så omfattende at det var behov for større driftsbygninger. Styret fremmet derfor forslag om at fjøset og låven ble utvidet slik at det ble plass til ytterligere 18 dyr.⁴²

Også blant menneskene på gården ble det plassmangel, og man måtte ta i bruk loftsetasjen. Det var særlig belegget av eldre menn som økte.⁴³ I 1901 var det til sammen 89 personer som hadde vært til forpleining.⁴⁴ Året etter er det tatt opp 16 menn og 18 kvinner til gården. 34 personer forlot gården i samme tidsrom. 3 døde, mens 2 rømte og en var "bortreist". Resten dro for å ernære seg selv.⁴⁵ I 1903 får vi vite at gjennomsnittsbelegget på gården var 65, men tallet økte fram mot jul til 74. Besetningen av dyr var nå økt til 43 kyr, 6 hester, 4 griser samt en del høns.

PLANENE OM ET ALDERSHJEM.

Allerede i 1898 sluttet fattigkommisjonen seg til et forslag om å opprette et pleiehjem for *gamle affældige Personer, der ikke kan stelle sig selv*. Saken ble sendt til fattiggården med spørsmål om ikke et aldershjem kunne oppføres som et tilbygg til gården.⁴⁶ Fattiggårdens styre anbefalte forslaget. Grunnen synes å ha vært at gårdens bygninger var for små til å ta imot alle som burde henvises hit. En forbindelse mellom Arbeidsgården og et alderdomshjem, mente styret, ville ha mange åpenbare fordeler: Det nye hjemmet kunne få mye gratis arbeidshjelp av fattiggårdens innsatte. Aldershjemmets mat kunne kokes på fattiggårdens dampkjøkken, og gårdens produkter kunne brukes i Aldershjemmets husholdning. I tillegg

---

41.Aarsberetninger m. v. fra Stavanger Byes kommunale Institutioner for Aaret 1899, s. 18 ff.

42.SBF, 1900, sak 39. En artikkel i Stavanger Aftenblad fra denne tiden gir et bilde av forholdene. "Fra et besøg paa Fattiggaarden", 29/12 - 03.

43.SBF, 1900, sak 28, Efterbevilgning af Overskridelse i anledning Anskaffelse af ny Dampkedel m. v. samt Indredning af Loftsetagen paa Fattiggaarden.

44.Beretninger og regnskaber vedkommende fattigvæsenet. Ekstrakt. 1901.

45.Beretninger og regnskaber vedkommende fattigvæsenet. Ekstrakt. 1902.

46.SBF, 1902, sak 40, Oprettelse af aldershjem i forbindelse med fattiggården.

ville en god del av grunnlagsinvesteringene som allerede var gjort i fattiggården, kunne utnyttes.⁴⁷

Styret mente at de:

*personer som fortrinsvis skal plasseres i alderdomshjemmet, bør være sådanne som er kommen ind til forpleining på fattiggården og der har nedlagt sin sidste arbeidskraft; disse personer bør, når de ikke længere formår at udføre noget arbeide, gives plads i alderdomshjemmet.*⁴⁸

Alt i alt ble det anslått å være behov for plass til 70 personer i det nye hjemmet. Styret foreslo at byggingen ble finansiert ved å bruke det som var igjen av *Fattig-og arbeidshusfondet*, samt ved låneopptak. Fattigkommisjonen ba også fattigforstanderen om å lage en oversikt over de gamle og enslige som ble forsørget av fattigkassa. Alt i alt dreide dette seg om over 250 personer over 69 år. Selv om de fleste ikke fikk mer enn 4 til 6 kroner hver måned, utgjorde dette etter fattigforstander Norheims mening en ganske betydelig utgift. Han fortsatte:

*Siden den kombinerede indretning nedlagdes, er vanskeligheden med at få sådanne personer anbragte i pleie stadigt blit større og større. Før havde man det gamle sygehus, der i stor utstrækning var en slags pleieanstalt for fattigvæsenet, ligeså havde man hospitalet, hvor 8 - 9 gamle kvinder havde tilhold; nu derimod har man ingen anden udvei at gribe til end at få den slags fattiglemmer udsatte i forpleining hos fremmede - stundom hos slægtinge, og det er somoftest forbundet med store vanskeligheder, når to hensyn skal tages: god forpleinig og ikke for dyr.*⁴⁹

Bylegene ble bedt om uttalelse og støttet på *det bedste* planene, og kan heller ikke finne noen vesentlige betenkeligheter ved å legge aldershjemmet til fattiggården.⁵⁰ Fattiggårdens bestyrer, Bærheim, var mer lunken i sin holdning og kunne ikke se at fattiggården vil have hverken fordel eller synderlig skade af et sådant alderdomshjem i sin nærhet.⁵¹ Andre var av ulike grunner direkte motstandere av en nær sammenkopling mellom to så ulike funksjoner. Carl Hansen, som i 1902 satt i det nye fattigstyret, gikk imot en kombinerings ut fra hensynet til fattiggårdens hovedoppgaver:

47.Samme sted.

48.Samme sted, s. 322.

49.Brev fra Stavanger fattigforstanderkontor til Stavanger fattigkommission av 25. juni 1898. Gjengitt samme sted.

50.Brev fra bylegene i Stavanger til Stavanger fattigkommission av 17. oktober 1898. Gjengitt samme sted.

51.Samme sted, s. 329.

Når man bygger aldershjemmet ind i selve fattiggårdens kompleks og sætter disse to indretninger så at sige i organisk forbindelse med hindanden, med fælles drift etc., vil man utvivlsomt risikere, at den hele indretning vil komme til at gå over til et aldershjem.⁵²

Hansen fikk ingen av de andre i fattigstyret med seg. I debatten i bystyret om bevilling til Aldershjemmet ga også en av representantene her, hr. Haabeth, uttrykk for at fattiggården ville lide under et for nært samarbeid siden et *et aldershjem ikke ville bli andet en et sygehus for gamle, uheldbredelige, og af disse havde fattiggaarden allerede flere end nok*. Det ville være atskillig heldigere, fortsatte han, *om aldershjemmet ble sat i forbindelse med det paatænkte hjem for tuberkulose.*⁵³ Men det store flertallet i samtlige organer som behandlet spørsmålet gikk likevel inn for å opprette et aldershjem i nær forbindelse med fattiggården.

Hva med Kielland selv, som så sterkt hadde tatt til orde for en klar sosialpolitisk funksjonsdeling noen år tidligere? I et brev fra Stavanger magistrat, som Kielland selv undertegner, og som også referer synet til flertallet i fattigstyret, tas dette spørsmålet kort opp til drøfting. Det spørres om forslaget vil innebære en: farlig "*kombinering*", *hvor uensartede ting bringes under fælles tag og administration-således som ved den gamle "kombinerede indretning".*⁵⁴ Nei, konkluderer han, man har allerede fått erfaring for at et aldershjem er en nødvendig forutsetning for å realisere intensjonene ved et frivillig arbeidshjem. Man kan:

*nemlig gå ud fra, at der til det frivillige arbeidshjem næsten udelukkende kommer personer med svækket arbejdskraft - enten ved sygelighed eller ved alder, og i tidens løb ville disse personers arbejdskraft tiltrods for god mad og godt stel gå nedover og tilslut gå over til fuldstændig arbeidsudygtighed.*⁵⁵

Siden disse gamle og utslitte ikke kan sendes bort, blir fattiggården etterhvert fylt av personer som er pleietrengende. Denne situasjonen er allerede tildels oppstått ved fattiggården, skriver Kielland.

Også et annet forhold taler for en kombinering, heter det videre i brevet: Om man skiller Arbeidsgården og Aldershjemmet, vil anstaltene lett få ulikt omdømme som neppe vil være til fordel for arbeids- eller fattiggården:

52.Referat fra møte i fattigstyret 15. april 1902. Gjengitt samme sted.

53.Stavanger Aftenblad, 1/7-02.

54.SBF, 1902, sak 40, Opprettelse af aldershjem i forbindelse med fattiggården, s. 329.

55.Samme sted, s. 334.

Forener man dem derimod, vilde dette formentlig bidrage til at bekjempe uviljen mod fattiggården, når man kunde stille de gamle og halvt udslidte arbeidere i udsigt, at hjemmet tilslut bød dem en fredelig havn for alderdommen.⁵⁶

Planen ble vedtatt og de siste rester av Fattig- og arbeidshusfondet ble brukt til å utvide fattiggårdens fjøs og til det nye aldershjemmet. Byggingen startet opp året etter, og i 1905 kunne det nye Aldershjemmet tas i bruk.⁵⁷

AVSLUTNING.

Myndighetene i byen mente det var en ny og tildels dristig tanke å knytte en gård til fattigstellet i en by. Fattigvesenet hadde imidlertid et fond som bare kunne brukes til et slikt formål. Da kommunen etter Køhlers konkurs ble eier av et større dyrkbart område i nabokommunen, var to viktige forutsetninger for å opprette en fattiggård oppfylt. Anstaltens sosialpolitiske formål var dobbelt:

Dels skulle den redusere *Fattigbyrdene* ved å sysselsette flest mulig av dem som mottok hjelp. Samtidig mente man at anstalten ville ha en indirekte utgiftsreducerende effekt ved å avskrekke personer som ba om hjelp, men som egentlig kunne ta seg sammen og klare seg selv.

Det andre hovedmålet var å skaffe et omsorgstilbud til eldre og utslitte som ikke kunne forventes å yte særlig mye tilbake i form av arbeidsinnsats. På et tidlig tidspunkt ble det lagt planer om å realisere disse formålene i hver sine avdelinger i anlegget i Hillevåg.

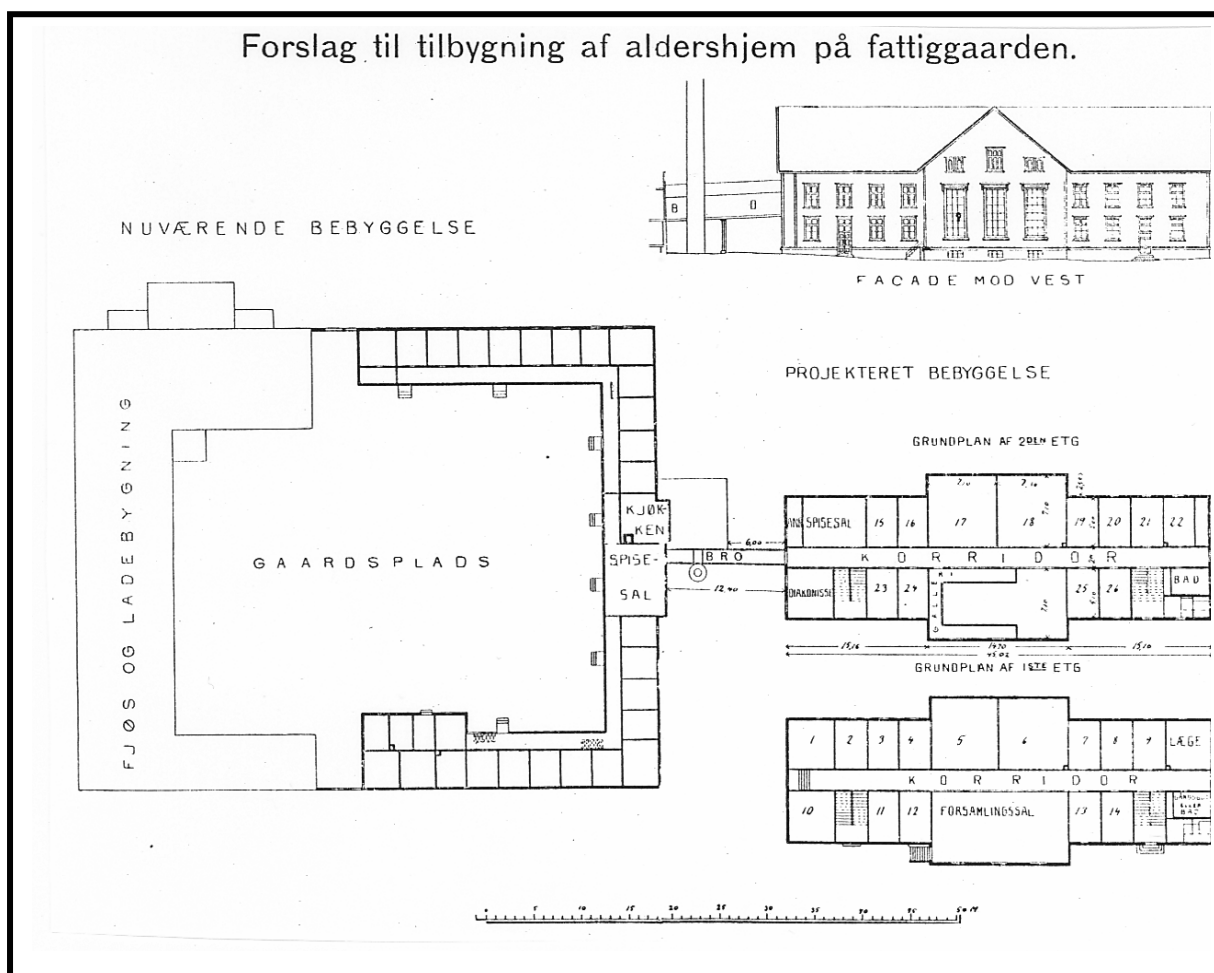
⁵⁶.Samme sted, s. 334.

⁵⁷.I Stavanger var det på denne tiden ingen andre kommunale aldershjem. Det fantes noen institusjoner for bestemte grupper eldre. Disse ble drevet av menighetene eller stiftelser som var tilknyttet ulike yrkesorganisasjoner. Aldershjemmet i Hillevåg ble i stor grad en anstalt for arbeiderklassens gamle. I følge en oversikt fra 1939 fantes det foruten det kommunale Aldershjemmet følgende institusjoner i byen: Sparekassens Aldershjem, St. Johannes Gamlehjem, St. Petri Gamlehjem, Domkirkens Gamlehjem, Pleiestiftelsen, Alders Hvile, Solvang Aldershjem. SBF, 1939, sak nr. 69.

KAPITTEL 2. FRA FATTIGGAARD TIL ARBEIDS- OG ALDERSHJEM.

INNLEDNING.

Aldershjemmet var satt opp tett ved fattiggården. For å ivareta fellesfunksjoner var planen å binde bygningene sammen med en overbygget bro på 12 meter. Avstanden fra felleskjøkkenet i fattiggården til spisesalen for begge hjem i aldersavdelingen ble derved svært kort.

Figur 2.1. Oversikt over Fattiggården og Aldershjemmet. Planen av 1902. (SBF, 1902, sak nr. 40.)

I romjula 1903 var Stavanger Aftenblad på besøk og beskrev anlegget i en lengre artikkel. Da var råbygget på Aldershjemmet ferdig og innredningsarbeidene så vidt startet. Senger, bord

og stoler til Aldershjemmet ble laget på fattiggården av håndverkere som var innsatt der, og *det lod til, at de satte sin ære i at faa det saa pent som muligt.*⁵⁸

En drøy uke etter dette besøket skjedde en tragedie. Fattiggården brant ned til grunnen. Det var da innlagt 75 personer på hjemmet. Mange av dem var gamle og svake og de måtte bæres ut, eller tas ut gjennom vinduene.⁵⁹ En mann på 65 år brant inne. To menn hadde gått inn til ham for å hjelpe ham ut, *men han bare ga vondt, spændte efter dem og sa, det var bare noget paafund med dette brandsnak.*⁶⁰ Også driftsbygningen gikk opp i flammer, men bortsett fra noen høns, ble besetningen reddet.

En journalist som betraktet brannen fra Vålandshaugen skrev at derfra *saa det brændende bygningskomplex paa høidedraget ligeoverfor ud som et kjæmpemæssigt Sankt-Hansbaal, som lyste omegnen op i vid omkreds og spydde en tæt gnistregn udover med vinden.*⁶¹

Det begynte også å brenne i Aldershjemmet, men dette klarte brannmannskapene å slukke. Heldigvis sto vinden bort fra den nye bygningen. Men 60 nye senger og 70 nye stoler som skulle til Aldershjemmet, ble helt ødelagt.

DISKUSJONEN OM NY FATTIGGAARD.

Etter at arbeidet med planene for anlegget i Hillevåg hadde blitt startet opp, var det kommet to viktige lover. Begge bidro til å aktualisere fattiggårdene som sosial- og kontrollpolitiske institusjoner. 19. mai 1900 kom en ny Lov om Fattigvæsenet. I pgf. 43 med overskriften *Direkte Understøttelse* het det bl.a.:

De Trængende forsørgeres enten i Pleie- eller Arbeidshjem, hos Private, ved Understøttelse i Hjemmet eller ved Indlæggelse i Sygehus. Ved Valget af Understøttelsesmaade skal Fattigstyret tage Hensyn til Trangens Art, dens Varighed og den Trængendes Evne til ved eget Arbeide helt eller delvis at kunne forsørge sig selv.

58.Stavanger Aftenblad, 29.desember 1903.

59.Stavanger Aftenblad, 6. januar 1904.

60.Samme sted.

61.Samme sted.

I den følgende pgf. 44, *Arbeidsanvisning*, heter det videre:

Arbeidsføre og friske Folk, som henvender sig til Fattigstyret om Hjælp under midlertidig Nødstilstand, kan af dette anvises lønnet Arbeide eller henvises til Arbeidshjem.

Lov om *Løsgjængeri, Betleri og Drukkenskap* trådte i kraft tolv dager etter *Fattigloven*. Den hjemlet strenge straffer for betleri og alkoholmisbruk. I gjentatte tilfeller av løsgjængeri kunne en person nå dømmes til tvangsarbeid i opp til 6 år. (Pgf 4.) I gjentatte tilfeller av alkoholmisbruk kunne en bli dømt til samme straff i opp til 3 år. (Pgf. 18.) Loven ga også kommunenes fattigstyre anledning til å gi arbeidsføre personer som tigget eller var *ørkesløse* anvisning på arbeid. Forutsetningen var at det forelå en formell advarsel fra politiet. (Pgf.1.) Arbeiderbevegelsen reagerte sterkt på loven og mente at bygget på prinsippet om at *Ørkesløshed i Forbindelse med Fattigdom er en Forbrydelse, som bør straffes, medens Ørkesløshed i Forbindelse med Rigdom ikke findes at være det.*⁶²

I Stavanger hadde myndighetene høstet lovende erfaringer ved driften av Fattiggaarden så langt. De nye lovene som var vedtatt, gjorde anlegget i Hillevåg enda viktigere enn før.

Etter brannen ble det straks nedsatt en komité for å planlegge opprettelsen av en ny fattiggård. Den besto av ordføreren Hans Falck, formannen i fattiggårdens styre M. A. Stenberg og bestyreren på gården, Olaus Bærheim. De arbeidet meget hurtig og allerede etter to måneder forelå en innstilling som konkluderte med at fattiggården måtte bygges opp igjen. Både komiteens sammensetning og den hurtige saksbehandling vitner om hvor viktig dette arbeidet ble vurdert.

I diskusjonen som fulgte ble noen av erfaringene ved driften av den gamle gården oppsummert. Nå fikk myndighetene også en mulighet til å bedre på uheldige forhold. Man hadde allerede før brannen foretatt en del endringer. Værelsene til lemmene var beregnet på to dobbelte sengeplasser. Dette viste seg snart å være uheldig *fordi lemmerne ikke vilde dele seng med hinanden ligesom af flere andre grunde, og man gik da over til enkelt seng systemet.*⁶³ Både den tidligere bestyrer og den som satt i stillingen da gården brant, mente det

---

62.Brev fra Arbeidernes faglige Landsorganisation i Norge til Lagthinget av 12. mai 1900. Stortingsdokumenter 1899/1900, Dokument nr. 100.

63.SBF, 1904, sak nr. 15, Fattiggårdens gjenopførelse, s. 136.

måtte komme særskilte avdelinger for menn og kvinner. Tidligere var alt samlet, *hvilket ofte hadde forårsaget mange ubehageligheter af forskjellig slags.*⁶⁴

Det ble nå også lagt stor vekt på å redusere brannfaren. Av den grunn gikk plankomiteen inn for at fattiggården ble trukket lenger unna det nye Aldershjemmet. De fleste mente også at den nye anstalten burde bygges i mur. Det økonomiske argumentet som ofte ble brukt for å rettferdiggjøre fattiggårdssystemet ble påny trukket fram: Selv om en kan forsikre seg mot brann, så kan forsikringen ikke dekke de indirekte utgifter kommunen vil få om anstaltene brenner ned. Det:

*er de udgifter, man påføres ved at måtte forpleie lemmerne rundt omkring i byen, og dette tab vil blive væsentlig mindre, når man kan gjøre regning på at redde halvparten af beboelsesbekvemmelighederne.*⁶⁵

Komiteen var noe usikker når det gjaldt fattiggårdens størrelse. Den regnet med at det nye Aldershjemmet vil avlaste fattiggården. Gården vil dermed i større grad enn før kunne ta inn yngre folk:

*der enten ikke vil arbeide eller på anden måde trænger hjælp. På fattiggården er det jo meningen, at man skal søge at forbedre sådanne folk, vænne dem til orden og arbeide, såat de siden kan blive selvhjulpne og snart vil foretrække at komme bort fra fattiggården og tilbage til sit eget hjem.*⁶⁶

Komiteen trodde derfor det var mulig å redusere kapasiteten noe, og foreslo at det ble 36 dobbeltrom i den nye gården. Spørsmålet om organiseringen av matstell og enkelte andre fellesfunksjoner førte imidlertid til uenighet i komiteen. Borgermester Falck og styreformannen, Stenberg, mente at dampkjøkkenet og spisesalen, som skulle være felles for de to anstaltene, fortsatt skulle ligge i aldershjemmets kjeller. Den tidligere bestyreren, Bærheim, ville heller ha matlaginga i den nye fattiggården.

Uenigheten skyldtes ulike syn på hvorledes man skulle kombinere anstaltenes funksjoner, utnytte de innsattes arbeidskraft og samtidig ha en betryggende overvåking av lemmene.

64.Samme sted, s. 139.

65.Samme sted, s. 140.

66.Samme sted, s. 140, 141.

Flertallet i komiteen slo fast at en bestyrerinne umulig kunne føre kontroll med alle *kvindelige arbeidere, tilsyn med beklædning, renhold, i det hele det kvindelige overopsyn*, og samtidig *afse fornøden tid til personlig at forestå madtillavningen og kjøkkenstellet*.⁶⁷ Det ville derfor være nødvendig å tilsette en egen *kjøkkenbestyrerske*. Da ville det være forsvarlig å legge felleskjøkkenet utenfor fattiggården. Oppbevaringen av matvarene, tilberedning og spisesal ville da ligge i nærheten av hverandre og man ville slippe å transportere råvarer og ferdig tillaget mat fram og tilbake over gårdsplassen mellom de to anstaltene. Falck og Stenberg la dessuten til: *At friske folk må gå de få skridt fra fattiggården til alderdomshjemmet til måltiderne kan efter majoritetens mening ikke overhovedet regnes som nogen ulempe*.⁶⁸

Bærheim stilte seg avvisende til flere av disse argumentene. Han var skeptisk til å ansette en egen bestyrerinne for kjøkkenet. På sykehuset syntes man *tildels at have været uheldig med sine kjøkkenbestyrersker*, sa han.⁶⁹ Han la også vekt på at de som arbeidet på kjøkkenet ville være kvinner fra fattiggården, ofte ugifte mødre som stadig måtte se til sine spedbarn i løpet av arbeidsdagen. Om kjøkkenet ble lagt til Aldershjemmet ville barna være i en annen bygning og følgen ville bli at *disse kvinder ofte for kortere eller længere tid vilde rømme fra kjøkkenet for at tilse sine børn istedet for at passe sit arbejde på kjøkkenet*.⁷⁰

Bærheim mener også at det virker lite tiltalende at *folkene fra fattiggården til hvert måltid i det deroppe stormfulde strøg skal gå til hjemmets kjælder, [...]*. Det vil alltid være kvinner med små barn eller midlertidig syke som vil måtte få maten til fattiggården. Denne transport av mat *kan komme til at måtte foregå tildels i stort omfang og som regel under de mest ugunstige veirforhold*.⁷¹

I formannskapet ble det flertall for Bærheims syn. Fattigstyret støttet derimot majoriteten i komiteen.⁷² I det påfølgende kommunestyremøte klarte man ikke å avgjøre spørsmålet, men vedtok med knapt flertall å utrede om en mindre fattiggård kunne oppføres i tre. Det var antakelig økonomiske grunner som her lå bak. Det viste seg etter brannen at fattiggården

---

67.Samme sted, s. 140, 141.

68.Samme sted.

69.Samme sted, s. 144.

70.Samme sted.

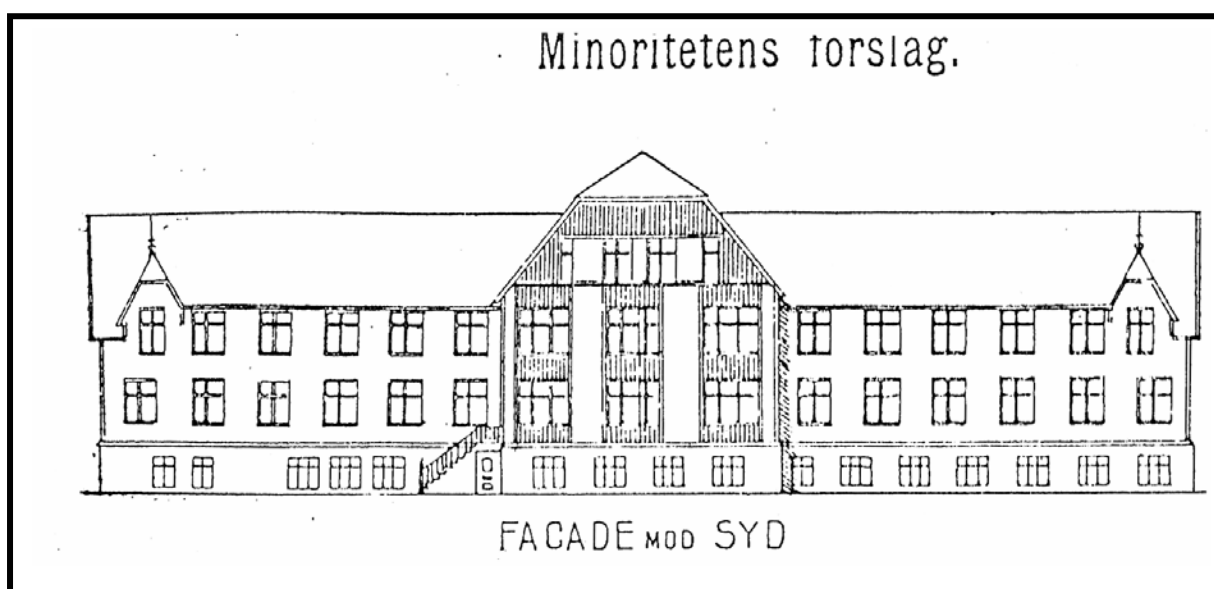
71.Samme sted, s. 145.

72.Samme sted, s. 161.

hadde vært underforsikret, slik at erstatningen bare ville dekke en del av omkostningene ved en nybygging.⁷³

Det var stadsingeniørkontoret som fikk til oppgave å utrede nye alternativer. I en utredning ble planen om å bygge en trebygning avvist av flere grunner og særlig pga. brannfaren.⁷⁴

Kontoret uttalte seg også om et forslag som var fremmet av de fire medlemmene i fattiggårdens styre som ikke var representert i fattiggårdskomiteen. De hadde selv laget en skisse som er videre utredet av arkitekt. Stadsingeniøren avviste dette forslaget av branntekniske og økonomiske grunner, men også fordi styremedlemmene ville gi bygningen et monumentalt preg. *Med sine 2 småtårne og sit dominerende midtparti, fremtræder bygningen med et ydre udstyr, der synes noget pretensiøst på en norsk bondegård, som jo fattiggården er.*⁷⁵

Figur 2.2. Mindretallets forslag til ny fattiggård. Det ble funnet for brannfarlig og *noget pretensiøst*.

Fattiggårdskomiteens flertall er på linje med stadsingeniøren. Det ble til slutt også tilstrekkelig støtte for Falcks og Stenbergs forslag i formannskap og kommunestyre. Det ble

73.SBF, 1904, sak nr. 43, Redegjørelse for tabet ved fattiggårdsbranden m.m..

74.SBF, 1904, sak nr. 22, Fattiggårdens gjenopførelse, s. 439-451.

75.Samme sted, s. 448.

flertall for en redusert kapasitet for fattiggården med plass til 44 innsatte. Men det ble lagt vekt på at bygningen lett kunne utvides med nye fløyer.⁷⁶

Samtidig ble avstanden mellom aldershjemmet og fattiggården øket fra 20 til 50 meter. Dette ville gi en lavere premie til brannforsikring. Falck og Stenberg skrev trolig med referanse til den før nevnte disputten med den tidligere bestyreren, at: *nogen nævneverdig ulempe kan det ikke siges at være, enten de friske folk går 20 eller 50 meter.*⁷⁷

Den videre saksbehandlingen skjedde med rekordfart. Allerede sommeren 1904 var alle nødvendig vedtak fattet og gjenoppbyggingen av fattiggården med fjøs og ladebygning kunne settes i gang.

EN NY PLAN.

Den tette forbindelsen mellom de to anstaltene i Hillevåg forutsatte en ny og samlet plan for anlegget. I begynnelsen av 1906 var den vedtatt i kommunens organer. (Se vedlegg 1.) Et av medlemmene i fattigstyret, typograf Wetteland, foreslo en formulering når det gjaldt Aldershjemmet som ville svekke inntrykket av at det forelå en plikt til å arbeide også her. De gamle burde skaffes sysselsetting dersom *nogen av dem ønskede dette*, mente han. Dette forslaget falt fordi det *utvilsomt [vil] virke uheldigt for de disiplinære forhold ved hjemmet.*⁷⁸

KOMBINERING ELLER SPESIALISERING?

Opprettelsen av to separate avdelinger innebar en funksjonell deling og spesialisering som bryter med fattiggårdens mer "kombinerte" virksomhet. Hver av de to elementene i

---

76.Samme sted, s. 461.

77.Samme sted, s. 462.

78.SBF, 1906, sak nr. 4, Plan for Stavanger arbeids- og aldershjem, s. 52.

"fattiggårdsprinsippet" blir realisert i en egen bygning. Men sammenknytningen mellom avdelingene var fremdeles tett. Flere av de tekniske inntretningene var felles. En del av arealene skulle brukes av de innsatte i begge avdelingene. Den administrative ledelsen var den samme.

Betegnelsen *Fattiggård* var forlatt. Den nye anstalten skulle bli et *Arbeids-* og et *Aldershjem*. Kanskje var noe av begrunnelsen for navnevalget at man ønsket å komme bort fra et belastet og vanærende symbol.

Aldershjemmet var et uttrykk for en spesifisering av en oppgave. Anstalten skulle gi forpleining til en gruppe nødstilte blant byens befolkning som var verdig trengende. Deres nød var forårsaket av aldersbetinget hjelpeløshet og helsesvikt. Diskusjonen om arbeidsplikten og bekymringene for disiplinen blant de gamle tyder likevel på at de kommunale myndigheter var forberedt på at også andre kunne komme til å flytte inn. *Arbeidshjemmet* hadde i utgangspunktet en mer uklart formulert oppgave. Avdelingen skulle yte forpleining mot at de innsatte utførte et pålagt arbeid. De som kom dit ble forutsatt å være arbeidsføre, men uten muligheter til å klare seg selv. Denne kombinasjonen var i seg selv mistenkelig. Det pålagte arbeid på anstalten var en måte å sikre seg mot at arbeidssky individer utnyttet forsorgsmyndighetenes gode vilje til å sørge for byens fattige.

Det ble ikke her spesifisert hvilke typer årsaker som skulle ligge til grunn for nøden. Dette gjorde *Arbeidshjemmet* til en svært fleksibel institusjon. Det kunne brukes til å løse en rekke sosialpolitiske vansker, og behandle vidt forskjellige kategorier nødstilte, så lenge arbeidsvirksomhet ble sett på som en gunstig metode. I *Arbeidshjemmet* var det dermed fortsatt gode muligheter til å holde fram med den godt innarbeidete praksis med de "kombinerte" løsninger.

Aldershjemmet ble tatt i bruk i 1905 og hadde allerede året etter et gjennomsnittsbelegg på 70 personer. I 1906 var også *Arbeidshjemmet* bygget opp igjen og hadde dette året omkring 30 innsatte. Fra første stund preges rekrutteringen av en liknende kombinerings som i den gamle fattiggården. Det var noen som kom pga. midlertidig arbeidsløshet, en del ugifte kvinner med barn, samt *noen personer med små evner som vanskelig kan ernære sig på egen hånd*. Mennene arbeidet som skomakere, snekkere, salmakere og ellers vanlig gårdsarbeid.

Kvinnene strikket, vevet, spant og lappet tøy. I tillegg gjorde de kjøkkenarbeid, gjorde rent og deltok i onnearbeid. Dette året var besetningen øket til 47 kyr, 7 hester, 6 griser.⁷⁹

VENTILASJONSPROBLEMER OG SNIKMORD.

Så snart de to anstaltene var tatt i bruk oppdaget man flere alvorlige mangler ved bygningene. Særlig ble det klaget på ventilasjonen i begge hjem. Både i 1905 og i de påfølgende år pekte styret for anstalten på problemet. I 1911 er fremdeles ventilasjonen ved hjemmet *meget slet*, og styret anmoder ennå en gang om at det blir gjort noe med dette.⁸⁰

Det er ikke utenkelig at den dårlige luften i *Arbeidshjemmet* var en medvirkende årsak til en uhyggelig hendelse som fant sted noen få år seinere. Karl Olsen, en ugift mann i 60-årene, hadde i perioder oppholdt seg i båt rundt byøyene. Politiet fant det uforsvarlig at han bodde i båten om vinteren og brakte ham derfor til *Arbeidsgården*. Han var sikkert vant til den friske sjøluften, og må ha følt den innestengte atmosfæren i anstalten svært trykkende. Der fikk han rom sammen med en annen, Andreas Kleppe. En av de andre beboerne fortalte seinere til Stavanger Aftenblad:

Karl Olsen var ikke grei at omgaas. Han og Kleppe bodde en tid sammen paa et værelse; men saa røk de uklar, fordi Olsen vilde ha vinduet staaende oppe til alle tider, og det taalte ikke Kleppe. Følgen var at han tok og kastet Olsen ut, og denne har senere bodd paa et værelse alene oppe paa loftet. Siden har Olsen ofte truet med, at han "skulde ta Kleppe", men denne har altid svaret, at Olsen bare skulde komme, han var ikke ræd ham.

- Var Olsen kranglevorren ogsaa med dere andre?

Han gik helst for sig selv, snakket litet med os, og vi hadde indtryk av, at han var "sinnesgalen". Det hændte for nogen tid siden, at han æglet sig ind paa en anden av belægget; men det kom han daarlig fra, for da fik han ordentlig juling, og det syntes vi alle, at han hadde inderlig godt av.⁸¹

79.Regnskaber, Årsberetninger m.v. vedkommende Stavanger Kommune for året 1906.

80.Tillæg til beretning og regnskab for arbeidsgaarden og aldershjemmet for budgetaaret 1912, Bykassens Budget, 1912, s. 1473-1477.

81.Stavanger Aftenblad, 7. juli 1914.

En natt, mens Kleppe satt på WC, gikk Olsen inn og slo ham slik at han døde der han satt på benken. Kommunelegen - dr. Frich - mente Karl Olsen måtte ha fått et anfall av sinnssykdom som kanskje kunne skyldes den sterke varme man hadde den sommeren.⁸²

VANNMANGEL.

Det var forøvrig ikke bare ventilasjonsanlegget som viste seg å være for dårlig. Vannforsyningen var også utilstrekkelig i perioder med lite nedbør. Sommeren 1913 ble f. eks. usedvanlig tørr og vannbeholdningen til anstalten tok slutt. I over to måneder måtte det kjøres vann fra Mosvannet til beboere og husdyr.

På slutten av denne tørketiden ble gården pånytt rammet av brann og hele ladebygningen brant ned. Dyrene ble reddet, men ulykken viste tydelig hvilke katastrofale følger en brann i *Alderhjemmet* ville kunne få under liknende forhold. På brannstedet sa stadsingeniøren at han ønsket det snarere var *Gamlehjemmet* som strøk med. Han føyde heldigvis til: *hvis alle de gamle var ute. Det er risikabelt med en slik stor trebygning til slikt bruk.*⁸³

Igjen gir gjenoppbyggingen muligheter til moderniseringer og utvidelser. Gårdsdriften var blitt så omfattende at det var behov for mer plass. I tillegg til å bygge opp den gamle, foreslo derfor bestyreren at det ble bygget en ladebygning til ved Auglendsveien.⁸⁴ Også to år seinere er vannmangelen prekær. Styrets formann, Gunnar Løvik, er bekymret og skriver igjen til formannskapet og gjør dem oppmerksom på forholdet:

Tanken paa gamlehjemmet, den store træbygning med 80 à 100 mer eller mindre syge og hjælpeløse mennesker, gjør vandmangelen saa rent uhyggelig, at vandspørgsmaalet ikke bare sees paa fra et økonomisk standpunkt. Før branden af laden paa arbeidsgaarden i 1913 redegjorde jeg mundtlig om vandspørgsmaalet i et formandsskabsmøde. Efter branden blev der indsendt en skriftlig meddelelse om vandmangelen. Ansaret maa saaledes tillægges de

---

82.Samme sted.

83.Stavanger Aftenblad, 20. august 1913.

84.SBF, 1915, Vandledning til Arbeidsgaarden, s. 1829.

bevilgende myndigheder, hvis vandmangelen paa gaarden skulde faa alvorlige følger.⁸⁵

Det skjedde heldigvis ikke noen alvorlige uhell som følge av vannmangelen, og problemet ble etter hvert løst da Hetland og Stavanger kommuner en tid etter samarbeidet om utbyggingen av vanntilførselen i området.

SPØRSMÅL OM DELING: PLEIEHJEM ELLER GÅRDSBRUK?

Kort tid etter at anstalten var kommet i drift uttrykte anstaltens styre bekymring over at helsetilstanden til beboerne var dårligere enn ventet. Dette gjaldt både *Arbeids - og Aldershjemmet*. Medlemmene mente derfor det ville være en fordel å dele institusjonen i to helt atskilte deler, med egen husholdning, styre og regnskap. Det ble etter deres oppfatning mer og mer vanskelig å kombinere oppgaven med å ta seg av de gamle med hensynet til driften av det omfattende gårdsbruket.

Belægget paa aldershjemmet er nu saa stort og arbeidet saa vanskelig, at det kræver fuldt ud sine mænd. Ligeledes er gaarden blit saa stor, og hensynet til gaardens drift er saa vigtigt, at den ogsaa fuldt ud kræver sine mænd.⁸⁶

Flertallet i styret mente også at rekrutteringen til hjemmene måtte bli mer selektiv. Spesielt burde personer *hvis mentale tilstand det kunne reises tvil om* ikke tas inn.⁸⁷ Det var dessuten blitt stadig flere gamle pleietrengende i Aldershjemmet. Styret mente derfor det allerede da var helt påkrevet å anlegge et nytt pleiehjem for de svakeste gamle. Det var også enighet om at det måtte ansettes sykepleier ved aldershjemmet.

S. Olsen, som hadde vært medlem av styret siden starten i 1904, uttrykte seg ennå klarere. Han mener å ha registrert en endring i helsetilstanden til beboerne i Aldershjemmet. Før var det *mange, der var med paa gaardens almindelige arbeide, ja til og med paa ny opdyrkning*

85.Bykassens Budget, 1914, s. 1088.

86.Tillæg til beretning og regnskab for arbeidsgaarden og aldershjemmet for budgetaaret 1912, Bykassens budget, 1912, s. 1474.

87.Samme sted.

*og rydning, nu er der ingen som kan udføre saadant arbeide. Det er nødvendig å flytte en del av de svakeste og sykeste fra Hillevåg til ett nytt pleiehjem, og at der da kunde anbringes en del arbeidskraft i stedet, som høilig trænges.*⁸⁸

Fattigstyret støttet ikke tanken om administrativ og fysisk deling av anstaltene. Flertallet av medlemmene her ville heller ikke anbefale større forandringer uten *at der levnes fornøden tid til en grundigere drøftelse av andre herhen hørende spørsmål, f.eks. utvidelse av aldershjemmet ved nødvendig tilbygning eller nybygning.*⁸⁹

Planene om nytt pleiehjem ble lagt på is, og de ansvarlige kjøpte seg tid ved å utrede spørsmålet nærmere. Det var likevel enighet om at det var et stort behov for å bedre personalsituasjonen, og det ble bevilget midler til å ansette en sykepleier ved anstalten.

Straks driften ved anstalten var kommet i gang ble plassene fylt opp. Særlig synes presset mot Aldershjemmet å ha vært stort. I beretningen for 1914 heter det at *aldershjemmet ikke paa langt nær avgir tilstrækkelig plads for behovet, tiltrods for, at man i stor utstrekning benytter arbeidshjemmet som gamlehjem.*⁹⁰

AVSLUTNING.

I forrige kapittel beskrev jeg hvordan myndighetene i Stavanger samlet seg om en sosialpolitisk krisedefinisjon som førte til en nedbygging av *den kombinerede Indretning*. Men reformene kan ikke forstås bare med referanse til lokale forhold. Utviklingen var helt i tråd med den en finner nasjonalt og internasjonalt i andre halvdel av 1800-tallet. Tida var preget av en sterk tro på nødvendigheten av en finere klassifisering og en mer spesialisert behandling på hele det sosialpolitiske feltet.

88.Samme sted, s. 1477.

89.Samme sted, s. 1476.

90.Samme sted, s. 1477.

Også i dette kapitlet så vi at en krise, denne gang forårsaket av brann, skapte en politisk situasjon hvor begrunnelsene for de sosiale ordningene tydeliggjøres. Branntomta skapte en valgsituasjon, en ny mulighet for sosialpolitisk kursendring og omfordeling av knappe goder som inntil da var bundet opp i konkrete ordninger. Da kan meninger og verdier tørne sammen i en offentlig sammenheng. I ettertid kan derfor krisene gi et inntak til en utvidet forståelse.

Men gjenoppbygginga av fattiggården fulgte i samme sosialpolitiske spor som var blitt lagt i starten av anlegget ti år tidligere. Det var de samme ideer som lå til grunn for de nye planene. De uenigheter som kom til uttrykk må karakteriseres som bagateller i forhold til den massive oppslutning om anstaltens hovedlinjer.

KAPITTEL 3. KRISE, FORSORG OG NØDSARBEID.

INNLEDNING.

Det er et ganske sammensatt preg over de moraloppfatninger og samfunnsteorier som brokkvis kommer til syne i reglementet til Arbeids- og Aldershjemmet og i diskusjonene rundt anstaltens drift. I likhet med mange andre sosialpolitiske ordninger fra begynnelsen av 1900-tallet, fikk også Arbeidsgården et tydelig liberalistisk stempel. På den andre siden hadde anstalten også røtter tilbake til humanistisk pregete teorier om arbeidsløshet og uførhet som viktige årsaker til fattigdom. På slutten av 1920-tallet og i begynnelsen av 1930-tallet fikk de liberalistiske ideene mer vind i seilene igjen. Dette kom også til å prege den plass Arbeids- og Aldershjemmet fikk i sosialpolitikken i Stavanger. For å forstå denne endringen er det nødvendig å utvide perspektivet og beskrive de mer generelle sosiale og politiske forutsetninger som preget landet og byen i mellomkrigstiden.

LIBERALISME OG SOSIAL REFORMER.

En liberalistisk sosialpolitikk er sterkt påvirket av forestillingen om at en stor del av nøden egentlig er selvforskyldt. Folk kan til en viss grad selv velge om de vil løse sine problemer. Dette synet rettferdiggjør en restriktiv og lite sjenerøs sosialpolitikk. Det er ikke selvsagt at det offentlige bør gi hjelp til nødstilte som selv er skyld i sin nød. *Arbeidssky* og *drikkfeldige* ble regnet blant disse. Mange mente også at det kunne være en fare for at for gode hjelpeordninger bidro til å holde folk tilbake i hjelpeordningene, med de uheldige følger dette kunne ha for samfunnsøkonomien og den enkelte. Etter det liberalistiske synet var det derfor viktig å finne fram til de "uverdige" og skille dem ut fra andre som virkelig trengte til hjelp.

På slutten av 1800-tallet hadde liberalistiske ideer mistet mye av sin gjennomslagskraft i Norge. På 1920-tallet og utover i 1930-årene, fikk de imidlertid ny styrke. Det sosialpolitiske

klimaet i landet som helhet hardnet til, og de sentrale myndighetene fikk gjennomført skjerpelser i betingelsene for tildeling av hjelp. Det skulle bli ennå vanskeligere å be om offentlig støtte. Det ble også foreslått og til dels gjennomført inngrep i de understøttetes borgerlige rettigheter.⁹¹

De sentrale myndighetene ble mer opptatt av hvordan kontrollen med mulig misbruk kunne effektiviseres. I 1932, under en Bondepartiregjering, kom det også et tillegg til Fattigloven. Det gjaldt pgf. 44 som ga adgang til å kreve at den som søkte om hjelp tok et anvist arbeid. Nå ga den i tillegg hjemmel til å sette arbeidssky og asosiale personer i tvangsarbeidshus.⁹² Det er selvsagt vanskelig å si om de liberalistiske holdningene var årsaken til restriksjonene, eller om de kom i etterhånd, som en ideologisk overbygning på en praksis sprunget ut av økonomiske forutsetninger. I alle fall ble disse ideene et viktig grunnlag for å rettferdiggjøre gjennomføringen av økonomiske innstramningstiltak.

Det er et faktum at forsorgsutgiftene gjorde betydelige innhogg i de kommunale budsjettene.⁹³ Kontrollen med forsorgen og dens klienter ble derfor viktige forutsetninger for å kunne realisere det sparepolitiske program regjeringen og mange kommunestyre gikk inn for. Derfor ble spørsmålet om forsorgens organisasjon og virkemåte så viktig. Ønsket om å få en bedre styring med forsorgsutgiftene synes ofte å ha ført til en generell mistenkeliggjøring av arbeidsløse og andre kategorier forsorgsmottakere.⁹⁴

91.Midré(1990), kap. 7.

92 Endringen i Fattigloven kom 17. juni 1932. Pgf. 44 fikk da følgende utforming:

Den som efter det fylte 18de år begjærer eller får bistand av fattigvesenet, er når han er frisk og arbeidsfør, pliktig til å utføre det lønte arbeid fattigstyret eller noen på dets vegne setter i gang eller anviser ham til selvhjelp eller til mindreutgift for fattigvesenet.

Den som innkommer eller innlegges i arbeids-, barne-, pleie- eller gamlehjem eller annet kommunalt hjem, skal være undergitt de regler som gjelder for hjemmet.

Dem som uten gyldig grunn unddrar sig eller er forsømmelig med arbeid som er anvist ham eller som overtrer noen regel som han er undergitt efter paragrafens annet ledd, blir efter beslutning av fattigstyret å gi advarsel under henvisning til bestemmelsene i paragrafens fjerde og femte ledd. Fattigstyret kan kreve at advarselen meddeles ham av politiet.(-)

De siste ledd gir hjemmel til å idømme tvangsarbeid i 18 måneder, inntil 3 år dersom vedkommende tidligere har vært i tvangsarbeid.

93.Fra 1931 til 1938 var forsorgsutgiftene den største enkeltposten på kommunebudsjettene i landet. NOS Historisk Statistikk 1978, tabell 250.

94.Vi finner belegg for en slik påstand i en rekke undersøkelser fra ulike kommuner. Fagergård(1973), Johannessen(1975), Johannessen(1985), Kaldhol(1981), Kirkbakk(1981) og Sporvin(1980).

Dette bildet er likevel ikke entydig. I årene før 1940 kom det en ny sosialpolitisk reformbølge som resulterte i en rekke utredninger og gjennomføringen av flere viktige lover. Alt i alt er perioden full av ideologiske motsetninger: den er preget av ny reformiver, samtidig som den sosialpolitiske praksis fremdeles hadde sterke, utpreget liberalistiske trekk.⁹⁵

POLITISKE KONSTELLASJONER I STAVANGER.

Forholdene i Stavanger liknet i store trekk på dem en fant i andre norske byer. Men det var også en del spesielle kjennetegn ved den politiske sammensetningen i byen som antakelig hadde stor betydning for utformingen av sosialpolitikken. Helt fra århundreskiftet og fram til 1940 var det en borgerlig majoritet i bystyret. Kommunevalget i 1916 ble et unntakstilfelle. Da fikk Arbeiderpartiet et gjennombrudd i Stavanger, og ble det største partiet i kommunestyret og partiformannen, postmester Adam Egede-Nissen, ble byens ordfører. Ved det påfølgende valget tre år senere gikk imidlertid de borgerlige, og særlig Høyre sterkt fram. Høyre fikk kontroll over ordførervervet og beholdt stillingen gjennom hele 20-årene. I store trekk beholdt bystyret denne sammensetning også i det påfølgende ti-år.

I perioden 1935 - 1937 fikk Arbeiderpartiet en sterkere oppslutning, samtidig som den borgerlige leir ble splittet opp. Nasjonal Samling fikk opptil 6 representanter i bystyret og partiet kom i flere saker i en vippeposisjon. I denne situasjonen kom det til et nærmere samarbeid mellom Venstre som fikk ordføreren og Høyre som hadde vara-ordførerplassen. Nasjonal Samling kom i flere saker i vippeposisjon. Fra 1939 var det igjen blitt normale tilstander i bystyret. Nasjonal Samling var foreløpig ute av bildet, og Høyre ble igjen det største borgerlige partiet.

Den ytterste høyre fløy synes å ha vært langt sterkere i Stavanger enn i byene ellers. Et tegn på dette kan være framgangen for Nasjonal Samling ved kommunevalget i 1934. Da fikk partiet over 12% av stemmene, over 9% mer enn landsgjennomsnittet for bykommuner. Etter

---

95.De viktigste sosialpolitiske lovene fra denne perioden var Lov om syketrygd for fiskere (1935), Lov om hjelp til blinde og vanføre (1936), Lov om alderstrygd (1936) og Lov om trygd ved arbeidsløshet (1938).

dette ble byen av enkelte gitt det tvilsomme økenavnet "Litla-München".⁹⁶ På den andre siden i byens politiske landskap sto en stor, men splittet arbeiderbevegelse. DNA fikk allerede i 1916 mer enn 40% av stemmene ved kommunevalget. Senere gikk partiet litt tilbake, men det var fortsatt størst.⁹⁷

Arbeiderpartiet var ikke bare stort i Stavanger. Det lokale partilag var antakelig også mer radikalt enn hovedstrømmen i partiet. Det samme gjaldt trolig også fagbevegelsen.⁹⁸ Alt i alt synes det politiske bildet i byen å ha vært preget av sterk oppsplitting, med forholdsvis klare frontlinjer. Arbeiderbevegelsen var "rød". Men også borgerskapet i byen synes å ha hatt militante trekk. Et eksempel på dette er *Kolonialkjøbmændenes Aktionskomite* som ble dannet i 1928. Komiteens formål var å motarbeide forbruksforeningene i byen. Disse ble både sett som økonomiske trusler, men også som sosialistiske tiltak. De skulle bekjempes av begge grunner.

Aksjonskomiteen tok i bruk hardhendte midler for å nå sine mål. Den organiserte blokader av bedrifter, oppsigelser og trusler. En av de mindre bedriftene i byen, Larsens Tobaksfabrik, ble f.eks. presset til å avvikle sine forbindelser med kooperasjonen etter en lengre tids blokade. Den gjorde det motvillig og *i håp om at kooperasjonen ikke overfor oss ville bruke så nedverdige midler som de kjøpmandsstanden har brukt.*⁹⁹

Kjøpmennenes blokade av forbrukerforeningene fikk også følger for kommunens innkjøpspolitikk. Da Arbeids- og Aldershjemmet i 1932 ba om anbud for levering av kolonialvarer til anstalten, kom det beste tilbudet på flere varer fra Forbrukerforeningen Bikuben. For å være på den sikre siden tok antaltens styre kontakt med formannskapet og spurte om *det var overensstemmende med Formandskabets og Bystyrets vilje at Aldershjemmet og Arbeidsgården var medlem av kooperasjonen.* I svaret pålegges styret å innhente nye anbud på margarin og sukker og melde seg ut av forbrukerforeningen.¹⁰⁰

96.Titlestad(1986), s. 8. Se også Titlestad(1987) for en nærmere undersøkelse av de lokalpolitiske konstellasjonene i Stavanger i perioden, og hvorledes dette kom til å virke inn på behandlingen av byens fattige.

97.Johannessen(1984).

98.Johannessen(1984) og Titlestad(1986).

99.Roalkvam(1984), s. 15. Handelsstandens aksjoner ble tatt opp i Trustkontrollrådet som i 1932 erklærte dem som ulovlige.

100.Protokoll for Arbeids- og Aldershjemmets styre, 28. juli og 29. aug. 1932.

KOMMUNAL KRISEPOLITIKK.

Mot slutten av 1917 startet den økonomiske nedturen i Stavanger. Den økonomiske utviklingen i årene før var særlig skapt av større aktivitet og økende etterspørsel etter arbeidskraft i industrien og i skipsfarten. Det var også disse områdene som ble hardest rammet da omslaget kom. Den årvisse, sesongmessige nedgangen i arbeidskraftbehovet ble dessuten forsterket av konjunkturedgangen. Det var en betydelig innvandring fra nabolagene til byen av folk som søkte arbeid. Samtidig var mulighetene til utvandring blitt redusert pga. mer restriktive lover om innvandring i det viktigste reisemålet, USA.¹⁰¹

DEN KOMMUNALE ARBEIDSFORMIDLING.

Myndighetene i Stavanger hadde en viss erfaring i å møte vansker på arbeidsmarkedet. Helt siden århundreskiftet var det drevet en planmessig motkonjunkturpolitikk. Deler av anlegget til Arbeids- og Aldershjemmet var her blitt benyttet. På dette området synes Stavanger å ha vært ganske tidlig ute. Myndighetene førte en politikk som klart pekte mot etterkrigstidens ekspansjonistiske økonomiske politikk. Et viktig hjelpemiddel for å kunne føre en mer aktiv arbeidsmarkedspolitikk var byens arbeidskontor. Initiativet til å opprette kontoret var kommet fra redaktøren i Stavanger Avis, Oddmund Vik, som i 1899 sendte en henvendelse til formannskapet. Redaktøren henledet:

Opmerksomheden paa Nødvendigheden af Oprettelse af et kommunalt Arbeidsanvisningskontor i Stavanger. Et saadant Kontor vil være et Værn for Byens egne Arbeidere overfor Tilreisende og kunne bringe Lettelser og Fordele for saavel Arbeidsgiver som Arbeidssøger.¹⁰²

Den direkte foranledning var at de kommunale myndighetene i Bergen og Kristiania hadde opprettet arbeidskontorer i 1896. Dette vakte oppmerksomhet i flere andre byer.

Formannskapet i Stavanger ble interessert i Viks forslag og satte ned en komite for å utrede

---

101.Storhaug(1981), kap. 2. For en oversikt over arbeidsløshet og utvandring, se Hodne(1981), fig. 46, s. 477.
102.Sitert etter Luihn(1986), s. 34.

saken. Den leverte en innstilling sommeren 1901 som i stor utstrekning bygde på erfaringene fra Kristiania. I september 1902 startet Arbeidskontoret sin virksomhet.¹⁰³

Nå kunne myndighetene skaffe seg en bedre oversikt over forholdene på arbeidsmarkedet i byen. Oversikten ga også en bedre mulighet til å gripe inn i markedet ut fra en overordnet politisk målsetting.

ARBEIDSGÅRDEN OG NØDSARBEIDET.

I det første tiår etter århundreskiftet var arbeidsforholdene i byen generelt sett ganske gode og den registrerte arbeidsløsheten var lav. Men i deler av arbeidsmarkedet og til visse tider av året var det likevel vanskeligheter. I årsmeldingene fra Arbeidskontoret er det stadig rapportert om arbeidsløshet blant enkelte grupper. I 1903 var det f. eks. notert en *ikke ubetydelig* lediggang om vinteren, særlig blant steinarbeidere og tømmermenn. Allerede samme år ble det i Arbeidskontorets regi satt i gang et nybrottsarbeid i Ullandhaugsmarken for å avverge nød.¹⁰⁴

Virksomheten fortsatte også den neste vinter da det var ledighet blant steinarbeidere, hustømmermenn og sjøfolk. Alle arbeidsledige med hjemstavn i byen og som var familieforsørgere, fikk tilbud om arbeid til 25 øre timen i Arbeidsgårdens utmark på Ullandhaug. 40 mann ble det året anvist nødsarbeid.¹⁰⁵ I 1907 ble forholdene på arbeidsmarkedet betegnet som *ualmindelig gode*. Men året etter var der svikt i skipsfarten, hermetikkindustrien og i bygningsvirksomheten. 174 mann ble henvist til nødsarbeid i Arbeidsgårdens utmark. I 1910 bemerkes det i Arbeidsansvisningskontorets årsrapport at de som har fått nødsarbeid i Arbeidsgårdens utmark hovedsaklig er *ældre, mindre konkurransedygtige arbeidere*.

Som tidligere nevnt var det Fattiggårdens første bestyrer, forhenværende sersjant Bærheim, som først ledet arbeidskontoret. Det er rimelig å tro at siden Bærheim kjente gården så godt,

---

103.Luihn(1986).

104.Beretning og regnskab vedkommende arbeidsansvisningskontoret. 1903.

105.Beretning og regnskab vedkommende arbeidsansvisningskontoret. 1904.

kunne den lettere trekkes inn som et virkemiddel også i arbeidsmarkedspolitikken.¹⁰⁶ Den dype konjunkturedgangen i 1917 ble til å begynne med møtt ved å trappe opp sysselsettingstiltakene i form av nødsarbeid. Kommunens innsats ble stimulert av statlige overføringer som var øremerket for dette formålet. Tilbudet ble først og fremst gitt til menn som ble sysselsatt med skogs- og anleggsarbeid.¹⁰⁷ 1921 var det året da det høyeste antallet arbeidsløse, hele 1754 personer, var sysselsatt i nødsarbeid. Dette året var det i gjennomsnitt for hver måned registrert 1495 arbeidsløse.¹⁰⁸

I denne fasen ser det ut til at virksomheten for arbeidsledige i Ullandshaugmarka innstilles. Gården ble likevel brukt til noen mindre prosjekter. I 1921 ba den kommunale Nødsarbeidskomiteen for arbeidsledige kvinner om at det ble innkjøpt *en del garn som kunde strikkes til strømper, likesaa en del tøyier som kunde opsyes til undertøi*. Arbeidsgårdens ledelse gikk inn for planen og fikk støtte av byens myndigheter som bevilget 2500 kroner til formålet.¹⁰⁹

Fra 1923 ble det kommunale nødsarbeidet sterkt redusert. I stor grad var dette en følge av reduserte statlige tilskudd. For mange ble nå fagforeningenes arbeidsledighetskasser det viktigste middel til et utkomme. Behovet for bidrag var imidlertid større enn det kassene kunne klare å betale ut. Ordningen *ramlet helt sammen, netop da det for alvor blev bruk for den*.¹¹⁰ Etter 1925 var forsorgen det viktigste utkomme for de arbeidsløse. Mot slutten av tiåret var det over dobbelt så mange forsorgsunderstøttete som det hadde vært i begynnelsen av den økonomiske krisen.¹¹¹

---

106. Generelt synes det å ha vært et nært forhold mellom fattigvesenet og arbeidsanvisningen den første tiden. Fattigforstanderen, O. Norheim, var f. eks. formann i tilsynsneimnda for arbeidskontoret fra 1902 til 1908.

107. Årsberetning fra Stavanger Arbeidskontor, 1917.

I sin undersøkelse fra Røros skiller Kirkbakk(1982) mellom tre former for offentlig nødsarbeid:

- 1) Kommunalt nødsarbeid med statlig bidrag. (I 1921 var tilskuddet 2 kr. pr. dagsverk, eventuelt 3 kr. i særlig vanskeligstilte områder.)
- 2) Kommunalt nødsarbeid finansiert ved lån.
- 3) Nødsarbeid for statens regning.

108. Storhaug(1981), s. 120.

109. SBF, 1921, sak no. 76, Bevilgning til innkjøp av garn og tøyier til Arbeids- og Aldershjemmet.

110. Indstilling fra komiteen til drøftelse av byens arbeidsliv, s. 28. Sitert etter Storhaug(1981), s. 141. For en oversikt over arbeidsledighetskassene i fagforeningene, se Pettersen(1982), tabell 2, s. 169.

111. Storhaug(1981), Appendix, tabell 30 c.

INNSPARING, MÅTEHOLD OG DIGRE FORSLAG.

Generelt var det mye diskusjoner rundt omkring i kommunene om organiseringen av forsorgshjelpen på 1920 og -30 tallet. Dette gjaldt også i Stavanger. I 1935 ble det lagt fram en omfattende utredning og forslag til omorganisering av forsorgssystemet i byen. Det var tverrpolitisk enighet om at de virkelig trengende måtte få tilstrekkelig hjelp til å klare seg. Det var imidlertid uenighet om hvem som tilhørte denne gruppen. Spørsmålet om hva som var tilstrekkelig hjelp skapte også strid.

Den gamle ordningen, som bygget på Elberfeldsystemet, var kritisert fra flere hold i Stavanger. De borgerlige mente kontrollen var blitt for dårlig. Det hadde skjedd en utglidning som førte til unødig høye utgifter.¹¹² Sosialistene og kommunistene mente prinsippet om individuell behandling og behovsprøving virket vilkårlig og ble brukt på en nedverdiggende måte overfor de fattige.¹¹³ Men også Arbeiderpartiet synes å ha akseptert at det var ønskelig med en bedre kontroll med bruken av forsorgsmidlene. Formannskapskomiteen av 1935 som skulle komme med forslag til en omorganisering av forsorgsvesenet gikk enstemmig inn for at nødlidende som selvforskyldt var kommet i vanskeligheter skulle *stilles under særlig oppsikt*. Det samme gjaldt dem som ikke selv gjorde noe for å komme ut av problemene. Komiteens begrunnelse er at *misbruk fra deres side ikke skal kaste mistanke over de mange som helt uforskyldt trenger forsorgshjelp*.¹¹⁴

Det var stor uenighet mellom partiene når det gjaldt analysen av arbeidsløshetens årsaker og hvordan den best kunne bekjempes. De borgerlige mente det viktigste var å redusere omkostningene ved produksjonen. Dette ville stimulere næringslivet og øke etterspørselen etter arbeidskraft. Det ser ut til at de to store borgerlige partiene, Venstre og Høyre, i Stavanger sto hverandre ganske nært i synet på dette spørsmålet. I begge partiene var

---

¹¹².Se Seip(1984), s. 155 for en beskrivelse av ordningen. Bergen avvirket Elberfeldsystemet i 1933 og innførte en ordning med flere faste funksjonærer og kretsdeling. Denne organisasjonen ble også stående som mønster for nyordningen i Stavanger. SBF, 1935, sak nr. 1 Forsorgsvesenets omorganisasjon, og Stavanger Aftenblad 25. okt. 1935.

¹¹³.Titlestad(1987).

¹¹⁴.SBF, 1937, sak nr. 1 Forsorgsvesenets omorganisasjon, s. 7. Arbeiderpartiet hadde to av fem medlemmer i komiteéen.

Se også Stavanger Aftenblad, 8. november 1935 og 26. januar 1937.

bekymringen for næringslivets betingelser et helt sentralt anliggende. I en polemikk mot Arbeiderpartiets mer ekspansjonistiske mål skrev f. eks. Stavanger Aftenblad(V):

Det må derfor brukes et visst måtehold når det gjelder å pine midler til økt statsstøtte ut av det næringsliv som klarer å stå på egne ben. Ellers risikerer man at de nye tyngsler ødelegger mer enn der kan bygges op igjen ved dem. Og der skal ikke meget knekkes av det eksisterende bedriftsliv før det skaper mer stagnasjon og arbeidsledighet enn det man får igjen, og som for en stor del blir en varig byrde for statskassen og for det øvrige næringsliv.¹¹⁵

Avisens standpunkt synes å være helt i samsvar med de prinsipper den nye Høyre-ordføreren ville arbeide etter i 1937. I et nyttårsintervju sluttet han seg til sparepolitikken og var typisk nok særlig bekymret for utgiftene til forsorgen.

Stavanger er nemlig ikke noe paradys for nye tiltak, de høie skattene skaper vansker. Noe av det viktigste for byens kommunale myndigheter må være å få skattene ned - til lette for både nye og eldre bedrifter. Men noen lett oppgave blir det ikke. Etter det oversyn som nå foreligger blir det temmelig store overskridelser på forsorgsbudgettet. Det er derfor all grunn til å holde igjen der det forsvarlig kan gjøres.¹¹⁶

Nå gir Venstre og Stavanger Aftenblad kanskje oftere uttrykk for bekymring for levevilkårene til de fattige i byen enn Høyres talsmenn. I valget mellom ulike samarbeidspartnere går Venstre oftest til de konservative. Men det ser seg stadig tilbake over skulderen, og polemikken rettes ofte mot sosialdemokratene. I en debatt med Arbeiderpartiet foran valget i 1937 sier lederskribenten i Stavanger Aftenblad at alle vil gjerne hjelpe de arbeidsløse og forsorgsunderstøttede til bedre kår. Men vakre ord og digre forslag kan ikke mette noen. En skal heller følge Venstres vei: Love passelig og gjøre alt det en makter.¹¹⁷

På den andre fløy sto de sosialistiske partier og fagforeningene. De argumenterte for en mer ekspansiv kommunal politikk for å øke sysselsetting og forbruk.¹¹⁸ Da Arbeiderpartiet var blitt aleine om regjeringsansvaret, ser det riktignok ut til at partiets syn nærmer seg de borgerliges. Dets organ i Stavanger høstet ros fra Aftenbladet da den åpnet for å by den private virksomhet vilkår som en under normale forhold kanskje ikke vilde ha drøftet.¹¹⁹

115.Stavanger Aftenblad, 13. desember 1935.

116.Stavanger Aftenblad, 31 desember 1937.

117.Stavanger Aftenblad, 16. oktober 1937.

118.Se Storhaug(1981), s. 102 ff.

119.Stavanger Aftenblad, 8. febr. 1937.

GÅRDSBRUKET OG FORSORGSUTGIFTENE.

Gjennom aviser og bystyredokumenter får vi inntrykk av at det i perioder var en relativt stor interesse for Arbeidsgården. Aldershjemmets drift blir derimot sjelden drøftet i årsmeldingene, avisene eller i bystyret. De gamle lever her en anonym tilværelse, mer eller mindre unndratt offentlighetens lys. Gårdsbrukets betydning må sees i sammenheng med sparepolitikken og bekymringen for de høye forsorgsutgiftene. Fra 1920 til 1930 var forsorgsutgiftenes andel av kommunens totale driftsutgifter steget fra 6% til 18%.¹²⁰ På 1930-tallet fortsatte økningen og nådde et maksimum i 1935/36 med 27%.¹²¹

I løpet av 1920-årene var det blitt en betydelig produksjon av høy, korn og kålrot på Arbeidsgården. Avkastningen holdt seg på et minst like høyt nivå fram mot 1940. På 1930-tallet var det 500 mål innmark, opptil 10 hester og over 50 melkekyr. I tillegg kom en del småfe og høns.¹²² Antall innsatte i begge hjem lå på rundt 125 i 1920-åra, men økte til over 140 på slutten av 1930-tallet.¹²³

Det var altså et betydelig gårdsbruk kommunen hadde i Hillevåg. En stor del av produktene fra gården ble solgt og bidro dermed til å balansere forsorgsvesenets budsjett. Nå er det ikke lett å beregne hvor store de reelle inntektene var. Men kommunekassens budsjett har oppstillinger som viser hvordan gårdens økonomiske rolle kan ha blitt oppfattet av politikere og andre.

Tall som bygger på de trykte årsberetningene fra Arbeidsgården, viser at inntektene fra gården tilsvarer omlag 12% av fattigvesenets totale utgifter i 1918. Fra 1920 føres gårdens regnskap på en måte som gjør det vanskelig å sammenlikne med årene før. Det må også understrekes at en del av inntektene stammer fra betaling fra andre kommuner som har personer på Arbeids- eller Aldershjemmet. 1918 var forøvrig kommunens utgifter til Arbeids- og Aldershjemmet nesten 209.000 kroner. Inntektene fra gårdsdriften var tilsvarende om lag over 40% av kommunens utgifter til å drive institusjonen.

120.Storhaug(1982), s. 150.

121.Opplysningene er hentet fra Statistisk Sentralbyrå: Norges kommunale finanser.

122.Se intervju med den nye bestyreren Nils Årrestad. Stavanger Aftenblad, 22. nov. 1937.

123.Disse opplysningene er hentet fra utdragene fra Arbeidsgårdens regnskap og årsberetninger som er trykket i Regnskab m.v. vedrørende Stavanger Kommune.

Den nye bestyreren fra 1937, Årrestad, forsøkte å gjøre en mer nøyaktig beregning av gårdens driftsoverskudd. Beboernes arbeidsytelse ble da ført som en utgiftspost på budsjettet. Beregnet slik steg driftsoverskuddet mellom 1937 og 1940 fra rundt 18.000 til over 38.000 kroner.¹²⁴

Alt i alt får vi inntrykk av at gården må ha hatt en viss betydning som kommunal melkeku. Inntektene bidro i alle fall noe til å dempe skattepresset i byen. Etter de økonomiske teoriene som dominerte blant byens politikere var dette gunstig for å skape økonomisk vekst. Om man skulle ha håp om å oppnå lønnsom drift av gården måtte arbeidskraften ha en viss kvalitet. Fra tid til annen dukker det opp klager på denne. De hjelpeløse og arbeidssky er neppe de dyktigste landarbeiderne. Vi har allerede sett at Aldershjemmet til dels ble argumentert fram ved at opprettelsen ville gjøre det mulig å fjerne de minst arbeidsføre fra gårdens drift. Også i 1911 heter det i årsberetningen: (-)*Men forøvrig har arbeidskraften været meget dårlig, særlig av de mandlige.*¹²⁵ I 1923 er det et problem at det er en mindre tilgang på kvinner enn før.¹²⁶

FORSORG ELLER NØDSARBEID?

I følge en liberalistisk sosialpolitisk modell er det et viktig mål å identifisere de arbeidssky. De skulle oppmuntres og tvinges til å ta seg sammen, til å bli selvforsørget ved eget arbeid. Arbeidshusene og arbeidsgårdene var elementer i den offentlige arbeidsprøve. Et pålegg om å ta arbeid som betingelse for å få hjelp, trodde man, ville skille klinten fra hveten. Håpet var at de dovne ville holde seg borte fra en slik form for hjelp. De som ble fanget inn i ordningen ville ha godt av å underkaste seg behandling i form av hardt arbeid.

I 1932 kom det en kopling mellom det kommunale forsorgsvesen og fengselsvesenets tvangsarbeidshus ved endringen i fattiglovens pgf. 44. Tvangsarbeidshusenes kapasitet ble også betydelig utvidet på 1930-tallet, selv om det ikke på langt nær var tilstrekkelig til å utsette alle tvilsomme forsorgshjelpøkere for en arbeidsprøve. Men de nye bestemmelsene

---

¹²⁴.Samme sted.

¹²⁵.Årsberetning for Stavanger Arbeidsgaard. 1911.

¹²⁶.Årsberetning for Stavanger Arbeidsgård. 1923.

kunne tenkes å virke allment avskrekkende og arbeidsmotiverende.¹²⁷ I mange kommuner satte forsorgsvesenet også igang ulike typer arbeidsvirksomhet. Dette ble gjerne kalt *forsorgsarbeid*, men skillet mellom arbeidsformidlingens *nødsarbeid* og *forsorgsarbeidet* er imidlertid flytende.¹²⁸

De politiske partienes forhold til forsorgs- og nødsarbeid var sammensatt. Sosialdemokratene og de arbeidsløses organisasjoner ønsket økte bevilgninger til nødsarbeidet. Dette kom til uttrykk i Stortinget så vel som i bystyret i Stavanger. Disse interessegruppene betraktet imidlertid ikke slikt arbeid som en prøve på de arbeidslediges arbeidsmoral. For dem innebar nødsarbeidet realiseringen av en rett til arbeid. De statlige bevilgningene til slike formål økte også da DNA kom i regjeringsposisjon. Arbeiderorganisasjonene var likevel imot å innføre en skjerpet arbeidsplikt som en forutsetning for å få hjelp fra forsorgsvesenet. Som vi skal se arbeidet særlig de Arbeidslediges Forening intenst mot forsorgsarbeid av denne type. Hele arbeiderbevegelsen gikk ellers inn for at nødsarbeidet skulle være av normal lengde og til tariffestet lønn.¹²⁹

NØDSARBEID SOM MORALSK PRØVE.

De borgerlige var som nevnt meget opptatt av å kontrollere misbruk. De la større vekt på at nødsarbeidet kunne være en arbeidsprøve som skilte de arbeidsuvillige ut som en fra andre nødstilte. Disse kunne da gis en særskilt behandling. Stavangeren(H) skrev f.eks. i en leder med tittel *Forsorgsvesenets sorte får*:

Ellers vil vi nevne at forsorgsstyret må se å få tatt op systematisk hvad som kan gjøres for å skille ut fra forsorgsvesenets lister folk som i virkeligheten er arbeidssky. Efter det vi har hørt, skulde en mer håndfast behandling av tvilsomme elementer - efter fattiglovens bestemmelser om anvisning - ha utsikt til å rense op

---

127.Midré(1990), kap. 7.

128.I en undersøkelse fra Bergen skilles det mellom arbeid i stedet for understøttelse og arbeid som vederlag for støtte. I det siste tilfellet var stønaden koplet sammen med en arbeidsplikt som sto i forhold til størrelsen på det aktuelle beløpet. I Bergen ble forsorgsarbeid som vederlag innført i 1927. Johannessen(1985), s. 75.

129.I DNA var det etter hvert ulike oppfatninger om dette spørsmålet. Stortingsmann Olav Oksvik skrev i 1938 en artikkel i Samtiden, hvor han foreslo å innføre en arbeidstjeneste for alle, uten annen godtgørelse enn kost og losji. Dette forslaget vakte debatt. Oksvik fikk en god del støtte. Arbeiderbevegelsens venstreside tok sterkt avstand fra tankene. Se 1. Mai, 28. juli 1938 og debatten der utover høsten.

endel og kanskje gjøre nokså mange av forsorgsvesenets supplikanter en velgjøring ved å tvinge dem til å gjøre dagsverk for livets opphold.¹³⁰

Slike holdninger som Stavangeren her gir uttrykk for synes å ha vært utbredt. De borgerlige mente også at et omfattende arbeidstilbud til alle, f. eks. i form av nødsarbeid, ville bli et for kostbart tiltak. Derfor stemte de borgerlige oftere for lavere bevilgninger til nødsarbeid enn arbeiderpartirepresentantene. De aksepterte heller ikke at betalingen for arbeidet skulle ligge på linje med arbeidet i det vanlige markedet. Forsorgsarbeid og vanlig arbeid skulle være forskjellig. Det var også viktig at arbeiderne selv oppfattet dette skillet. Forsorgsarbeid var en type forsorgshjelp, med de samme konsekvensene for mottakerne som den vanlige understøttelse. Rådmanden for forsorgsvesenet i Bergen uttrykte seg slik på en forsorgskonferanse i Oslo i 1929:

(...).men arbeidet må anordnes således, at det er en hjelp de får - en hjelp for å bringe dem over i eller inntil de kan få almindelig arbeide. De må ikke få lov til å slå sig tiltåls med det arbeide som de er anvist eller til å innbilde sig, at når de arbeider for sin understøttelse er det ikke understøttelse, hjelp.¹³¹

ET BORGERLIG DILEMMA.

De borgerlige synes imidlertid å ha kommet opp i et dilemma i spørsmålet om nøds- og forsorgsarbeidet. Det ble klart formulert i Stavanger Aftenblad. I en polemikk mot de arbeidsløses foreninger som på en landskonferanse hadde krevd at hele pgf. 44 i Fattigloven ble opphevet, mente redaktøren at dette ikke ville være tilrådelig. Det ville være: *å ta de arbeidssky under armene og gjøre dem til livsvarige pensjonister.*¹³²

Problemet var imidlertid at det var dyrt å kreve arbeidsvederlag for forsorgshjelpen.

---

¹³⁰Stavangeren, 22. okt. 1938.

¹³¹Kommunalt Tidsskrift, nr. 4, 1929. Her sitert etter Johannessen(1985), s. 74. Titlestad(1987) refererer utsagn som reflekterer liknende holdninger fra Stavanger.

¹³²Stavanger Aftenblad, 21. september 1937.

*Det koster alltid mer å sette folk i arbeid enn å skaffe dem nødtørftig underhold. Derfor har en her i Stavanger vært nødt til å la storparten av de forsorgsunderstøttede gå ledige, selv om de var både arbeidsføre og arbeidsvillige. Og bare i enkelte tilfelle har en kunnet sette de uvillige på prøve.*¹³³

Det paradoksale resultatet ble dermed at de borgerlige, som av ideologiske grunner burde kunne gå inn for en arbeidsprøve i form av forsorgsarbeid, i praksis kom til å stå som eksponenter for en forsorg som ikke var knyttet sammen med et krav om vederlag i form av arbeidsinnsats. De var her fanget av sin egen sparepolitikk. Sosialdemokratene kunne støtte nødsarbeidet siden det var i tråd med de ekspansjonistiske teoriene som etter hvert hadde vunnet innpass i partiet. Enda viktigere var det at nødsarbeidet til en viss grad kunne oppfattes som realiseringen av det prinsippet som var nedfelt i slagordet *Hele folket i arbeid*.

De borgerliges tilbakeholdenhet når det gjaldt bevilgninger til nødsarbeidet førte til at forsorgen ble det viktigste tiltaket for å dempe konsekvensene av arbeidsløsheten også utover på 1930-tallet. Det kommunale nødsarbeidet fortsatte likevel i et visst omfang i denne perioden. Virksomheten var fremdeles avhengig av tilskudd fra staten. Disse overføringene var i sin tur betinget av at kommunene selv bevilget bestemte beløp til formålet. Folk som hadde søkt sosial forsorg på grunn av arbeidsløshet ble prioritert. Ordningen skapte dermed et press på kommunens budsjett. Det ble også sagt at sammenkoplingen mellom arbeidsløshet, nødsarbeid og forsorg var uheldig av andre grunner. Borgermester Middelthon skrev i forbindelse med en bevilgning til kommunalt ungdomsarbeid:

*Man kan ikke anbefale dette system fortsatt. Der bevilges frisk vekk av forsorgsvesenets budgett, men der er jo ingen penger der. Tvertimot er der jo et dundrende underskudd, og dette system å forsorgsunderstøtte arbeide er det dyreste og sletteste system man kan benytte. Hundreder på hundreder av nye forsorgsunderstøttede drives over til fattigvesenet ved dette system fordi de gjerne vil ha arbeide. Det er borgermesterens personlige inderligste overbevisning at det er denne linje som ruinerer byen sikkert - men slett ikke langsomt. Borgermesteren synes det er så innlysende, at kommunalt arbeide bør reserveres for den der ikke har kommunalt bidrag gjennom forsorgsvesenet.(...) Den her anviste vei er ikke alene finansielt uforsvarlig - den er også uriktig, urettferdig og skadelig.*¹³⁴

133.Samme sted.

134.SBF, 1936, sak no. 89, Bevilgning til kommunalt ungdomsarbeide.

Bevilgningene over statsbudsjettet til bekjempelse av arbeidsløshet steg fra 1930 og særlig fra 1933-35. De nådde imidlertid aldri nivået fra 1922. Samtidig økte den registrerte arbeidsløsheten i landet. Selv om den ble noe redusert etter 1935 holdt den seg på et høyt nivå fram til 1940. Se Pettersen(1982), s. 170 ff.

Ordføreren på denne tiden var boktrykker M. Michaelsen, fra Venstre. Han var neppe helt enig med borgermesteren. I alle fall tok Aftenbladet avstand fra borgermesterens uttalelser og la vekt på hvor viktig nødsarbeidet var for de ledige.¹³⁵ Borgermesteren synes å ha hatt en generell skepsis mot nødsarbeidet. I tilbakeblikk skrev han:

Jeg bebreider meg selv den dag idag at jeg dengang gikk med på og har ansvaret for det nødsarbeidet som blev igangsatt i årene 1920-22, og som - ved siden av andre store forpliktelser - holdt på å ruinere byen. Vi hadde 1200 mann gående i byens gater, og utgiftene gikk til slutt opp i 4-500 000 pr. måned. Disse utlegg måtte dekkes av lånemidler - statsbidraget var en bagatell. Men til tross for dette holdt forsorgsvesenets utgifter seg ganske høie. Så blev vi da til slutt tvungen til å avvikle nødsarbeidet, og så fikk vi hele hærskaren over på forsorgsvesenet.

Det blev i årene 1922 til like til siste verdenskrig en hard påkjenning selv om det selvsagt blev langt billigere enn nødsarbeidet. Det jeg fant merkeligst ved situasjonen var at disse 1200 mann mens de gikk i arbeide, utrettet så uhyre lite - intet som viste igjen, bortsett kanskje fra at Bredevannets omgivelser blev forbedret.¹³⁶

DET "SAMFUNDSNEDBRYTENDE" NØDSARBEID.

Borgermester Middelthon var bekymret for byens økonomi. Han ga her også uttrykk for en generell skepsis og nedlatenhet overfor nødsarbeiderne som helhet.¹³⁷ Det kom imidlertid motstand mot det offentlig understøttete arbeidet også fra en annen interessegruppe. Som håndverker kunne ordfører Michaelsen vanskelig la være å lytte til hva denne mente. Snekkermester Torkelsen, som i 1935 var formann i Stavanger Håndverk- og Industriforening uttalte i et intervju:

Og nu oplever vi det merkelige at forsorgsvesenet yter såkalt hjelp til selvhjelp" i form av penger til materialer, verktøi, og verkstedleie og dermed hjelper til med å holde opp en usund konkurranse innen håndverksnæringen. Jeg betenker mig ikke

---

135.Stavanger Aftenblad, 25. april 1936.

136.Middelthon(1947), s. 139-140.

137.Dette var Middelthon ikke aleine om. I Hetland kommune ga ordfører Tvetterås uttrykk for at han ikke alltid var fornøyd med det utførte arbeid. Flere, både i kommunestyret og blant nødsarbeiderne reagerte på denne uttalelsen. Noen av dem skrev et åpent brev til ordføreren hvor de imøtegikk kritikken og beskrev de forhold de måtte arbeide under. De sluttet brevet slik: *Det får være nok for denne gang, da middagspausen er forbi og vi må ut i regnet og sorp, vi er i dobbelt forstand Hetland kommunes sorte får.* 1.Mai, 3. og 9. november 1938. Det siste henspiller antakelig på Stavangerens leder to uker tidligere. Se note 40.

på å betegne dette som en samfundsnedbrytende politikk, og kan belyse dette med en rekke konkrete eksempler.(...)

Det er ingen annen utvei enn å sette en stopper for at folk som har forsorgshjelp, samtidig driver et håndverk. Den som er kommet på forsorgen, må få hjelp til livets ophold der. I virkeligheten blir dette det billigste for samfundet. For det forsorgsunderstøttede håndverket trykker prisen i det hele og fører dermed stadig flere håndverkere over i forsorgskøen.¹³⁸

Bystyrerepresentanten Gulbrand Lunde(NS), var medlem i formannskapskomiteen av 1935 og tok dette problemet opp spesielt i en egen uttalelse. Han mente det var *overordentlig uheldig* at håndverkere og sjåførere som ikke klarte seg selv fikk delvis hjelp av forsorgsvesenet.

Lunde var enig med håndverkerne i at ordningen undergravde stillingen til dem som greide seg uten offentlig hjelp. Han mente denne form for hjelp til selvhjelp fristet til underbud siden en visste at dersom inntekten ble for liten, så fikk man hjelp fra forsorgsvesenet. Den eneste løsningen var å overføre overskuddet av arbeidskraft til andre områder, f. eks. jordbruket:

Dersom dette ikke kan skje, er der ingen annen utvei enn å gi full understøttelse og nekte dem å fortsette sitt arbeide. På denne måten vil i hvert fall kunde hindres at forholdene driver enda flere håndverkere på forsorgen.¹³⁹

Den problemstilling som her reises synes å være en gjenganger overalt hvor det kom offentlig understøttet arbeid. På Arbeidsgården unngikk man mange av disse vanskelighetene siden gården synes å ha virket som et skjermet marked. Virksomheten her gikk i liten grad andre økonomiske interesser i næringen. Det kom riktignok også en klage til Arbeidsgården fra skomaker Jakobsen. Han mente en av gårdens beboere arbeidet på et skomakerverksted for en altfor liten betaling. Styret for anstalten skrev tilbake: *Da vedkommende betaler for sitt ophold selv finner en ikke å kunne gjøre noe med saken.¹⁴⁰* I allefall synes denne klagen å ha vært et unntakstilfelle. Generelt synes motstanden mot denne type konkurranse å bli sterkere i økonomiske nedgangstider eller i de deler av økonomien som ellers er sårbar.¹⁴¹

138.Stavanger Aftenblad, 10. desember 1935.

139.SBF, 1937, sak nr. 1 Forsorgsvesenets omorganisasjon, s. 7.

140.Referat fra styremøte 6. des. 1933.

141.Midré(1990).

AVSLUTNING.

Den økonomiske konjunkturedgangen i 1920- og 1930-årene stilte landet overfor helt spesielle utfordringer. Det sosialpolitiske reformarbeidet, som hadde startet før århundreskiftet, bremsset opp. Flere av ordningene som var laget for å lindre sosial nød brøt helt sammen, eller de viste seg å være utilstrekkelige. Samtidig spisset forholdet mellom samfunnsklassene seg til. Blant de bedrestilte og i maktapparatet skjedde det en ideologisk forskyvning som på det sosialpolitiske området minner om de liberalistiske synsmåtene som vant innpass i Norge nesten 100 år tidligere.

I Stavanger finner vi disse generelle trekkene konkretisert. Arbeids- og Aldershjemmets betydning skifter med de endrete sosialpolitiske ideene. Anstalten fortsatte å ta inn gamle og andre vanskeligstilte. Men da det ble behov for et program for nødsarbeid i begynnelsen av hundreåret kom gårdens utmark til å inngå i en ny sammenheng, som et arbeidsmarkedstiltak mot sesongledighet. I løpet av mellomkrigstiden ser det ut til at gården fikk en større betydning som en inntektskilde på kommunens svært anstrengte forsorgsbudsjett. Det var interesse for gården siden den kunne bidra - i allefall litt - til å realisere kommunens økonomiske spareprogram.

KAPITTEL 4. KLASSEKAMP PÅ GÅRDENS MARKER.

DEN BLINDE FLEKK.

Da B.C. Middelthon var ordfører i begynnelsen av 1920-årene, kom formannskapet en dag på befarings til de kommunale eiendommene.

Figur 4.1. Henry Imsland tegnet episoden i fjøset og bildet ble publisert i **Hvepsen**, 15. mars 1924. (Gjengitt med tillatelse av Alis Imsland.)

De var kommet inn i fjøset på Arbeidsgården da Middelthon oppdaget at postmester Adam Egede Nissen, som hadde hatt ordførervervet tidligere, hadde tatt av seg hatten. Middelthon karakteriserer Egede-Nissen som *en særs høflig og elskverdig herre, litt naiv - men det kledde ham*. Ordføreren klappet Egede-Nissen på skulderen og sa: *Sett på Dem hatten, postmester, dette er ikke stemmekveg.*¹⁴²

Dette hadde ordføreren utvilsomt rett i. På denne tiden var det ikke noen viktig politisk pressgruppe på anstalten, verken i fjøset eller de andre bygningene. Heller ikke hadde de som bodde og arbeidet der på denne tiden noen effektive talsmenn eller - kvinner, med lett adgang til de politiske kanalene. Arbeids- og Aldershjemmet hadde så vidt vi kan se, fullt belegg gjennom hele mellomkrigstiden. Dette betyr ikke på noen måte at anstaltens omdømme var godt. De blomstrende og optimistiske programerklæringene fra starten var forstummet. Ja, det er et slående trekk hvor lite synlig anstalten er blitt i de offentlige dokumenter og i avisene.

Da konsul Falck døde i 1937 hedres han i en nekrolog og berømmes for de "store tiltak" han har vært med på. Arbeids- og Aldershjemmet er ikke nevnt i denne lista.¹⁴³ Det kan se ut til at man ikke ønsket å knytte minnet om den avdøde til anstalten til tross for den sentrale rollen han hadde spilt ved opprettelsen. Det er neppe hensynet til anstalten som her var avgjørende.

Samme år ble det bygget flere gamlehjem i byen. Stavanger Aftenblad ga i en større artikkel en samlet oversikt over den innsats som var gjort for de gamle. Framstillingen er preget av en stolthet over hva byen har fått til. Det største hjemmet - det kommunale Aldershjemmet i Hillevåg - ble overhodet ikke nevnt i denne oversikten.¹⁴⁴

LØSLATTE FANGER OG BYENS SPASERENDE.

Denne selektive blindheten kan være et uttrykk for en allmenn tendens blant de bedrestilte i byen til å lukke øynene for ubehagelige og opprørende påminnelser om fattigdom og sosiale

---

142.Middelthon (1947), s. 91.

143.Stavanger Aftenblad, 18. mai 1937.

144.Stavanger Aftenblad, 4 sept. 1937.

avvik. Da vaktmester Dahl ved kretsfengslet på Torget ønsket å opprette et hjem for frigitte fanger på Hanssons Minne, fikk vi enda et eksempel på det. Stavanger Aftenblads redaktør mente tanken var god, men synes å ha vært mer opptatt av velferden til "de spaserende" i byen enn av tidligere fangers muligheter for å vende tilbake til samfunnet. Han skrev:

stedet for det nye hjemmet synes å være meget uheldig valgt. Tanken er selvsagt å skaffe de frigitte fanger som blir optatt, noe å stille med. Men det må kunne ordnes minst like godt på et mer avsidesliggende sted, der det samtidig vil være lettere å holde uvelkomne besøkende på avstand. At et hjem som dette dessuten vil være meget kjedelig for strøket rundt Hansons Minne og alt annet enn en attraksjon for de mange spaserende, ligger klart i dagen.¹⁴⁵

BUDSJETTER OG OVERSKRIDELSER.

Det er oftest i forbindelse med behandlingen av byens budsjetter at anstalten vises interesse i avisene og i byens styrende organer. Det er, som vi så i forrige kapittel, også gårdsbrukets bidrag til å redusere forsorgsutgiftene som vekker en viss anerkjennelse og oppmerksomhet. Men det følger også utgifter med vedlikehold og fornying av anlegget. Da kommer reaksjonene.

Dette skjedde etter et vedlikeholdsarbeid ble langt mer omfattende enn først antatt. Bystyret bevilget sommeren 1936 et mindre beløp til reparasjon av kjøkkenet på Aldershjemmet. Da arbeidet kom i gang viste det seg at store deler av røropplegget til sentralvarmeanlegget måtte skiftes ut. Styret mente det som var gjort var helt nødvendig og ikke kunne utsettes.¹⁴⁶

Borgermester Middelthon, som hadde særlig ansvar for byens økonomi, var samtidig forsorgsstyrets formann. Han skrev at: Denne sak minner virkelig litt om gamle lykkelige dager da man intet hensyn tok til de bevilgede summer i fortrøstning til at penger var der nok av.

145.Stavanger Aftenblad, 20. okt. 1936.

146.SBF, 1936, sak nr. 183, Bevilgning av overskridelse på reparasjonsarbeider ved Arbeids- og aldershjemmet, Hillevåg.

Noen formildende omstendigheter var det. Den siste tiden hadde det vært *noget uryddige forhold* ved anstalten på grunn av *sykdom og død blant mennesker og dyr*.¹⁴⁷

Det siktes til at bestyreren Kr. Soma, som hadde sittet i stillingen siden 1902, var død etter en tids sykdom. I hans siste tid hadde forholdene utviklet seg i en uheldig retning. Det ble heller ikke levert inn årsmeldinger til myndighetene om driften i 1935 og 1936. I februar 1936 ble bestyreren fra Sola kommunegård, N. P. Årrestad, tilsatt i den ledige stillingen i Hillevåg.¹⁴⁸

Også blant dyrene på gården hadde det vært sykdom og 22 kyr var blitt slaktet pga. kalvekasting.¹⁴⁹

Formannen i styret for anstalten, fabrikkeier Johs. Mæland (DNA), imøtegikk kritikken fra borgermesteren i et avisinnlegg. Reparasjonene kunne ikke utsettes til formannskapet hadde behandlet saken. I så fall ville tilberedning av mat og oppvarmingen av anstalten stanse helt opp. Hele belegget på 130 personer ville bli rammet. Han sluttet:

*Vi går ut fra at såvel borgermesteren som formannskap og bystyre gjerne vil at de gamle som opholder sig på byens eget gamlehjem, skal ha det like så godt som de gamle som forsørges i private hjem.*¹⁵⁰

Dette var et argument som vanskelig kunne imøtegås. Bystyret bevilget i alle fall den nødvendige sum, men enkelte av medlemmene kritiserte den dårlige driften av gården. Flere mente at selve gårdsdriften burde skilles fra aldershjemmet med et eget styre. *Garden var nedslarva, og det var ille at kommunen skulde ha sin arbeidsgård nær ved eit mønsterbruk som arbeidsgarden til Frue Sokn.*¹⁵¹

147.Samme sted, s. 533.

148.Stavanger Aftenblad, 21. febr. 1936. Styreprotokollen for anstalten viser også at det er kommet nye krefter inn i ledelsen. Det blir en bedre planlegging av driften og det kommer en rekke forslag om nyinvesteringer, særlig i gårdsbruket.

149.Stavanger Aftenblad, 8. nov. 1935.

150.Stavanger Aftenblad, 10. des. 1936.

151.Stavanger Aftenblad, 12. des. 1936.

ARBEIDSGÅRDEN OG FORSORGSVESENETS OMORGANISERING.

I forrige kapittel så vi at de borgerlige av økonomiske grunner i mange tilfeller renonserte på å stille de forsorgsunderstøttete på prøve mht. deres arbeidsvillighet. I Stavanger og en del andre kommuner hadde man likevel et apparat som lett kunne anvendes for dette formålet, uten at det kostet kommunen særlig mye. Tvert om, de store investeringene var allerede gjort. Det var Arbeidsgården. Anstalten kom derfor også til å bli trukket inn i debatten om forsorgsvesenet omorganisering. I disse diskusjonene ble anstaltens betydning som et kontrollapparat for den tvilsomme nøden i byen, befestet på nytt. Det var igjen behandlingen av de arbeidssky som sto i fokus. Høyesterettsadvokat Leiv Lea (H) mente at det ikke var tvil om at *en stor del av de understøttede, spesielt de unge, må henregnes til de arbeidssky.*¹⁵² Han mente at det blant de unge forsorgsmottakerne var en så stor andel misbruker at man kunne sette et likhetstegn mellom alderskjennetegnet og egenskapen *arbeidssky*.

For å skaffe seg en oversikt over hvor mange som var arbeidssky, laget han ganske enkelt en oversikt over hvor mange, under 30 år som mottok understøttelse. Jeg kan ikke se at han her tok noen forbehold. Leas kriterier for å bli stemplet som arbeidssky var altså temmelig enkle, selv om begrunnelsen neppe kan sies å være helt tilfredsstillende.

Understøttelsen til de arbeidssky burde ikke settes opp. Tvert om, mente høyesterettsadvokaten, burde den reduseres. *Det vil skjerpe viljen til selv å skaffe sig inntekt.*¹⁵³ I Leas betenkning tegnes også et bilde av hvordan Arbeidsgården ble brukt i denne tiden. Han skrev at det var flest gamle på gården. Forsorgsstyret ga imidlertid ofte tilbud om hjelp til enslige kvinner og menn i form av opphold på gården. *Man kan nesten uten undtagelse si at disse sier nei, de vil ikke på Arbeidsgården, de vil heller undvære bidraget, og de klarer seg også uten.*¹⁵⁴

Lea foreslo deretter at det ble laget en egen avdeling for *unge, arbeidssky menn og kvinner*. Han trodde at de fleste som ble anvist hjelp i form av opphold på gården ville betakke seg og

---

152.SBF, 1937, sak nr. 1 Forsorgsvesenets omorganisasjon, s. 12.

153.Samme sted.

154.Samme sted.

klare seg uten understøttelse. Dermed ville en unngå at mange av de arbeidssky urettmessig fikk hjelp. Høyesterettsadvokaten mente ellers at:

de som bor på Fattiggården (har) det så godt at det er ingen synd på dem som kommer der ut, og jeg mener også at kan de få en god attest fra bestyreren der, vil de senere ha lettere for å skaffe sig arbeide enn når de går og slenger år efter år og ikke kan opgi et eneste arbeidssted.¹⁵⁵

Lea foreslo videre at kommunen satte i gang et nydyrkingsarbeid under ledelse av arbeidsgården. Unge menn som ikke hadde klart å finne et arbeid ved fylte 21 år skulle sendes til området *til yrkesopplæring*. Her skulle de pålegges å arbeide i 1 à 2 år - *selvsagt uten annen lønn enn litt lommepenger*. De vil da ha fått så pass utdanning at de lettere kan skaffe seg vanlig arbeid og, Lea føyde til: *Arbeidslysten vil forhåpentlig være våknet, slik at de senere ikke vil trives i lediggang.¹⁵⁶*

Høyesterettsadvokaten satt sentralt i forsorgsvesenet. I flere perioder på 1930-tallet var han medlem og formann i forsorgsstyret, og var dessuten medlem i styret for Arbeids- og Aldershjemmet. Hans meninger må ha veid tungt. Langt på vei synes også Leiv Leas synspunkter å sammenfalle med de tanker som ved samme anledning ble lagt fram for byens myndigheter av forsorgssjefen, Sigurd Rygh. Under overskriften *Ang. selvforskyldt trengende, arbeidssky, drikkfeldige (de asociale)*, understrekte han at forsorgsvesenet ikke uten videre kunne avslå å gi hjelp til de *uverdige*. Men, skriver han:

man kan - og det gjør også fattigstyret i stor utstrekning - bevilge hjelp i form av anvisning av arbeidsgården, plass på landet o.l. Den hjelp som bevilges på denne måte blir ofte ikke benyttet. (At dette kan ha den følge at drikkfeldige personer render dørene ned hos byens borgere for å få losjisedler og penger til kaffe er en annen side av det samme problem.)¹⁵⁷

Forsorgssjefen la til at Arbeidsgården, som var fullt belagt, burde utvides og foreslo at *fattigstyret blir strengere i sin bedømmelse av de heromhandlede ansøkere.¹⁵⁸* Rygh minte også om at han to ganger hadde søkt Arbeidsgårdens styre om at "antagelig arbeidsskye

---

155.Samme sted, s. 13.

156.Samme sted.

157.Samme sted, s. 19.

158.Samme sted.

personer" ble anvist arbeid på gården uten å ha fast opphold der. Dette skjedde med støtte fra de andre medlemmene i fattigstyret. Forslaget var stadig til behandling i anstaltens styre.¹⁵⁹

FATTIGGÅRDENE I SANDNES OG HETLAND.

Det er ikke noen grunn til å tro at det bare var i Stavanger at fattiggårdene fikk en øket betydning i mellomkrigstiden. Her mangler vi imidlertid systematiske undersøkelser fra andre kommuner. I spredte glimt gir likevel studiet av Arbeids- og Aldershjemmet i Hillevåg også en viss innsikt i byens nabadistrikter. Også her ble fattiggårdene benyttet som sysselsettingstilbud til understøttete som fikk hjelp på grunn av arbeidsledighet.

Vi vet ikke i hvor stort omfang dette skjedde. Gjennom avisene får vi kjennskap til konfliktene, til enkelte tilfeller som fører til offentlig motstand og protester. Det var også her de Arbeidslediges Forening som engasjerte seg og som offentliggjorde forholdene i Arbeiderpartiets avis.

Også i Hetland ble arbeidsløse satt i arbeid på kommunegården som betingelse for å motta bidrag. Det ble hevdet at dette bidraget var lavere enn det som ellers var vanlig blant understøttete. Det hendte også at faglærte arbeidere ble satt til å utføre arbeid mot urimelig lav kompensasjon. Representanter for arbeiderne mente dette *tvangsarbeidet* kunne virke lønnstrykkende. Mange var opprørte over at de som nektet å utføre slikt arbeid kunne få redusert forsorgsbidraget.¹⁶⁰

På kommunegården i Sandnes, *Varatun*, ble en salmaker tvunget til å ta arbeid for en betaling som de fagorganiserte betraktet som urimelig lav. Han hadde søkt om hjelp av forsorgsvesenet i byen. Da han nektet å ta det anviste arbeid appellerte han til forsorgssjefen, *som kaldt og rolig ga beskjed om at hvis han ikke tok imot dette, måtte han aldri komme igjen til forsorgskontoret.*¹⁶¹

159.Samme sted.

160.1. Mai, 18. mars 1938.

161.1. Mai, 26. april 1937.

I tilfellene fra Hetland og Sandnes går det ikke tydelig fram om de arbeidsledige også måtte bo på anstalten. I alle fall reagerte arbeiderne mot arbeidstvungen og mot undervurderingen av det fagkyndige arbeid.

ARBEIDSVILJE OG ARBEIDSTILBUD.

I ettertid synes det underlig at enkelte sentralt plasserte politikere på høyresida mente at arbeidsløs ungdom stort sett var arbeidssky. Det er betegnende for det sosialpolitiske klima i byen at slike oppfatninger slett ikke diskvalifiserte for verv i forsorgsvesenet. Dette var 1930-tallet, da depresjonen slo inn med full styrke og arbeidsløsheten ble enda større enn den hadde vært tidligere.

I andre deler av hjelpeapparatet var oppfatningene mer nyansert. Nødsarbeidskomiteen i kommunen foreslo på denne tiden at det ble startet ulike kurs for arbeidsløse menn og kvinner. Myndighetene var særlig bekymret over at så mange unge gutter manglet arbeid. I 1938 skrev bestyreren for arbeidskontoret i Stavanger:

At den oppvoksende ungdom ikke kan skaffes arbeid eller opplæring anser jeg for å være av ubotelig skade for såvel det enkelte individ som for samfundet, idet de blir voksne menn uten å ha fått anledning til å lære et håndverk eller annet arbeid.¹⁶²

De yrkesrettete kurs som ble satt i gang, skulle gjøre skadevirkningene av uvirksomheten så små som mulig. I Stavanger ble det bla. arrangert jordyrkingskurs i Gosen og Blidensol. Sommeren 1936 ble det som en fortsettelse av disse kursene sysselsatt 15 *hjemløse og arbeidsløse* ungdommer fra byen. Arbeidet foregikk nå på Arbeidsgårdens jord, og kunne her organiseres både enkelt og billig.

Det ble understreket at *på selve Arbeidsgården vil en ikke la dem bo, for det må være helt klart at ungguttene ikke har noe med det vanlige belegget på gården å gjøre.*¹⁶³ Myndighetene

---

162.Årsberetning fra Stavanger Arbeidskontor, 1938.

163.Stavanger Aftenblad, 22. juni 1936.

bevilget derfor et mindre beløp til å sette i stand et hus som kunne romme ungdommene.¹⁶⁴ *Eidehuset* som sto på Arbeidsgårdens eiendom, ble avsatt til formålet. Det ble imidlertid stilt som betingelse at også arbeidet med å pusse opp dette huset skulle utføres av arbeidsledige ungdommer som hadde forsorgsbidrag.

Samtidig med at disse planene ble satt ut i livet, foregikk arbeidet med *Ungdomshjelpe*. Dette var nødsarbeid spesielt beregnet for ungdom og var startet etter initiativ av *Det frivillige kirkeråd* i 1931, etter svensk mønster. Det ble samlet inn midler ved ofring i kirkene i landet som skulle brukes til å få i gang produktivt arbeid for arbeidsløs ungdom.¹⁶⁵ Det var atskillig motstand mot tiltaket både i kirken og i arbeiderbevegelsen, mens de borgerlige synes å ha vært mer entydig positivt innstilt til aksjonen. Arbeidsgården ble trukket inn også her. Det kunne være opptil 40 personer som var sysselsatt med støtte fra *Ungdomshjelpe*. De var henvist av forsorgskontoret for å delta i arbeidet på gården i sommerhalvåret. De fleste bodde på hybel i byen. Det var også en del eldre som ble sysselsatt på denne måten.

Igjen ser vi at anstalten i Hillevåg er en svært fleksibel institusjon. Dette gjelder ikke bare ved at det samme tiltaket kan løse svært ulike problemer. Anstaltens program kan også begrunnes ved vidt forskjellige ideologiske grunnsyn. Ytterliggående liberalister som Leiv Lea kunne støtte ungdomsarbeid på Arbeidsgården siden det kunne oppfattes som en effektiv prøve på ungdommens arbeidslyst og vilje til å klare seg selv. Nødsarbeidskomiteens medlemmer og ledelsen ved arbeidskontoret, som var bekymret for den framtidige tilgangen på arbeidskraft, kunne gå inn for ungdomsarbeid på gården som et middel til å vedlikeholde befolkningens gode arbeidsvaner og -disiplin. Arbeiderpartiets representanter i forsorgsstyret og i anstaltens styre kunne gå inn for *Ungdomshjelpe* ved Arbeidsgården som et tilbud om sysselsetting, særlig når det var koplet sammen med et opplæringsprogram, eller arbeidet ble avlønnet.

Med et så ulikt utgangspunkt mellom de ulike fraksjonene i forsorgsstyre ble grunnlaget for kompromissløsninger meget skjørt, og kunne lett gå i oppløsning. Dette kom også til syne da Ungdomsarbeidet på Arbeidsgården skulle realiseres.

164.SBF, 1937, sak 107, Bevilgning av kr. 1000.00 til reparasjon av "Eidehuset" på Arbeidsgården.
165.Åsheim (1982).

UNGDOMSARBEIDET OG DEN TVILSOMME FRIVILLIGHET.

I 1937 foreslo et av medlemmene i forsorgsstyret, gassverkarbeider C. Strøm (DNA) og forsorgssjefen overfor de andre medlemmene i styret at det ble gitt arbeid på Arbeidsgården for ti arbeidsledige som fikk forsorgshjelp. Styret fattet enstemmig følgende vedtak:

Det anvises straks ti understøttede arbeide ved arbeidsgården på vedtatte vilkår. Hvis disse 10 ikke møter til arbeide, anvises flere, slik at man ialt får en arbeidsstokk på 10 mann i onnetiden. I de tilfeller arbeidet ikke mottas, bortfaller forsorgsunderstøttelsen.¹⁶⁶

Den siste presiseringen ble i følge avisreferatet tatt med etter forslag fra Leiv Lea.¹⁶⁷

Henvendelsene gikk ut til de arbeidsledige. Til å begynne med ble tilbudet om gårdsarbeid til arbeidsløs ungdom fra byen framstilt som et frivillig tiltak. I følge *Stavanger Arbeidslediges Forening* fikk skrivet som ble sendt til de arbeidsledige følgende ordlyd:

Arbeidsgårdens styre har besluttet å gi inntil 10 unge arbeidsledige menn beskjeftigelse med gårdsarbeide på følgende vilkår:

*Kost og logi på gården og en månedlig godtgjørelse av kr. 25 pr. måned.
Eller: Kost og en månedlig godtgjørelse av kr. 40 pr. måned.*

Forutsetningen er at alle deltar i det på gården forefallende arbeide innenfor et tidsrum av 48 timer pr. uke. Hver arbeidsperiode må minst omfatte 14 dager. Det gis Dem adgang til å benytte Dem av dette tilbud, og vi tør be gitt beskjed innen fredag førstkommende om De vil ta imot dette tilbud.¹⁶⁸

Gjennom de oppstyltete, høytidelige formuleringene går det fram at det dreiet seg om et frivillig tilbud. Responsen var meget liten. Etter en tid gikk det ut et nytt skriv. Det var atskillig skarper i kantene. Frivilligheten var nå blitt borte:

Ifølge Stavanger forsorgsstyret beslutning av 22. juni anvises De herved arbeide på Stavanger kommunes gårdsbruk i Hillevåg (Stavanger Arbeids- og

---

166.Gjengitt i Stavangeren, 25. aug. 1937.

167.Samme sted.

168.1. Mai, 24. sept. 1937.

Aldershjem). Anvisningen skjer med hjemmel i fattiglovens paragraf 44. De må gi beskjed straks om De tar imot arbeidet eller ikke. I de tilfeller hvor arbeidet ikke mottas faller understøttelsen bort.¹⁶⁹

Det ser ikke ut til at dette tilbudet har vært særlig tiltrekkende, og borgermesteren syntes det var eiendommelig:

hvor meget lysere alle disse ungdommer ser på situasjonen når der bys direkte positivt tilbud om lønnet arbeide. Av 37 arbeidsledige som ble tilskrevet om frivillig å melde sig er kun 2 - to - personer kommet. Ved tvang har man ytterligere nu fått 3 personer på dette arbeide.¹⁷⁰

Høyreavisen *Stavangeren* tok fatt i borgermesterens uttalelse og oppfattet dette som et bevis på at det liberalistiske syn langt på vei var rett: mange av dem som sa de ikke kunne få arbeid var egentlig arbeidsu villige. Den dårlige oppslutningen, mente avisen, *tyder på at nøden ikke alltid er så stor og hjelpen ikke alltid like påkrevet.*¹⁷¹

C. Strøm, som da også var formann i styret for Arbeids-og Aldershjemmet, imøtegikk dette i et avisintervju i Arbeiderpartiets organ. Framstillingen var helt feil, sa han. Det var nå flere ungdommer som søkte om plass enn det man kunne ta inn. Motviljen blant ungdommen som borgermesteren hadde referert til, forsvant da forsorgsstyret bevilget *en mindre lønn* til dem som startet arbeidet på gården. Nølingen var dessuten forståelig ut fra forsorgsstyrets tidligere:

praksis å sende mindreverdige personer og åndsvake individer ut til arbeidsgården. Dette satte sitt eget preg på gården som ikke fikk noe godt rykte. Det var derfor heller ikke så underlig at arbeidsløse ungdom til å begynne med reagerte mot å ta arbeide derute og at de steilet mot å bli stillet i klasse med mindreverdige og åndssvake individer.¹⁷²

Strøm gjorde seg til talsmann for de arbeidsløse ungdommene og formidlet deres syn og verdier til avisens lesere. Han gjorde deres vegring forståelig og rimelig. For å få dette til ga han samtidig en karakteristikk av det øvrige klientell på gården. De var *mindreverdige* og *åndssvake*. De arbeidsløse tilhørte en annen og bedre *klasse*.

169.Samme sted.

170.SBF, sak 107, s. 473.

171.Stavangeren, 25. august 1937.

172.1. Mai, 27. august 1937.

Diskusjonene omkring forsorgsvesenet og ungdomsarbeidet tyder på at Arbeidsgården på 1930- tallet i økende grad ble anvendt overfor arbeidsløse uten andre kjennetegn på sosiale avvik. Det ble etter hvert grupper av arbeidsledige generelt, menn og kvinner, eldre og yngre, som ble tatt inn. En del måtte arbeide der, andre skulle i tillegg bo på gården.

Når det var "arbeidsløse" som ble henvist til anstalten, ble den plassert inn i en ny politisk sammenheng. Anstalten ble nå trukket direkte inn i byens politiske malstrøm og de skarpe klassemotsetningene som her preget forholdene. I denne nye kontekst ble Arbeids- og aldershjemmet oppfattet som ett av borgerskapets instrumenter for å undertrykke de arbeidsløse arbeiderne. Nettopp ved at de ble plassert på gården sammen med byens utstøtte, de sosiale avvikerne, ble det knyttet en ytterlig prøvelse til forsorgshjelpen. Kanskje var dette tilsiktet.¹⁷³

I alle fall ble det underbetalte arbeidet som de arbeidsløse mottakerne av forsorgshjelp måtte utføre i anstalten, oppfattet som en utfordring av mer generell rekkevidde. Mange kalte forsorgsarbeidet på Arbeidsgården for *tvangsarbeid*.¹⁷⁴ Å bli henvist til gården når man søkte om forsorgshjelp pga. mangel på arbeid, var for de fleste en provokasjon, en stein lagt til den byrde de arbeidsløse allerede måtte utholde.

ET TALERØR FOR DE ARBEIDSLØSE.

I Stavanger så vel som i flere andre byer bygget de arbeidslediges foreninger opp apparater for å ivareta medlemmenes interesser. Fagforeningene og arbeiderpartiene deltok også i denne prosessen. Motparten er klart definert: det er de kommunale myndigheter og særlig forsorgsvesenet. Mange av de arbeidsløse hadde kontakt med, eller var medlemmer av sammenslutninger av arbeidsløse. Dette gjaldt også dem som fikk anvist opphold på gården når de ba om forsorgshjelp pga. arbeidsløshet.

---

173. Titlestad (1987) beskriver detaljert hvordan andre deler av forsorgssystemet i Stavanger var organisert på en måte som stempet de fattige og påførte skam, tap av ære og innskrenking i borgerlige rettigheter. Som vi allerede har sett samsvarte dette med skjerpete lovregler.

174.1. Mai, 18 mars 1938.

Vi kan i en forstand se at på dette som et type profesjonalisering. De arbeidsløse, inklusive de som kom på Arbeids- og Aldershjemmet, fikk nå et talerør for sine interesser. Med stor dyktighet brukte foreningene avisene. De arrangerte demonstrasjoner og møtte opp på kommunestyrets og formannskapets møter.¹⁷⁵ En god del av arbeidet synes imidlertid å ha foregått i det skjulte. Det dreier seg om direkte henvendelser til formannskap og forsorgskontoret. Det foregikk, som vi skal se, også forhandlinger mellom de arbeidsløse og ledelsen ved Arbeids- og Aldershjemmet. Det er derfor all grunn til å undersøke nærmere den rolle arbeidsledighetsforeningen i Stavanger kom til å få for anstaltens innsatte.

STAVANGER ARBEIDSLEDIGES FORENING.

I løpet av 1920- og 1930-årene ble det dannet foreninger av arbeidsløse en rekke steder i landet. Det er noe uklart når en slik sammenslutning kom i stand i Stavanger. Antakelig var det ikke før 1935. Men allerede i 1921 er det registrert en viss møtevirksomhet blant arbeidsløse i byen, uten at dette resulterte i en varig organisering.¹⁷⁶ Fagorganisasjonen stilte seg til å begynne med skeptisk til foreningene og oppfattet dem som konkurrenter. I Arbeiderpartiet fryktet man også at sammenslutninger av arbeidsløse kunne være kanaler for kommunistisk innflytelse i arbeiderklassen. Også av denne grunn var LO og DNA avvisende. De Arbeidsløses Landsforbund, som NKP sto bak, ble følgelig bekjempet aktivt av sosialdemokratene.¹⁷⁷

På 1920-tallet mistet imidlertid fagforeningene store deler av medlemsmassen. Mange arbeidsløshetskasser - de ble drevet av fagforeningene med statlige tilskudd - måtte også innstille virksomheten.¹⁷⁸ I denne situasjonen sto fagforeningene og LO i fare for å miste sin innflytelse over en stadig større andel av arbeiderbefolkningen. Trolig var dette bakgrunnen for et skifte i fagbevegelsens politikk overfor de arbeidsløse. Nå ble organiseringen støttet og oppmuntret til å slutte seg til Landsorganisasjonen. I Oslo, hvor kampen mellom

---

175.Se f. eks. Stavanger Aftenblad, 31. mars 1939.

176.Kaldhol (1981), s. 80.

177.Johannessen (1975).

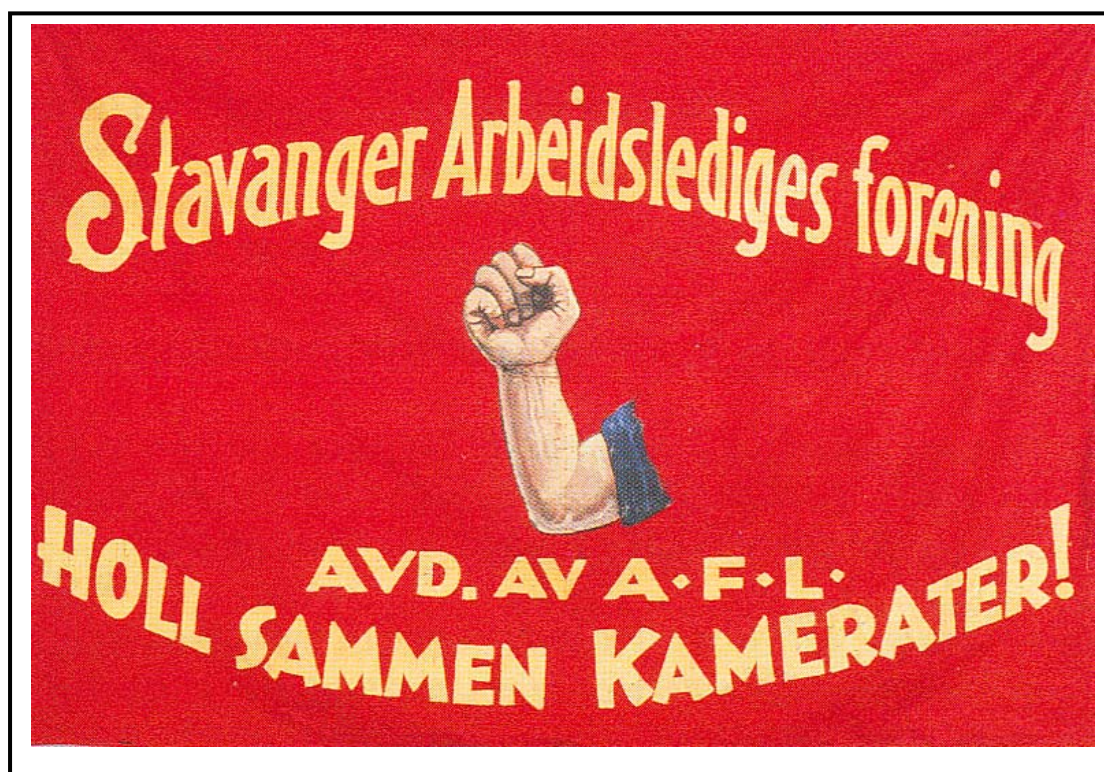
178.Kaldhol (1981), s. 112, Pettersen (1982), s. 169.

kommunistene og sosialdemokratene var blitt meget tilspisset, ble det til å begynne med stilt krav overfor uorganiserte arbeidsløse om å være lojale overfor Arbeiderpartiet. Først i 1934 ble foreningene åpnet også for medlemmer og sympatisører av NKP.¹⁷⁹

Foreningene av arbeidsløse og fagorganisasjonene arbeidet ut fra ulike forutsetninger og utviklet også ulike profiler for den politiske virksomheten. De arbeidsløse mente det var nødvendig å føre en skarp politisk agitasjon og ha et klarere aksjonsrettet program.

Fagforeningene var mer konsentrert om dagsaktuelle krav knyttet til arbeidsplassene.

Forskjellene mellom fagforeningene og de arbeidsløses foreninger ble antakelig tydeligere utover i 1930-årene da DNA dreide i mer reformistisk retning.¹⁸⁰

Figur 4.2. Fanen til Stavanger Arbeidslediges forening. (Gjengitt med tillatelse av Arbeidernes Historielag, Stavanger.)

Fra 1935 har vi sikre opplysninger om *Stavanger Arbeidslediges Forening*. Også den sto tilsluttet Landsorganisasjonen og forsøkte å få et nært forhold til arbeiderpartiene. Det var også formelle kontakter mellom foreningen og Arbeiderpartiet i byen ved at de

179.Kaldhol (1981), s. 167.

180.Johansen (1975).

Arbeidslediges Forening var representert i partiets *Forsorgsgruppe*.¹⁸¹ Foreningen fikk en meget stor oppslutning og ble i 1935 omtrent like stor som Jern- og metallarbeiderforeningen, byens nest største fagforening.¹⁸² Den betydelige medlemsmassen må ha gitt foreningen mulighet til å stille visse krav overfor samarbeidspartnerne i Arbeiderpartiet og fagforeningene som vanskelig kunne oversees. Ved suppleringsvalget til fattigstyret i januar 1937 ble f. eks. Johs. Mæland vraket til tross for at formannskapet enstemmig hadde innstilt ham til gjenvalg. I følge Stavanger Aftenblad skjedde dette fordi Arbeidslediges Forening krevde å få en sterk representant der. I Mælands sted ble Lars Iversen valgt.¹⁸³

ARBEIDSLEDIGES FORENINGES AKSJONSUTVALG.

Det ble også dannet en *Hjelpekomité* som skulle bistå medlemmene med å løse praktiske problemer. På en ekstraordinær generalforsamling i september 1938 ble imidlertid *Hjelpekomiteen* lagt ned. Samtidig ble et *Aksjonsutvalg* opprettet. Utvalget besto av fem personer, med Teodor Tollefsen som formann.

Denne reorganiseringen avspeiler et ønske om å få et mer handlingsrettet politisk organ som bl.a. skulle utøve press på forsorgsstyrets beslutninger når arbeidsløse var involvert. *Aksjonsutvalg* hadde trolig også en mer radikal klang.¹⁸⁴ For å komme i kontakt med arbeidsløse som følte seg dårlig behandlet, opprettet *Aksjonsutvalget* et kontor hvor de arbeidsløse kunne møte opp. Aksjonsutvalget kunne da henvende seg til forsorgsstyret og opptre som sakfører for klagerne. Av rapportene og brevene som *Aksjonsutvalget* laget etter klager fra folk som møtte opp på utvalgets kontor, går det fram at det særlig var spørsmålet om forsorgsbidrag til de arbeidsløse som ble tatt opp.¹⁸⁵

181.Dette går fram av en brevkopi sendt fra Stavanger Arbeidslediges Forening til Stavanger Arbeiderpartis Forsorgsgruppe, datert 31. mars 1939. Usignert. Privatarxiv 129, Stavanger Byarkiv.

182.Johannessen (1984), s. 53.

183.Stavanger Aftenblad, 8. febr. 1937.

184.I Trondheim var det tidligere opprettet to foreninger for arbeidsløse. "De fagorganiserte arbeidsløses forening" og "De arbeidsløses aksjonsutvalg". Den siste var ledet av kommunister. Fagerjord (1973).

185.Forholdet til forsorgsvesenet var viktig også i andre byer. I Oslo hadde Arbeidsløses Aksjonsutvalg i 1934 løst 294 forsorgssaker på en "tilfredsstillende" måte. 18 utkastelser var forhindret. Johannessen (1975), s. 96.

Gjennom dette materialet kommer også de restriktive sidene ved forsorgsvesenet tydelig fram. Skrivene er ellers interessante fordi de synes å gjengi nokså direkte klientenes synspunkter i konflikten med forsorgsmyndighetene. I arkivet etter *Arbeidsledighetsforeningen* finner vi 10 personsaker som *Aksjonsutvalget* har arbeidet med. I 8 av disse er Arbeids- og Aldershjemmet innblandet. Dette tyder på at det særlig var innsettelse i anstalten som vakte motstand og harme. Også journalenes øvrige innhold gir dette inntrykket. De stammer alle fra perioden umiddelbart etter opprettelsen av *Aksjonsutvalget* i 1938. Dette er trolig er stor andel av de arbeidsløse som er henvist til anstalten. I alle fall heter det etter et møte i *Arbeidslediges forening* at *minst 10-20* arbeidsledige er henvist dit.¹⁸⁶ Aksjonsutvalget forsøkte også å trekke Arbeiderpartiet inn i kampanjen mot å bruke Arbeidsgården overfor arbeidsløse forsorgsklienter. I et møte besluttet utvalget å samle alle de sakene som angikk "forsorgsgården" til behandling i Arbeiderpartiets *Forsorgsgruppe*, hvor også *Arbeidslediges Forening* var representert. Vi vet ikke hvorledes dette arbeidet gikk.¹⁸⁷

INNVILGET GÅRDEN.

Et glass øl.

Spørsmål om alkoholbruk synes alltid å ha vært nøye knyttet til vurderingen av den fattiges nød. Behov som skyldtes misbruk av alkohol er ofte blitt betraktet som illegitime når det søkes om offentlig hjelp. Understøttete som brukte noe av hjelpen på alkohol kunne miste retten på støtte, selv når det ikke var tale om misbruk. Alkoholbruk blant understøttete ble av mange oppfattet som upassende og som et tegn på at behovet for hjelp likevel ikke var stort.

Dersom forsorgskontoret i Stavanger hadde mistanke om at en understøttet brukte for mye alkohol, kunne dette føre til at vedkommende *ble innvilget gården*. Det vil si at søkeren ikke fikk annen støtte enn et tilbud om å ta inn på Arbeids- og Aldershjemmet. Som vi tidligere har sett, førte dette som oftest til at folk prøvde å klare seg uten hjelp i det lengste.

186.1. Mai, 11. okt. 1938.

187.Møte 20. okt. 1938. Stavanger Arbeidslediges Forening. Protokoll 1935 - 1939. Privatarkiv 129. Stavanger Byarkiv.

I en rapport om en gift mann, Hjalmar D., heter det at han hadde fått hjelp fra forsorgskontoret i 7 måneder. Deretter ble all hjelp nektet i 4 måneder. Ved siste søknad ble Hjalmar og kona innvilget matlapper til 7 kroner eller henvist til gamlehjemmet. Begrunnelsen for avslaget var at mannen gikk for meget på ølutsalget ved Tau bryggeri. Hjalmar og kona forsøkte tydeligvis å klare seg uten hjelp. I journalen står det at ekteparet har funnet et sted å bo ved å kjøpe en motorbåt. De har skaffet seg penger ved å selge møblene sine.¹⁸⁸

Vi aner at spørsmålet om alkoholbruk også er innblandet i det neste eksemplet. Det dreier seg om Sevrine J., en enslig mor på 48 år. Hun hadde fått hjelp i 1936 og søkte igjen to år senere. Da ble hun *bevilget Fattiggården*. Sønnen Jens ble dessuten nektet hjelp i tilfelle han bodde sammen med sin mor. Sønnen fikk dessuten beskjed sist han fikk matlapp at dersom han gikk til sin søster med den, ville han for fremtiden bli nektet all hjelp.¹⁸⁹

To måneder senere er Sevrine J. pånytt på Aksjonsutvalgets kontor. Hun forteller nå at beslutningen om *anbringelse på Fattiggården* ble opprettholdt på Forsorgsstyrets siste møte. Aksjonsutvalget skriver videre:

Hun er meget imot deportasjonen da hun har og er istand til å arbeide når dette gives, videre er hun organisert arbeider hvilket gjør at forvisning for hennes vedkommende må føles særlig tungt når man tar i betragtning de følger ikke bare av økonomisk men også av moralsk art som slig forføining innebærer og som overnevnte må føle særlig tungt for en organisert. Overfor Forsorgschefen forsøkte ikke fru J. å legge skjul på at hun liker å ta sig et glass øl når hun finner det for godt, da hun utvilsomt har rett i dette at dette til en viss grad er en privat affære.¹⁹⁰

Hyresøkende.

Peter P, var sjømann og søkte etter hyre. Til jul hadde han fått 10 kroner av forsorgsstyret. Han hadde søkt hjelp, men var blitt *bevilget gården*. I journalen står det at Peter P. finner det

---

188.Rapport fra Arbeidslediges Aksjonsutvalg, 4. oktober 1938. Privatarkiv 129, Stavanger Byarkiv.

189.Rapport fra Arbeidslediges Aksjonsutvalg, 20. september 1938. Privatarkiv 129, Stavanger Byarkiv.

190.Rapport fra Arbeidslediges Aksjonsutvalg, 8. desember 1938. Privatarkiv 129, Stavanger Byarkiv.

*urimeligt at en hyresøkende som søker skal bli trakkasert på denne måte, med trussler om fattiggården, når det ikke er nogen grunn for dette.*¹⁹¹

Aksjonsutvalget henvendte seg til Forsorgskontoret i denne saken og forsorgstyrets formann, Leiv Lea, mente at man kunne være på Fattiggården og likevel søke hyre i byen. Dette var en viktig presisering siden det ellers var forbudt for beboerne å forlate gården uten tillatelse.

PROTESTER OG BORTVISNING.

De som protesterte og viste misnøye med forholdene på gården kunne sendes bort. Dette kunne imidlertid få alvorlige følger for ens muligheter for senere å få hjelp til livets opphold. De neste sakene illustrerer dette.

Karl S., en mann på 53 år, hadde tidligere vært på Arbeidsgården og var nå nektet hjelp. Han var blitt utvist fra gården med den begrunnelsen *at hvis han ikke var fornøiet kunne han gå*. Han fikk understøttelse en periode i form av matlapper og opphold på Frelsesarméens herberge. Den siste søknaden om hjelp ble imidlertid avslått med henvisning til Fattiggården.¹⁹²

Peder L., en mann på 55 år, klaget over dårlig behandling fra forsorgsstyret. Han ble sendt til Arbeidsgården sommeren 1938 og ble *jaget derfra* etter et par måneder. Grunnen var at han ikke ville arbeide overtid. Han mente *48 timer er lang arbeidsdag bare for mat og hus*.¹⁹³

Noen uker senere skrev Aksjonsutvalget til Arbeidsgårdens styre og formidlet at Peder var bestemt på ikke å vende tilbake til Arbeidsgården. Men dersom det var mulig var han likevel villig til å ta inn på Gamlehjemmet. Han følte seg ikke helt frisk pga. vann i kneet. Peder

---

191.Rapport fra Arbeidslediges Aksjonsutvalg, 16. januar 1939. Privatarkiv 129, Stavanger Byarkiv.

192.Rapport fra Arbeidslediges Aksjonsutvalg, 4. oktober 1938.

Privatarkiv 129, Stavanger Byarkiv.

193.Rapport fra Arbeidslediges Aksjonsutvalg, 19. september 1938. Privatarkiv 129, Stavanger Byarkiv.

mente det var lettere å se seg om etter arbeid *slik at han muligens kunde få sig en jobb en gang imellem.*¹⁹⁴

Denne saken finner vi igjen i protokollen for styret på anstalten. Dette er en av de få tilfellene at styret ga bestyreren en mild korreks. Peder L. hadde nektet å berge inn høy på overtid. Styret besluttet: *I tilfelle han kommer tilbake til gården er bestyreren pålagt å la ham arbeide den reglementerte tid 8 timer dagen.*¹⁹⁵

I gode og onde dager.

Det vakte forbitrelse at et ektepar ble tatt inn på anstalten og måtte bo der i hver sine avdelinger. Arbeidslediges Forening engasjerte seg også i denne saken og tok *kraftig avstand fra forsorgsstyrets beslutning om å anbringe ektepar på arbeidsgården, hvor de må leve adskilt. Er det ikke så at de skal leve sammen i gode og onde dager, presten sier, ble det spurt.*¹⁹⁶ Her fikk foreningen uventet støtte. Styret for anstalten fikk en henvendelse fra justitiarius som mente det var ulovlig å skille ektefolk. Styret svarte at det *finner på grunn av de tilstedeværende forhold ikke å kunne anbefale at ektepar får eget værelse hvorfor man må henstille til forsorgsstyret om å skaffe disse en annen plass.*¹⁹⁷

I en periode med stor etterspørsel etter plass og med fullt belegg kan vedtaket om inntaksstopp ha virket som som et effektivt mottiltak mot innblanding fra utenforstående. Saken trakk i langdrag og styret tok seg god tid til å utrede ulike muligheter for å opprette en egen avdeling for ektepar.

Stor i munnen.

I følge signaturen A. S. i Arbeidslediges Forening var det vilkårlige reaksjoner overfor dem som nektet å ta imot dette arbeide. Noen fikk fremdeles bidrag, mens andre mistet det. En

---

194.Brev fra Stavanger Arbeidslediges Forening til Arbeidsgården, 5. oktober 1938. Privatarkiv 129, Stavanger Byarkiv.

195.Protokoll for Arbeids- og aldershjemmets styre, 30. sept. 1938.

196.1. Mai, 11. oktober 1938.

197.Protokoll for Arbeids- og aldershjemmets styre, 30. sept. 1938.

mann i 20-årene som ikke lenger fikk hjelp, protesterte og troppet opp på forsorgssjefens kontor sammen med en representant for Arbeidslediges Forening. Det ble nå sagt at mannen ikke fikk hjelp fordi han var frekk og truende. Arbeidslediges Forening offentliggjorde saken i 1. Mai:

Først nektes vedkommende hjelp fordi han nekter å ta et underbetalt arbeide, da så saboteringen har vart så lenge at den understøttede mister tålmodigheten blir han nektet bidrag fordi han er stor i munnen og truer. Hvorfor i all verden fikk så ikke denne ungdom den hjelp som han trengte før han blev stor i munnen?¹⁹⁸

FORHOLDENE PÅ ARBEIDSGÅRDEN.

Vi vet ikke hva utfallet av alle disse henvendelsene ble. I noen av journalene er det tilføyet kommentarer som *Ordnet, Bevilget gaarden. Er under undersøkelse, Avventes kommisjonens møte, I orden*. Kanskje følte styret seg overvåket av *Aksjonsutvalget* og skjerpert sin saksbehandling. Det kan også tenkes at styret følte *Aksjonsutvalgets* opptreden som en utidig innblanding i sitt arbeide. Følgende episode kan vitne om irritasjon og et forsøk fra styrets side på å få det siste ordet.

Arbeidslediges Forening hadde samlet inn penger til en radio som ble gitt som gave til Arbeidsgården. Det var en heftelse ved gaven: den var ikke betalt. Det gjensto kr. 140 som styret ble bedt om å dekke. Etter en diskusjon i et møte gikk styret med på å dekke kr. 100. Forhandleren, Mehus Radio, ble anmodet om å ettergi resten.¹⁹⁹

Arbeidslediges Forening tok også initiativ overfor styret på Arbeids- og Aldershjemmet av mer prinsipiell art. I flere tilfeller var det regulære arbeidskonflikter og arbeidsnedleggelse i anstalten. Konflikttemaene var de samme som i arbeidslivet forøvrig: spørsmål om arbeidstid, avlønning og arbeidsforhold mer generelt.

198.1. Mai, 11. okt. 1938.

199. Protokoll for Arbeids- og aldershjemmets styre, 11. mai 1937.

På våren 1936 ble det hengt opp en plakat på Arbeidsgården hvor arbeiderne ble oppfordret til å stille krav overfor ledelsen. Det er ikke referert til hvem eller hvilken organisasjon som sto bak dette initiativet. Noen dager etter ble det levert inn et skriv til ledelsen ved gården hvor det ble fremmet krav om lønn. Det ble også ført fram andre klager på forholdene. I brevet ble det truet med streik dersom kravene ikke ble imøtekommet. Brevet var undertegnet av 7 personer, men hele 19 mann stilte seg bak henvendelsen. Samtlige ble innkalt til å møte for styret. To av underskriverne, de ble trolig oppfattet som lederne for aksjonene, ble utvist fra gården. Styret imøtekom arbeiderne et stykke på vei: de lovte å legge fram kravet om lønn for de kommunale instanser. Protokollen slutter med: *Derefter erklærtes fra folkenes side at der ikke ville bli stans i arbeidet.*²⁰⁰

Året etter rapporteres det om mer uro. I et intervju med den nye bestyreren ut på sen-høsten 1937, ble det spurt om hvordan det gikk med ungguttene som var i arbeid. Bestyreren svarte: *I det store og heile har det gått bra, og betre vilde det vere um ein var fri agitasjonen utanfrå.*²⁰¹ Utsagnet henspiller på en konflikt mellom nødsarbeiderne og bestyreren som skyldtes misnøye med arbeidsforholdene. I september 1937 gikk ungdomsarbeiderne til streik. Samtidig sendte de et brev til ledelsen hvor de kom med en serie krav om reformer. I et skriv fra anstaltens styre sa medlemmene seg villig til å forhandle. Det uttalte videre:

*Under forutsetning av at arbeidet optas fra førstkommende fredag morgen (1/10-37) til vanlig arbeidstid er man villig til å forhandle. Forhandlingsmøte vil i tilfelle bli berammet til onsdag den 6. oktober kl. 12 middag på Stavanger Arbeids- og Aldershjemets kontor. Man ønsker at hver enkelt av underskriverne møter frem til forhandlingsmøtet.*²⁰²

Året etter er det igjen bråk på gården. I dette tilfellet har vi flere andre kilder som gir oss et bedre bilde av bakgrunnen for konflikten. Det viktigste kravet fra arbeiderne gjaldt arbeidstiden. Den varte til kl. 1800, og når virksomheten foregikk langt fra Arbeidsgården, ville arbeiderne slutte noe tidligere slik at de fikk stelt seg og kommet seg hjem til byen i rimelig tid. Bestyreren var imidlertid steil på dette punkt, og ledelsen i det hele tatt *stae og meinslige*, som en av arbeiderne sa seinere.

200.Protokoll for Arbeids- og aldershjemmets styre, 11. mai 1937.

201.Stavanger Aftenblad, 22. nov. 1937.

202.Protokoll for Arbeids- og aldershjemmets styre, 29. sept. 1937.

I tillegg var det stor misnøye med matstellet. Steintøyet -kopper og tallerkener - var fulle av hakk og skår. Langbordene i spisesalene var oppsprukket og der var matrester som lå og luktet. Dessuten mente nødsarbeiderne at matporsjonene var for små og kaffen for tynn. En dag ble det servert råtne tomater. Noen begynte å kaste dem i veggene. Misnøyen som hadde bygget seg opp, fikk nå utløp i en streik som varte i flere uker. En av de som arbeidet på gården da forteller:

*Så va' det han Gustav Johan Åsland. Han sa te meg: "Dokker må bare komma. Nå streike me. Dokker må visa solidaritet!"
Så gjekk me adle sammen. Så va me i streik i fleire veger.*

Arbeiderpartiavisen - 1. Mai - ble koplet inn, og de streikende tok kontakt med Arbeidsløses Forening. Denne sendte et av styremedlemmene, Berntsen, til gården for å forhandle med anstaltens styrer på vegne av de streikende. Styresen prøvde å knekke aksjonen ved å innkalle hver enkelt på sitt kontor og spørre om hvem det var som hadde skrevet til avisen. Denne taktikken lyktes ikke, og det hele endte bra for arbeiderne. Matstellet ble forbedret og arbeidstiden endret.²⁰³

Det ser også ut til at Aksjonsutvalget arbeidet med denne saken. I disse tilfellene fungerte foreningen og Aksjonsutvalget nærmest som en ordinær fagforening. I et brev til styreformannen for anstalten, C. Strøm, heter det:

Efter opplysninger som Arbeidsløses forenings aksjonsutvalg har fått gjennom forskjellige personlige klager og ved selvsyn har brakt i erfaring skal forholdene ved Arbeidsgården være meget slette.

Ved den siste konflikt som opstod på gården skyldes dette at der forlangtes overtid, uten noen som helst godtgjørelse. Likeledes som der utøves et ganske sterkt press overfor eldre personer ifra arbeidsledernes side.

Da dette er imot arbeidsreglementet mener vi derfor at saken bør tas op for å få en slutt på vilkårlighetene som er en årlig forteelse.[...] ²⁰⁴

Det ser ut til at foreningen underhånden kom fram til en lønnsavtale med anstaltens styre som bygget på landarbeidernes tariffoverenskomst. Lars Knutsen, som satt i Aksjonsutvalget, sa på

203.Intervju med en av Arbeidsgårdens beboere siden 1937, 22. juni 1984.

204.Brev av 14. sept. 1938. Privatarkiv 129, Stavanger Byarkiv.

et møte i foreningen at slike forhold burde fram i offentligheten *så vi får mer samarbeide med massene.*²⁰⁵

AVSLUTNING.

I forrige kapittel skisserte jeg de politiske konstellasjonene i byen på 1920- og 1930-tallet. Bildet var dominert av en politisk polarisering som var like sterk, ja kanskje sterkere, enn i andre byer i landet. Følgene av konjunkturnedgangen var antakelig også spesielt alvorlige i Stavanger. Vi så at det var en nokså liten interesse for Arbeids- og Aldershjemmet like etter at det var bygget opp. Det er i alle fall lite å finne om anstalten i aviser og offentlige dokumenter. Den ble riktignok benyttet til å få i gang nødsarbeide. Etter hvert som kommunens økonomi ble svekket, økte også interessen for inntektene fra gårdsdriften.

I dette kapitlet så vi at Arbeids- og Aldershjemmet i 1930- årene kom til å bli plassert nærmere det sosialpolitiske sentrum. Fra å være en anstalt hvor sosiale avvikere og andre fattige kunne holdes borte fra de mer velståendes synsfelt, ble anstalten igjen trukket inn i samfunnet. Dette skjedde fordi anlegget i Hillevåg i økende grad ble brukt til å prøve de forsorgsunderstøttetes arbeidsmoral. For de borgerlige ble Arbeidsgården et egnet instrument til å avsløre og behandle den arbeidsskyhet mange trodde var blitt mer utbredt. Når de arbeidsløse ble underkastet denne prøven, eller *innvilget gården*, som det het, ble deler av arbeiderbevegelsen mobilisert og kom kameratene til unnsetning. Vi kan kanskje si at Arbeidsgårdens jorder da ble omgjort til en slagmark hvor klassekampen i byen ble ført.

Det er viktig å understreke at denne interessen for Arbeids- og Aldershjemmet helt klart hang sammen med at det var kommet en ny gruppe til gården. Den hadde sterke og godt organiserte allierte utenfor. Det var ingen spor til endring i synet på de klientgruppene som tradisjonelt befolket anstalten. Tvert om, en del av den harmen som blusset opp når arbeidsløse ble sendt til Hillevåg, hvilte på en avvisning og nedvurdering av de som ellers var blitt sendt dit.

205.Stavanger Arbeidslediges Forening, Protokoll. Referat fra møtet 27. oktober 1938. Privatarkiv 129, Stavanger Byarkiv.

Hittil har vi bare i liten grad konsentrert oppmerksomheten om hvem de innsatte var. Jeg har lagt vekt på å få fram hvilke oppgaver anstalten fikk og hvordan de ble løst. I enkelte glimt, oftest som reflekser av argumenter servert for å fremme bestemte formål, ser vi hvem beboerne er. Det er *mindreverdige* og *åndsvake*. Det er *arbeidssky* og *arbeidsløse*. Det er *drikkfeldige*. Det er *gamle*.

I neste kapittel skal jeg gjøre et forsøk på å trenge gjennom disse kategoriene og undersøke nærmere hvem som ble innsatt på anstalten.

KAPITTEL 5. INNTATT PÅ GÅRDEN.

INNLEDNING.

De foregående kapitler er for det meste bygget på dokumenter fra bystyrets forhandlinger, avisartikler og protokollene fra anstaltens styre og Arbeidslediges Forening.²⁰⁶ Selv om vi av og til får følelsen av å komme beboerne inn på livet, er beskrivelsen av de innsatte selvsagt farget av hvem det er som lager den. Dette er interessant i seg selv. Det er likevel viktig å selv legge farge på virkeligheten ut fra egne faglige formål og oppfatninger.

I det følgende skal jeg bryte med den kronologiske framstillingen som har vært fulgt i de første kapitlene. Jeg vil nå gi en oversikt over belegget på Arbeidsgården, gjennom hele den tiden den drives. Det er helt avgjørende å få et grep om hvem anstalten behandlet når vi nå prøver å tegne et bilde av den. Hvilke beboere som finnes i bygningene og på markene, og hvilke situasjoner det er som fører dem til anstalten, bestemmer i avgjørende grad dens karakter. Når det skjer endringer i befolkningen i anstalten, kan det være et tegn på at de oppgaver anstalten blir tildelt er blitt endret. Det kan også gi oss innsikt i en mer omfattende samfunnsmessige utvikling mht. kontrollen av sosiale avvik.

Opplysningene om beboerne på Arbeidsgården er hentet hovedsaklig fra to kilder. Den første er en protokoll over de innsatte: *Fortegnelse over Personer som er henvist til Arbeidsgaarden eller Aldershjemmet. 1905 - 1931*. For perioden etter 1945 har jeg fått tilgang til forsorgs-/ sosialkontorets klientmapper.²⁰⁷

Protokollen blir mer summarisk ført etter midten av 1924, og det skilles heller ikke klart mellom klientene i arbeids- og aldersavdelingen. Det er dermed et "hull" fra midten av 20-årene til midten av 30-årene som det ikke har vært mulig å få dekket opp. Dette er beklagelig. I kapittel 4 så vi at Arbeidsgården fikk en ny rolle mht. kontrollen av de arbeidsløse

---

²⁰⁶Jeg har lest Stavanger Aftenblad systematisk for årene 1936 - 1940 og 1. Mai for 1936 - 1938. I tillegg har jeg for andre årganger lest begge avisers referater om viktige begivenheter som angår Arbeids- og Aldershjemmet.

²⁰⁷Både protokollen og arkivmappene oppbevares ved Stavanger Byarkiv.

forsorgsunderstøttete. Det ville ha vært interessant å se hvordan dette slo ut i sammensetningen av anstaltens belegg.

Etter 1970 har vi få nyregistrerte innsatte. Flere nokså omfattende sosialrapporter fra 1960- og 1970-tallet gir oss imidlertid et godt innblikk i hvem som bodde på Arbeidsgården de siste år.

På grunnlag av arkivmaterialet har jeg laget et klientregister over dem som er tatt inn på Arbeidsgården. Hver enkelt person er ført inn i registeret med de opplysningene som er oppført i protokollen eller journalen. Siden arkivopplysningene for enkelte er mangelfulle, vil det være varierende kjennetegn knyttet til den enkelte innsatte. Den følgende sosialstatistiske beskrivelsen av de innsatte bygger på arkivmaterialet.²⁰⁸ Registeret inneholder til sammen 367 personer. De er kommet til gården første gang mellom 1904 og 1971. Følgende tabell viser fordelingen av menn og kvinner fordelt på alder. Vi har slike opplysninger om 210 av de innsatte.

ALDER	KJØNN	
	Menn	Kvinner
Mindre enn 30 år	15	33
30 - 49 å	36	37
50 år og mer	50	30
TOTAL (N)	100 (130)	101 (80)

Det er mennene som dominerer blant de innsatte. Tabell 5.1 viser at omlag 2/3 av samtlige innsatte er menn. Vi ser også at det er en tendens til at mennene er eldre enn kvinnene når de kommer til anstalten. Halvparten av mennene er 50 år og mer ved første inntak. Mindre enn 1/3 av kvinnene kommer i denne kategorien.

Nesten halvparten av de innsatte er ugifte, mens de gifte og tidligere gifte fordeler seg med en fjerdepart på hver. (Tabell 5.2)

²⁰⁸Jeg har ikke registrert dem som er innlagt på Aldershjemmet. Dels synes opplysningene her å være mer mangelfulle, dels mangler oversikter over innlagte i fra 30-tallet og seinere. Som vi seinere skal se, får vi et godt inntrykk av inntakspolitikken ved Aldershjemmet på 1960-tallet gjennom Olav Frøseths undersøkelse fra 1971.

Også på dette området er det forskjeller mellom kvinner og menn. Tabellen viser at det er en større andel gifte kvinner enn gifte menn som kommer til anstalten. Mennene er forholdsvis oftere ugifte eller skilte/ separerte.

SIVILSTAND	KJØNN	
	Menn	Kvinner
Ugift	54	42
Gift	18	39
Enke/ enkemann	14	13
Skilt/Separert	15	6
TOTAL (N)	101 (140)	100 (94)

De fleste av de innsatte kommer fra Stavanger. Materialet viser at rundt 10 % er født i distriktene omkring byen, mens en litt større andel (14 %) kommer fra andre deler av landet. Yrke er angitt for en liten del av de innsatte, bare omlag 20 % av alle. Blant disse er arbeiderklassebakgrunn helt dominerende. Den mest tallrike gruppen er menn med bakgrunn fra sjøen. Alle kvinnene med yrkestittel er *tjenestepige* eller *hushjelp*.

De fleste blir i anstalten i forholdsvis kort tid. Rundt 25 % er der mindre enn en måned første gang de kommer, men en nesten like stor andel er der i mer enn ett år. Over halvparten av de innsatte har vært på gården mer enn en gang. Av de opplysningene som er hentet inn går det også fram at 31 av de innsatte har hatt ektefellen på gården samtidig. Det er litt flere kvinner enn menn som er kommet dit sammen med ektefellen. Tallene er henholdsvis 12 og 7 %.

Over 10 % av de innsatte har samtidig hatt mindreårige barn i anstalten. (Tabell 5.3) Også på dette området er det viktige for skjeller mellom kjønnene. Det er hovedsaklig enslige kvinner som er i denne situasjonen. Om menn har barn i anstalten sammen med seg, er det alltid hele familien som er innsatt. Gjennom hele perioden er dette tilfellet for 8 menn. Nesten 35 % av alle innsatte kvinner har samtidig hatt barn på anstalten. 25 % av alle kvinnene har hatt barn alene på gården. De fleste er gift, men en høy andel - 33 % av de innsatte mødrene - er ugifte.

TABELL 5.3. MINDREÅRIGE BARN PÅ GÅRDEN ETTER FORELDRES KJØNN. PROSENT.

BARN PÅ GÅRDEN	KJØNN	
	Menn	Kvinner
Ja	2	32
Nei	98	68
TOTAL (N)	100 (240)	100 (125)

I enkelte tilfeller - for rundt 20 % av alle - går det fram av journalene eller protokollen hvilke typer avvik som kjennetegner de innsatte. Her er anførselene lite systematiske, men de kan likevel gi en pekepinn på hvilke oppgaver anstalten skulle løse. Den største gruppen har hatt alkoholproblemer. Mange synes også å ha hatt psykiske lidelser og har vært lagt inn på asylet på Dale. I tillegg er det en del evneveike, kriminelle og innsatte med mer somatisk pregete sykdommer.

For omlag 35 % av alle innsatte er det gitt opplysninger omkring utflyttingen fra anstalten. De fleste - nesten 25 % av dem vi har opplysninger om - *forsvinner* uten å gi beskjed om det til ledelsen. En like høy andel blir lagt inn på andre typer anstalter: på sykehus, vernehjem, i fengsel eller de sendes til andre fattiggårder. I tillegg sendes nesten 10 % til private forpleiere på Jæren.

Forholdsvis mange (17 %) dør på anstalten, mens rundt 10 % reiser til familien som skal forsørge dem. En like høy andel drar fra gården for å søke seg arbeid.

VARIASJONER OVER TID.

I løpet av den tiden vi her betrakter, endrer anstalten innhold og karakter.

Tabell 5.4. viser at kvinneandelen er betydelig høyere i 1910- og 1920-årene enn senere. Den reduseres fra nesten 50 % i begynnelsen av perioden til 14 % i 1960-årene.

TABELL 5.4. KJØNNFORDELING ETTER FØRSTE INNTAKSÅR. PROSENT.

KJØNN	FØRSTE INNTAK			
	Før 1920	1920 - 1939	1940 - 1959	1960 og senere.
Menn	50	60	76	86
Kvinne	50	40	24	14
TOTAL	100	100	100	100
(N)	(115)	(77)	(88)	(77)

Samtidig med at kvinnene sjeldnere er å finne på gården, forsvinner også barna.

Fra 1940-årene og fram til 1970-årene er det bare 3 innsatte som har med sine små barn.

Andelen ugifte blir noe lavere, mens innsatte som er gift eller skilt blir litt vanligere etter 1940-årene. Endringene er likevel ikke store.

TABELL 5.5. KVINNER INNTATT FØR 1940. BARN PÅ ARBEIDSGÅRDEN OG SIVILSTAND. PROSENT.

BARN PÅ GÅRDEN	SIVILSTAND				TOTAL
	Ugift	Gift	Enke	Skilt	
Ja	38	88	11	100	50
Nei	63	12	89	0	50
TOTAL	101	100	100	100	100
(N)	(32)	(17)	(9)	(2)	(60)

På bakgrunn av opplysningene i tabell 5.5. kan vi anta at en stor gruppe av kvinnene kom til anstalten som følge av svikt hos - eller tap av forsørger, eller på grunn av barnefødsler utenfor ekteskap. Antakelig er også en del prostituerte, men dette er ikke tydelig angitt i materialet. De innsattes alderssammensetting endres noe, slik at yngre under 30 år sjeldnere finnes framover mot vår tid.

Den tiden som tilbringes i anstalten endres ikke på noen systematisk måte. Det er likevel en tendens til at korttidsopphold - dvs. innsettelse under 3 måneder var vanligere i 1910 og 1920-årene og etter 1960. I årene mellom 1940 og 1960 økte andelen som oppholdt seg i anstalten i mer enn 1 år.

ARBEIDSGÅRDEN SOM KRISESENTER.

På bakgrunn av den sosialstatistiske oversikten kan vi trekke noen linjer i anstaltens praksis. Gjennom inntaket får vi et bilde av hvilke problemer anstalten skulle løse, hvilke sosiale funksjoner den kom til å få. Vi så at kvinneandelen var høy i årene før andre verdenskrig og særlig før 1920. Et slående trekk ved rekrutteringen til anstalten før 1940 var dessuten at halvparten av kvinnene hadde med seg mindreårige barn. Så mange som 14 av de 17 gifte kvinnene som tok inn på anstalten i årene før 1940 kom med barn, men uten ektefelle. En av de viktigste årsakene til det store inntak av kvinner kan dermed ha vært at deres familie kom inn i en krise. Dette har ført til at kvinnenes forsørgelsesmuligheter forsvant, dersom de ikke kunne finne et passende arbeid.

Slik må situasjonen ha vært for Karen A. som vinteren 1915/16 tok inn på gården med sine fire barn. Hun var da 45 år og skilt fra sin mann. Da våren kom tok hun barna med og dro ut for å søke arbeid.

En annen - Kristine T. - kom tre år før til gården. Hun var 41 år og gift. Hun kom til gården med tre barn. Tre andre barn var utsatt etter vedtak i vergerådet. Mannen satt i fengsel. Dermed hadde familien mistet eksistensgrunnlaget og de måtte be om hjelp fra forsorgsvesenet.

Skilsmisse var ikke vanlig, heller ikke i de tilfeller hvor vi aner at forholdene i familiene har vært svært vanskelige. Vi har tidligere sett at gården hadde lav anseelse. Det kan på ingen måte ha vært noen lett vei som førte til anstalten. Det var forbundet med skam å ta inn der. Derfor reiste noen av mødrene tilbake til familien etter at den akutte krisa var over, men uten

at problemene på noen måte var løst. Kanskje presset også myndighetene på for å skaffe plass til vanskeligstilte som var i større nød.

Et eksempel er Marie O. Hun kom til Arbeidsgården i 1914 med tre barn. Selv var hun 33 år.

Mannen var hermetikkarbeider. Etter 3 måneder flyttet hun tilbake til mannen.

Familieforholdene var neppe bedret, for året etter kom Marie til gården igjen, denne gang med fire barn. Nå ble hun et helt år før hun reiste tilbake til mannen.

Av og til har de enslige mødrene ikke holdt ut, men simpelthen flyktet fra det hele. Slik var det nok med Martine M. som etter nesten tre år *Forlod Gaarden [...] efterladende sine 6 ukonfirmerede Børn*. Hun var da 39 år.

Det var ikke bare gifte, enslige kvinner som ble tvunget til å ta inn på anstalten for å sikre seg nødvendig husrom og mat. Den første tiden var det som nevnt også en relativt stor gruppe ugifte mødre som kom til anstalten. 12 av 60 kvinner var i denne situasjonen.

ALKOHOLIKERANSTALTEN.

Etter 1940 er opplysningene hentet fra mer omfattende klientjournaler. Her får vi mer detaljerte og systematiske framstillinger av problemene som har ført til innsettelse. På dette tidspunkt har likevel anstalten klart skiftet karakter. Vi så at kvinnenens andel av de innsatte var blitt mindre, samtidig som barna var nesten helt blitt borte. Anstaltens oppgave som krisesenter er dermed mer eller mindre forsvunnet. Av de 66 personer det har vært mulig å knytte noen bestemt "diagnose" eller problemtilstand til, har nesten 2/3 alkoholproblemer. Etter 1940 er Arbeidsgårdens karakter av å være en alkoholikeranstalt dermed blitt mer framtrædende.

Mange hadde selvsagt ulike problemer ved siden av dette. 9 innsatte er imidlertid registrert med psykiatrisk sykdom uten å ha fått notert tegn på alkoholmisbruk. 3 er evneveike, 4 har ulike typer alvorlige somatiske sykdommer, mens 5 har hatt en eller flere opphold i fengsel uten at årsaken er notert.

Vi kan ikke utelukke at alkoholmisbruk har vært en viktig innsetningsårsak også før 1940. Det er vel sannsynlig at så er tilfelle, uten at materialet eksplisitt viser dette. Det er likevel dekning for å si at Arbeidsgården synes å ha utviklet seg fra å være en anstalt hvor *Krisesenteret* har vært framtrødende til en institusjon hvor kontrollen av alkoholmisbruk er blitt helt dominerende.

Forsøkene på å få kontroll over alkoholforbruket til arbeiderne satte meget snevre rammer for deres utfoldelsesmuligheter på anstalten. De kunne ikke forlate gården uten tillatelse. De fikk lenge heller ikke disponere penger selv. Utover på 1950-tallet fikk de fleste - etter søknad til styret om *litt lønn for arbeidet* - utbetalt rundt kr. 30 pr. måned. De innsatte måtte ellers søke styret og bestyreren om selv de minste ting. Styreprotokollen er full av eksempler på dette. I 1960 søker f. eks. Lars F. om reise penger til Stavanger. Denne gang anbefaler styret søknaden siden *han hadde oppført sig pent her*.²⁰⁹ Vi finner også en rekke søknader om klær: et sett undertøy, en dress, en hatt, sko osv.

Noen av reglene kan forstås ut fra de prinsippene man la til grunn for behandlingen av alkoholmisbruk. Det var totalforbud mot alkohol på anstalten. Klær kunne selges og inntekten kunne brukes til å kjøpe brennevin. Dette forekom rett som det var:

Da kona til Albert L. døde fikk han en ny dress for å gå i begravelsen. Etterpå forsvant dressen, og Albert nektet å fortelle hvor han hadde solgt den. Trolig innbrakte den litt kontanter som kunne brukes til å døyve sorgen over konas bortgang.²¹⁰

I mange tilfeller virker vedtakene i styret smålige og formulert på måter som bare kan hatt til hensikt å holde klientene på plass. En mann som klaget til styret over at han ikke hadde søndagsskjorte *fikk ordre om å henvende sig til bestyrerinnen når han trengte klær*.²¹¹ En annen mann, Frants P, møtte personlig opp på et styremøte og spurte *om han kunne få sig ny garbadinfrakk*. Styret bevilget en gummifrakk.²¹²

---

²⁰⁹Protokoll for Arbeids- og aldershjemmets styre, 8. juni 1960.

²¹⁰Protokoll for Arbeids- og aldershjemmets styre, 11. juli 1958.

²¹¹Protokoll for Arbeids- og aldershjemmets styre, 26. aug. 1952.

²¹²Protokoll for Arbeids- og aldershjemmets styre, 1. jan. 1955.

Flere ganger fikk folk påtale fordi de hadde tatt initiativ til å skaffe seg eller reparere klær, uten først å gå veien om styret. En mann fikk skjenn fordi han hadde fått sålt sine sko og deretter søkte styret om kr. 3.50 for å dekke utgiftene.²¹³

Følgende anførsel fra styrets protokoll forteller om de generelt snevre grenser for utfoldelse de innsatte hadde: *Fra endel av belegget forelå søknad om å bytte tobakksmerke fra Langaard til Tidemand gul eller rød nr. 2.*²¹⁴

En del av vedtakene, særlig utover på 1960-tallet vitner likevel om en viss overbærenhet. Personer som ble kastet ut pga. av fyll fikk ofte nye sjanser. Dette gjaldt også en mann som stakk en av hjemmets mannlige ansatte med kniv i ryggen. Styret vedtok at han kunne komme tilbake på prøve etter endt soning i fengslet. Men misbruker han alkohol blir han utvist igjen.²¹⁵

Etter hvert endres oppfatningene om behandlingen av alkoholisme på hjemmet. Ledelsen prøvde å få til en regulert drikking. Det ble forsøkt med å ha en "bar" åpen en gang i uka på Arbeidsgården, noe som i følge tilsynslegen kunne utvikle seg til sjøslag av en annen verden.²¹⁶

"UDSAT TIL FORPLEINING PAA JÆDEREN."

Arbeidsgården var en del av forsorgsvesenet. Blant de mange funksjoner anstalten skulle ivareta, var en av de viktigste å yte hjelp på en billig måte for kommunen. Forsorgsvesenet hadde samtidig kontakt med en rekke gårdsbruk på Jæren. Mot betaling fra forsorgen tok disse imot personer til privat forpleining. I mange tilfeller ble de samtidig benyttet som arbeidskraft på gårdene.²¹⁷

---

²¹³Protokoll for Arbeids- og aldershjemmets styre, 13. febr. 1952.

²¹⁴Protokoll for Arbeids- og aldershjemmets styre, 6. des. 1954.

²¹⁵Protokoll for Arbeids- og aldershjemmets styre, 5. mai 1958.

²¹⁶Intervju med Olav Frøseth, 16. juni 1987.

²¹⁷Lisitasjon og legd var blitt forbudt med den nye forsorgsloven av 1900. Det er likevel klart at bortsetting til private forpleiere - som har mange likhetstrekk med lisitasjonssystemet - har vært ganske utbredt helt fram til vår tid. Se

På bakgrunn av denne ordningen er det ikke uventet at vi i flere tilfeller finner at Arbeidsgården og den private forpleining inngår i et samlet kommunalt kontrollsystem. Av klientjournalene går det f.eks. fram at enkelte kommer til Arbeidsgården i påvente av at det kan skaffes plass på gård. Slik var det med en *Gut* på 38 år. Han var hjemsendt fra Amerika i begynnelsen av 1920-årene og ble plassert på gården i Hillevåg mens forsorgskontoret arbeidet med å finne en gård som var villig til å ha ham. Det hendte også at enkelte kom til Arbeidsgården etter at de hadde vært på gård på Jæren. Dette var tilfellet for Kornelius L. Uvisst av hvilken grunn kom han til Hillevåg etter å ha vært bortsatt i Nærbø i 12 år.

Journalopplysningene tyder på at bortsetting på gård kunne brukes som et reaksjonsmiddel overfor personer som hadde gjort seg umulige på Arbeidsgården. Slik begrunnes iallefall bortsettingen av en ugift, ufør eldre mann i midten av 1940-årene.

I slutten av 1940-årene beskriver en legeerklæring en eldre, ugift kvinne slik:

Temmelig asosialt indstilt, er vanskelig at ha med at gjøre, er fuld av kritik overfor alt og alle, arbeidssky, ræker støt til byen. Hendes nærvær paa Arbeidsgaarden virker disiplinært nedbrytende og hun volder betjeningen extra besvær. Jeg vil anbefale, at hun anbringes i forpleining paa landet.

I journalen anføres til slutt: *Hun Nekter å forlate arbeidsgården. Her får overflyttingen til annen gård karakter av straff på grunn av brudd på reglene for opphold på Arbeidsgården.*

Disse eksemplene tyder på at i alle fall noen av de innsatte selv rangerte oppholdet på Arbeidsgården høyere enn forpleining hos private jordbrukere på Jæren.

Et annet eksempel peker i samme retning. Barna til Martine M., som vi møtte tidligere, ble satt bort etter at hun rømte fra gården. De fleste kom i privat pleie på landet. Selv om Arbeidsgården neppe var et godt alternativ for barna, så ser vi at ett av disse barna opplevde bortsettingen som verre. En av guttene dukker nemlig opp i journalene litt senere. Følgende er anmerket: *Rømt hid fra Thime hvor han har vært bortsat. [...] Atter bortsatt paa Landet og reist herfra 26/4.*

---

f.eks. NOU 1985:34 *Levekår for psykisk utviklingshemmede*. Se ellers Bøe (1991) for en grundig beskrivelse av den psykiatriske privatpleien på Jæren.

De private forpleierne tok inn ulike typer avvikere for betaling. Betalingen virker ikke spesielt høy. For å få forhøyet satsene kunne forpleierne ha interesse av å svartmale situasjonen overfor forsorgen. Helsepersonellet kunne her ha en viktig rolle som allierte.

En ugift kvinne hadde vært i USA i mange år. Nå var hun blitt 70 år og ble i forsorgskontorets journal karakterisert slik: *Vanskelig sinn, drikkfeldig*. Bestyreren på Arbeidsgården skriver i et brev til forsorgskontoret at denne kvinnen ble forsøkt satt i arbeid, men kom stadig i klammeri med de andre. Hun bruker grov munn og går til håndgripeligheter. Hun er til stor skade og bør derfor skaffes annet forpleiningssted.

Etter en stund får hun plass i en familie på Jæren. Kommunen betaler først 150 kr. pr. mnd., så 200. I midten av 1950-årene ber forpleieren om 300. Begrunnelsen er at kvinnen har stilt en rekke krav til forpleieren etter at hun er blitt fortalt av *Sosialen* hvilke forpliktelser forpleieren har overfor henne. Denne kvinnen har nesten ødelagt alle sammen. *Så brutal og stykt og vont menneske har jeg aldri hatt før. Hun er verre end en Sinssyk*, skriver forpleieren i søknaden. Distriktslegen støtter forpleieren og på oppfordring fra *Sosialen* skriver han at kvinnen er *vanskelig å ha med å gjera [...] uvenleg [...] nesten fri for godleik*. Legen mener derfor forpleieren må få 100 kroner mer pr. måned slik det er søkt om.

ARBEIDSGÅRDEN OG TVANGSARBEIDSHUSENE.

Som tidligere nevnt ble det ved århundreskiftet vedtatt en lov som ga adgang til å idømme tvangsarbeid for drukkenskap og løsgjengeri.²¹⁸ For å iverksette denne rettslige reaksjonen, ble det opprettet flere tvangsarbeidshus under Fengselsvesenet. Arbeidsgården kom i mange tilfeller til å samarbeide med disse anstaltene og særlig med *Opstad Tvangsarbeidshus*. Vi vet ikke helt nøyaktig hvilke av Arbeidsgårdens klienter det var som hadde hatt kontakt med rettsapparatet og tvangsarbeidet før 1940. Slike opplysninger er ikke gitt i protokollene. I journalene fra tiden etter går det derimot ofte fram at de innsatte har vært idømt tvangsarbeid.

---

²¹⁸Lov om Løsgjengeri, Betleri og Drukkenskap av 31. mai 1900.

Navnet Opstad dukker stadig opp, Eidsberg og Sem noe sjeldnere. Jeg har ikke funnet dokumentert at noen av de kvinnelige innsatte har vært i tvangsarbeidsanstalt.

Det skinner tydelig gjennom at Arbeidsgården ble betraktet som en mindre avskrekkende anstalt enn fengselsvesenets arbeidshus. Opstad kunne f.eks. brukes som et sted for dem som av Arbeidsgårdens ledelse ble betraktet som helt umulige. Dette var tilfellet i 1945 for en middelaldrende sjømann. Han reiste til USA i begynnelsen av århundret og kom etter mange år tilbake til gamlelandet. Etter hjemkomsten ble han understøttet av forsorgsvesenet. Han betegnes som sløv og slapp og synes i det hele tatt å mangle vilje til lønnsomt arbeide. Han hadde meget lett arbeid i fjøset på arbeidsgården. Likevel rømte han til byen flere ganger for å slippe bort fra noen kontroll og tilsyn. Han virker arbeidssky, er svært upålitelig og uærlig. En dag rømte han og ble hentet tilbake til Arbeidsgården av politiet. Da fikk han en alvorlig advarsel. Etter en stund ble han utsatt på en gård på Jæren, men rømte også her. I det han forsvant stjal han penger og rasjoneringskort: Forsorgsvesenet har i det hele tatt forsøkt på alle måter å hjelpe denne forkomne, arbeidssky og hjemløse mann uten at han forstår sitt eget beste. Forsorgskontoret henstiller derfor til politiet at sjømannen anbringes på Opstad eller Sem. Dette skjer kort tid etter.

For folk fra Stavanger som satt på Opstad, ble Arbeidsgården gjerne benyttet ved løslatelse på prøve. Fra Opstads side ble det ofte satt som vilkår at tvangsarbeideren hadde et arbeid å gå til. Inntak på Arbeidsgården var her et alternatv.²¹⁹

I et tilfelle i midten av 1950-årene ble en mann innsatt etter konferanse med politiet. I journalen hans står det at mannen egentlig skulle til Opstad, men at han får en sjanse i form av prøvetid på Arbeidsgårdens marker. En annen - han karakteriseres som en av de verste løsgjengerne i byen - har omtrent samtidig flere opphold på Arbeidsgården etter prøveløslatelser fra Opstad. To andre menn er etter endt soning på Opstad brakt til gården av politiet på grunn av fyll og husvillhet. En av dem er i meget forkommen tilstand, heter det i journalen.

---

²¹⁹Tidligere sosialsjef Rob i Stavanger arbeidet på Opstad fra 1952 til 1958 og hadde i denne tiden ofte kontakt med Arbeidsgården for å legge forholdene til rette for løslatelse på prøve fra tvangsareidshuset. Opplysninger gitt i intervju 27. nov. 1985.

For de fleste var Arbeidsgården et langt bedre alternativ en Opstad. Det kom ikke av at Arbeidsgården var så tiltrekkende. Grunnen var snarere de innsatte for all del ville ut av Tvangsarbeidshuset. En tidligere kurator på Opstad forteller senere:

For å komme ut på prøve godtok de egentlig hva som helst. Men det var ikke alle som hadde til hensikt å flytte inn på noen av disse stedene. Men de kunne godta å skrive under på hva som helst. Men for mange var det en realitet, og. De ga seg til på de stedene og blei der.²²⁰

ARBEIDSGÅRDEN OG ASYLET.

En rekke av de innsatte har hatt opphold på psykiatriske sykehus. En kvinne på nærmere 70 år ble i slutten av 1940-årene utskrevet fra Dale asyl som *ikke sinnssyk* og med påtegning om at hun kunne ta arbeid.

I følgende legeerklæring for en annen person i samme periode kan det se ut til at man fryktet at asylet av enkelte ble foretrukket framfor Arbeidsgården: En skilt mann i midten av 1940-årene ble utskrevet fra Dale Asyl som *ikke sinnssyk*. Han hadde tidligere hatt flere opphold på asylet og i fengsel. Legen ved Arbeidsgårdens skriver i notat fra slutten av 1940-årene etter konferanse med fengselssykehusets lege:

S. er en meget vanskelig psykopat. Han kan ta lettere arbeide, men vil nødvendig dette og der er ingen midler til å tvinge han, da han da sannsynligvis vil simulere med det resultat at han igjen må innlegges i asyl - hvilket er hans høyeste ønske. [...]

ET RIS BAK SPEILET.

Vi må kunne forvente at muligheten for anbringelse i anstalter med sterkere fengselspreg kan ha virket som et disiplinierende ris bak speilet på Arbeidsgården. Tilbakeføring til Opstad var

---

²²⁰Intervju med Lars Rob, 27. nov. 1985.

en reell mulighet for de prøveløslatte derfra. Gårdens ledelse hadde imidlertid også muligheten for å overflytte innsatte mellom Alders- og Arbeidsavdelingene på gården som straffemiddel.

På 1940-tallet ble det bestemt at en skilt mann på 65 år skulle overflyttes fra Alders- til Arbeidshjemmet. Begrunnelsen var at han var til stor skade for Aldershjemmets øvrige beboere. *I tilfelle han nekter å godta dette, heter det i journalen, blir han å utvise fra samme dag.*

En ugift kaiarbeider ble noen år senere overflyttet fra Arbeids- til Aldersavdelingen pga. blotting. Ledelsen mente man kunne utøve strengere kontroll her: *På Aldershjemmet kan han mer gjetes så han ikke slipper til byen hvor han demonstrerer sin abnorme tilbøielighet.* Det hendte ellers at de innsatte selv søkte om overflytting fra Aldershjemmet til Arbeidshjemmet - og omvendt. Slike forespørsler - ja, alle søknader om særytelser - kunne brukes som midler til å kontrollere de innsattes atferd ved at det ble stilt betingelser om god oppførsel for å imøtekomme dem.

SABOTØRER, LANDSSVIKERE OG TYSKERARBBEIDERE.

I april 1940 ble aldershjemmet evakuert til Tunheim i Time på Jæren. Arbeidsgården ble imidlertid drevet gjennom hele krigen, selv om tallet på innsatte ble redusert. I september 1944 var der f. eks. bare 11 menn og 7 kvinner.²²¹

Det virker som det var mye uro og konflikter mellom personalet under krigsårene. Både den tidligere bestyreren og hans bror, som var midlertidig tilsatt som bestyrer, ble fjernet fra gårdens ledelse på grunn av *sabotasje*.²²² I fjøset ble fjøsmesteren overfalt av sin assistent,

---

²²¹ Protokoll for Arbeids- og aldershjemmets styre, 24. okt. 1944.

²²² Protokoll for Arbeids- og aldershjemmets styre, 26. okt. 1943.

noe som førte til politianmeldelse.²²³ Den nye bestyreren, som var nazist, ble etter et års tid bedt om å søke avskjed etter at det kom kritikk mot den måten gården var blitt drevet på.²²⁴

En midlertidig tilsatt bestyrer klaget over forholdet til bestyrerinnen som etter hans mening var meget lite imøtekommende. Det var svært uheldig, skrev bestyreren i et brev til styret, at hun opptrer som *overordner og opdrager for gaardsfolkene i deres arbeide og privat liv...* *Bestyreren må ha den fulde myndighet og arbeidsro.*²²⁵

Heller ikke dyrene var helt samarbeidsvillige. En stor okse, den het "Von", tok i 1943 livet av en av gårdsarbeiderne. Året etter prøvde den å gjenta bedriften og såret fjøsmesteren livsfarlig. Etter dette ble den slaktet.²²⁶

Ledelsen på gården mente at en del av vanskene med driften skyldtes at det var vanskelig å få god arbeidshjelp. I en tid med matmangel og streng rasjonering var det ikke til å unngå at enkelte tok arbeid på gården for å bedre sitt kosthold. I styrets protokoll står det at det mangler stort på disiplinen.[...] Likesaa viser det sig at leide folk helst tar arbeide for aa faa mat og slet ikke er interessert i matauking.²²⁷ Gårdens spiskammers var i denne situasjonen et utsatt sted og måtte beskyttes. Kontrollen ble vanskelig fordi det sto en telefon her, og det ser ut til at enkelte kombinerte samtaler med inntak av ureglementerte måltider. Styret fikk derfor trykket opp plakater som skulle holde uvedkommende borte fra matfatet.

Styret var forøvrig skiftet ut, og gården hadde fått en nazistisk ledelse. I denne situasjonen fikk det som før var blitt oppfattet som *latskap og arbeidskyhet* en ny mening. Det ble oppfattet som *politisk sabotasje*. De gode nordmenn ville kanskje nå, i motsetning til tidligere, oppmuntre til arbeidsvegring. Den var blitt et ledd i den sivile motstandskampen. Etter frigjøringa måtte *sabotasjen* igjen omdefineres. Dette var et problem som hadde en allmenn karakter. Det ble sagt at:

krigens nervepåkjenning og all den daglige sabotasje som ble drevet på de tyske arbeidsplassene nå har visse ettervirkninger. Mange har simpelthen vennet seg av

---

²²³ Protokoll for Arbeids- og aldershjemmets styre, 31. aug. 1944.

²²⁴ Protokoll for Arbeids- og aldershjemmets styre, 23. nov. 1944.

²²⁵ Protokoll for Arbeids- og aldershjemmets styre, 16. jan. 1945.

²²⁶ Aftenposten, 9. sept. 1944.

²²⁷ Protokoll for Arbeids- og aldershjemmets styre, 31. aug. 1944.

*med vanlig arbeidstempo. Det klages over det samme over hele landet. Det er en av de største skader krigen har påført oss.*²²⁸

LANDSSVIKERE.

Umiddelbart etter frigjøringa var det stor mangel på arbeidskraft på gården. Bestyreren skrev til styret:

*"Det er på Arbeidsgården nu bare 12 menn hvorav 5-6 er brukendes til almindelig gårdsarbeid. Jeg har gjort flere henvendelser til forsorgsvesenet om der var arbeidsføre menn som kunde anbringes på Arbeidsgården. Der bør gjøres noget for å få folk fra forsorgsvesenet herut. Vi må for tiden ha meget leiet arbeidshjelp og dette medfører en altfor stor lønningskonto."*²²⁹

Samtidig var det fortsatt bruk for arbeidsoppgavene på gården. *Ungdomshjelpa* var riktignok blitt overflødig etter krigen siden arbeidsløsheten nesten var forsvunnet. Gårdsarbeidet på Hillevåg skulle imidlertid løse helt nye oppgaver, og virksomheten ble dermed plassert inn i en helt annen sammenheng. Fra å være et arbeidstilbud og en prøve på arbeidsmotivasjon, ble den samme virksomheten nå definert som *straffarbeid*. Arbeidsoppgavene som tidligere var blitt utført av fattiglemmene og de arbeidsløse ungdommene ble nå overtatt en ny klientgruppe.

I juli 1945 marsjerte 15 landssvikere fra fangeleieren på Solborg til Arbeidsgårdens utmark på Ullandhaug for å dyrke opp nye felt. Blant annet grøftet de et område som senere ble et større boligfelt, Solsletta. Arbeidet ble ledet av en av drengene på gården, mens noen soldater passet på i bakgrunnen. Fangene inntok middags- og kveldsmåltidet i matsalen på Aldershjemmet.²³⁰ Opptil 50 personer var i tvangsarbeid under denne ordningen.²³¹

Ut på høsten 1945 laget Arbeiderpartiavisen en reportasje om landssvikerne på Arbeidsgården, bl.a. fordi det hadde gått rykter om dårlig behandling av fangene. I

---

²²⁸ 1. Mai, 21. juli 1945.

²²⁹ Rapport fra bestyrer til anstaltens styre. Sak nr. 57/1945.

²³⁰ 1. Mai, 31. okt. 1945.

²³¹ Intervju med arbeidsformann på Arbeidsgården, ansatt der siden 1945. 21. juni 1984.

avisoppslaget ble påstandene tilbakevist. Journalisten spurte fangene om behandlingen. De svarte den var korrekt, selv om de savnet tobakken. De fikk den samme maten som de øvrige beboerne og betjeningen på Arbeidsgården. Journalisten gjorde også et visst nummer av at Arbeidsgårdens bestyrer fra krigsårene nå var å finne blant tvangsarbeiderne.²³² Av denne reportasjen går det fram at betjeningen og de innsatte hadde samme forpleining. Dette er trolig feil. I et brev fra en overrøkter til gårdens styre fremmes en klage over at han ikke får den maten han er blitt lovt:

*"No har jeg været her 4 - fire Måner men enda har jeg ikke seet annen kost eller mat annet en som Belleget og landssvikerne får! Dem andre Betjening sitter med kumør og fløtte og middag Både Middag og kveld men hvad får jeg jo Melk Brød og Margarin. No er jeg lei dette![...]"*²³³

ATA - AVVIKLING AV TYSKE ARBEIDER.

Arbeidsgården fikk også en annen gruppe arbeidere etter krigen. Da tyskerne kapitulerte i mai 1945 opphørte samtidig de mange anleggsarbeidene rundt om i landet. I Stavanger sto flere tusen plutselig uten arbeid. Sammen med de sentrale myndighetene laget kommunene omfattende planer for å løse de forventete problemene. I Stavanger regnet en med at rundt 4000 personer ble arbeidsløse da tyskerne forlot landet. Av disse påtok kommunen seg ansvaret for å skaffe 600 personer nytt arbeid, mens staten skulle gi arbeidstilbud til de øvrige gjennom ordningen ATA - Avvikling av tyske arbeider.²³⁴

I hele landet ble det imidlertid registrert en betydelig treghet i tendensen til å melde seg ved arbeidskontorene. En snakket om *det norske folks feriementalitet*. Den registrerte arbeidsløsheten ble derfor atskillig mindre enn forventet, og problemet besto snarere i å skaffe arbeidskraft til de mange oppgaver som ventet.²³⁵ Det var enighet om at det var nødvendig å benytte et visst press for å mobilisere arbeidskraften. Metoden var velkjent: når de

---

²³² 1. Mai, 31. okt. 1945.

²³³ Brev fra overrøkter til styrets formann, 23. juli 1946.

²³⁴ 1. Mai, 21. juli 1945.

²³⁵ SSB (1965), s. 93.

arbeidsledige hadde fått et arbeidstilbud måtte de ta imot det. Ellers ville de miste retten til sosiale stønader.²³⁶

Det ser ut til at disse prinsippene stort sett ble håndhevet på en lempelig måte. Arbeidsgården kom likevel til å spille en rolle i sysselsettingen også av tyskerarbeiderne. Men det var et mindre antall og trolig også de som ellers var minst etterspurte på arbeidsmarkedet som kom til gården. Sosialkontoret i Stavanger beskrev senere arbeiderne slik: En stor del av disse arbeidere var sammenrasket fra alle kanter av landet, og mange av dem var lite ønskelige som vanlige arbeidsobjekter.²³⁷

Etterhvert var det mange av disse som ville ha hjelp av forsorgskontoret i Stavanger.

*Dette var på høsten 1945 og vi visste at bestyreren på Arbeidsgården hadde store vanskeligheter med å få høstens grøde i hus. Det ble da ganske naturlig at vi istedet for å gi dem stønad, benyttet forsorgslovens pgf. 44 og anviste dem i arbeide der ute. De hadde imidlertid hatt altfor lette arbeidsforhold hos tyskerne til at arbeidet på Arbeidsgården passet for dem, men det resulterte i hvertfall i at de forsvant fra kontoret og de fleste fra byen.*²³⁸

Selv om det bare var noen ganske få som faktisk ble sysselsatt med denne hjemmelen ble selve ordningen - *Tilvist arbeid på Arbeidsgården*"\ en fast post på sosialbudsjettet fra denne tid. I 50- og 60-årene var jevnlig 15 personer sysselsatt på denne måten. Det var stort sett enslige menn. De bodde ofte på Herberget, og hadde tidligere hatt *fast tilknytning til Fiskepiren og Strandkaien*. Betalingen var beskjedent: enslige fikk i 1965 kr. 70 pr. uke + kost, fri trygdekasse og busspenger. Arbeidet var stort sett det samme som for de fattige, den arbeidsledige ungdommen og landssviksfangene hadde utført: grøfting og skogrydding.²³⁹

---

²³⁶ Se også Tuveng (1946/47), særlig s. 34 ff.

²³⁷ Brev fra Stavanger sosialkontor til nemnda for sosial omsorg, 9. mars 1965.

²³⁸ Samme sted.

²³⁹ Samme sted. I følge tidligere sosialsjef Rob er det ikke tilvist noen i arbeid på Arbeidsgården etter 1964, dvs. det året Lov om *sosial omsorg* ble innført.

DE "FRIVILLIGE".

I journalene og i styreprotokollen finner vi en rekke eksempler på at folk er kommet til Arbeidsgården på eget initiativ. Etter krigen var det generelt stor boligmangel i byen. Noen søkte Arbeidsgården for å få tak over hodet.

Et eksempel på dette er en eldre, skilt mann som søkte om å få bo på Arbeidsgården. Dette var i 1946. Anmodningen ble innvilget, men han måtte selv betale for oppholdet. Søkeren aksepterte dette, og i journalen bemerkes det at han var takknemlig for tilbudet. Denne mannens bakgrunn var et NS-medlemskap som utelukket ham både fra arbeidsmarkedet og fra tidligere bopel. En annen skilt mann ba selv om å få komme til gården i slutten av 1960-årene. Grunnen var at han ikke hadde noe sted å være når vinteren kom.

Vi ser også eksempler at myndighetene bruker anstalten for å løse boligproblemer for vanskeligstilte. I 1947 rekvirerte *Husfordelingsnemnda* værelser på Arbeidsgården til en familie med barn. Styret satte seg imot dette pga. plassmangel og fordi *det er meget uheldig å plassere en familie med barn i det miljø som er der ute.*²⁴⁰

Fjorten år senere søker sosialkontoret om opptak av et ektepar med barn. Igjen har styret store *betenkeligheter med å ta inn en familie med små barn på gården.* Nå er det neppe bare boligmangel som får sosialkontoret til å velge denne løsningen på boligproblemen til familien P.. Styret føyer i alle fall til: *Likeledes har styret betenkeligheter med å ta inn P. på Arbeidsgården, da han var kjent som en vanskelig herremann.*²⁴¹

Vi har allerede sett at enkelte foretrakk Arbeidsgården framfor å være hos private forpleiere på Jæren, eller ha opphold i tvangsarbeidsanstalter under Fengselsvesenet. I noen tilfeller går det fram av journalene at det er politiet som søker om plass på vegne av vanskeligstilte. På slutten av 1940-årene ble f. eks. en enke på rundt 60 år brakt til Arbeidsgården i en forkommen tilstand fordi hun *manglet eksistensmidler.* Ti år senere ble en 70-årig mann tatt inn på gården etter anmodning fra politiet fordi han ikke lenger kunne stelle seg selv. I begge

---

²⁴⁰Protokoll for Arbeidsgårdens- og Aldershjemmets styre, 17. sept. 1947.

²⁴¹Samme sted, 4. sept. 1961.

disse eksemplene var alkoholisme en medvirkende årsak til at de ble tatt inn på Arbeidsgården.

I forrige kapittel så vi eksempler på at et frivillig tilbud som ikke ble tatt imot kunne omformes til et tvangsmessig pålegg. Frivilligheten i disse og liknende tilfellene er relativ. Den ser ut til å ha vært svært situasjonsavhengig, betinget av store økonomiske og sosiale vanskeligheter. Alternativene har vært dårligere. Dette illustreres i de ytterst få tilfellene der det har skjedd radikale forbedringer i de innsattes økonomi. Da har motivasjonen for å bli boende på Arbeidsgården avtatt fort. En eldre enkemann fikk i 1960-årene etterbetalt uføretrygd. I journalen er det anført at han er *forsvunnet* fra samme dag. Dette var likevel et atypisk tilfelle. En av grunnene til det er at myndighetene i kommunen tok beslag i trygdeutbetalinger til personer som oppholdt seg i kommunale institusjoner. Dette er en praksis som synes å ha vært utbredt i landet, også i de tilfellene hvor det ikke var rettslige grunnlag for beslaget.²⁴²

Blant de innsatte i anstalten i Hillevåg kunne i alle fall beslagleggelsen av trygdeytelser skape stor misnøye. Når de innsatte oppfattet seg som *arbeidende* ble de lommepengene de mottok fra anstalten urimelig små sammenliknet med en arbeidslønn. I slike tilfeller så de på seg selv som sterkt underbetalt. Når kommunen i tillegg tok beslag i trygden følte dette enda mer urettferdig. En mann, som var oppi 60-årene, fikk uføretrygd. Som vanlig ble beløpet inndratt av sosialkontoret. Mannen protesterte mot avgjørelsen, og skrev i et brev til kommunen at han hadde arbeidet på gården til tross for at han var syk. Kompensasjonen var bare to esker tobakk hver uke og 40 kroner hver måned. Han fortsatte:

"Jeg har måttet stiftet gjeld for å greie meg i den vanskelige situasjonen jeg har vært, og det er dessuten av viktighet for meg å få en rekreasjon og en aldri så liten avkopling, slik at jeg muligens kan komme til krefter igjen".

En annen mann reagerte sterkt på at han ikke hadde opptjent noen tilleggs pensjon til alderstrygden, til tross for at han hadde arbeidet på gården full dag siden før krigen. Ikke hadde han fått ferie og feriepenger heller. Han hadde også sterke innvendinger mot at

---

²⁴²Se f. eks. Midré (1973) og Andenæs & al. (1981), kap. X. Først i 1973 kom det et tillegg til Lov om sosial omsorg som ga myndighetene adgang til å ta beslag i klienters trygdeytelser for tidligere mottatt sosial hjelp.

trygdekontoret hadde sendt etterbetalt uføretrygd til sosialkontoret uten at han selv var informert om dette.²⁴³

AVSLUTNING.

Hva kan vi slutte om anstaltens funksjon ved å studere de innsatte? Det er et banalt poeng at beboerne er rekruttert fra samfunnets skyggeside. Utover dette er det mangfoldigheten og mangelen på klare mønstre som er det gjennomgående. De innsatte synes å ha vært i svært ulike situasjoner da de ble inntatt i Hillevåg. Her er alkoholikere, evneveike, arbeidssky, sinnsyke, vanføre, gamle, prostituerte samlet sammen med drapsmenn og spebarn. Dette er de samme hovedgruppene som befolket den beryktete anstalten i byens sentrum mellom 1850- og 1890-årene. Blant de innsatte finner vi også noen av dem som ikke fant lykken i USA. De har vendt tilbake ribbet på kropp og sjel. Vi finner ugifte mødre fra Ryfylke og Jæren. De er kanskje kommet til byen for å finne arbeid og unngå skammen på hjemstedet.²⁴⁴

De ugifte mødrene forsvinner fra anstalten etter 1940. Kanskje er forklaringen at mulighetene for å forsørge barna og seg selv er blitt bedre. Barnetrygden som ble innført i 1946 kan ha hatt en viss betydning. Den sosiale stigmatiseringen er kanskje også mildnet. Det stramme arbeidsmarkedet etter krigen endret også radikalt behovet for forsorgshjelp. Da blir det heller ikke så viktig å prøve de understøttetes arbeidsmoral. Utbyggingen av de statlige trygdeordningene på 1960-tallet fjernet også noe av grunnlaget for å ta opp slike problemstillinger på kommunalt nivå.

Ved inngangen til 1960-årene er det to grupper som dominerer blant de innsatte. Det er hjemløse alkoholikere og gamle, hjelpeløse.

---

²⁴³ Intervju med en av beboerne på Arbeidsgården. 22/6-84.

²⁴⁴ Ståle Dyrvik (1986) beskriver en sosial karriere som i utgangspunktet kan likne på skjebnen til en del av Arbeidsgårdens kvinnelige innsatte. Kvinnen i Dyrviks eksempel, Jorine, ender imidlertid ikke der, men finner et fotfeste i tilværelsen som strykerske i Bakkegata 2.

KAPITTEL 6. LENGER UT PÅ LANDET?

INNLEDNING.

I 1938 ble det lagt fram forslag om å bygge opp en ny arbeidsgård, en *Arbeidskoloni for drikkfeldige og arbeidssky forsorgsunderstøttede*. Det var viseformannen i forsorgsstyret, kemner Rygh, som foreslo dette.²⁴⁵ Bak forslaget lå et ønske om å ruste opp gårdsdriften ved den gamle Arbeidsgården. Men også andre hensyn ville bli ivaretatt ved å realisere planene, mente forslagsstilleren. Det var nødvendig, sa Rygh, som kort tid før hadde sluttet som forsorgssjef i byen, å ta seg av dem som ikke ville komme i arbeid selv om arbeidsforholdene ville bli normale. Det var ikke forsvarlig å fortsette med å gi dem vanlig forsorgsstøtte.

Utspillet hadde sin bakgrunn i at en del alkoholmisbrukere krevde - og fikk - hjelp på en måte som brakte forsorgsvesenet i miskreditt hos folk flest. I alle fall fryktet kemneren at dette kunne være tilfellet. Det hendte også at de som ble henvist til Arbeidsgården beruste seg og stelte i stand bråk. Når de så ble utvist, kunne de komme med klager til forsorgsvesenet om *vanstell* og dårlig behandling. *Og gang på gang har forsorgsvesenet tatt seg av dem*, het det i forslaget. En arbeidsgård for drikkfeldige ville bedre Arbeidsgårdens anseelse og lette forsorgsstyrets arbeid. Da ville de få forsvarlig forpleining og rimelig arbeid, mens byen ville bli kvitt en stadig plage.

Den nye forsorgssjefen, M. Larsen, støttet forslaget. Han understrekte hvor vanskelig det var i en periode hvor arbeidsløsheten generelt er høy å skille de arbeidssky fra de *arbeidsvillige eller arbeidsgla*. Men selv når det er mangel på arbeid vil likevel:

*en arbeidsgård oftest [...] være en skremsel for de arbeidssky, som gjerne er besjelet av en misforstått frihetsfølelse. Bare når den bitre nød tvinger dem, kan det tenkes at de for en tid tar hjelp i denne formen.*²⁴⁶

Også forsorgsstyret støttet tanken og ville ha saken utredet. I forbindelse med forslaget ble det sendt en redegjørelse til formannskapet om hvor vanskelig forholdene var på Arbeidsgården.

245.Forslaget er referert i 1. Mai og Stavanger Aftenblad, 21. oktober 1938.

246.Stavanger Aftenblad, 21. oktober 1938.

Der bor jo både menn og kvinner på gården, uttalte forsorgsstyret, samtidig som en ofte må sende folk dit:

som rettelig hører til i en arbeidskoloni for menn, høvelig langt fra byen og dens freistinger. Det er flere eksempler på at løse forbindelser på arbeidsgården har ført til barnerike ekteskaper, og at forsorgen har fått byrden med disse familiene både i første og andre ættled.²⁴⁷

Kommunens boligstyre må ha stilt seg meget imøtekommende og tilbød to ulike alternativer for formålet, Revheimsmarka, eller Brekko i Gjestdal. Borgermesteren gikk mot idéen. Igjen var det sparehensyn som formet hans politiske utspill. Det ville bli for dyrt. I tillegg tvilte han på nytten av en ny anstalt.

Igjen kom sparepolitikken i konflikt med det liberalistiske sosialpolitiske program. Det ble for kostbart å bygge opp nye og mer effektive ordninger for å skille de arbeidssky fra andre fattige og tvinge dem til å arbeide. Formannskapet nedsatte likevel en komité for å drøfte forslaget, men det ser ut til at dette arbeidet løp ut i sanden.

SVIN OG SELVBYGGERE.

Femten år senere kom spørsmålet igjen opp på dagsordenen. Bakgrunnen var nå en helt annen. I august 1952 fikk styret for Arbeids- og Aldershjemmet et brev fra "Bolig- og Byggelaget om å få bruke et større område av Arbeidsgården til boligbygg". Bestyreren mente et stykke på 65 mål ved Eidegården *foreløpig måtte være nok*. Styret sluttet seg til dette.²⁴⁸ Dette ble det første i en serie, omfattende byggeprosjekter på Arbeidsgårdens marker. I løpet av få år fikk tusenvis av byens innbyggere nye hjem i disse områdene. Anstalten mistet dermed preget av å være diskret tilbaketrasket fra bykjernen. Den fikk en stadig mer sentral geografisk plassering, og det kom ganske snart til brukskollisjoner mellom anstaltens beboere og de nye naboene. Allerede i 1955 kom en klage fra Stavanger Selvbyggerlag om svineoppdretteriet på gården. Brevet var sendt via Helserådet.²⁴⁹

247.Samme sted.

248.Protokoll for Arbeids- og Aldershjemmets styre, 26. aug. 1952.

249.Samme sted, 7. nov. 1955.

Det var imidlertid ikke bare vond lukt og faren for smånagere som var til sjenanse for befolkningen i de nye rekkehusene. Også de innsattes væremåte kunne skape uro og motstand. Året etter protesten mot svineoppdretteriet, kom en anmeldelse på en av de eldre mennene på gården fra beboerne på *Vestås, Solås og Sørås fordi han har opptrådt utillatelig overfor kvinner og barn i området*. Også her blir helsevesenet koplet inn for å rydde opp. Styret bestemmer seg for å sende mannen til lege og forsøke å få ham plasert enten på *sindsykehus eller på Jæren*.²⁵⁰ Det som kan passere på landet, f. eks. på Jæren, er ikke akseptabelt i en ny forstad til byen. Med den økende urbaniseringen som fant sted på Arbeidsgårdens jord, kom det også nye og strengere regler for samhandlingen i nabolaget. Gårdens ledelse innså at flytting ville bli nødvendig. Jo større områder rundt anstalten som ble bebygget, jo vanskeligere ville det bli å forsette som før i Hillevåg.

I 1956 hadde fremdeles gården en betydelig størrelse, rundt 600 mål, og styret trodde det ville gå en lang tid før det ble aktuelt å flytte. Styret mente likevel det var en fordel å være ute i god tid og refererte til en større gård på Soma i Høyland som *visstnok skulle selges*.²⁵¹

Anstalten var på dette tidspunkt kommet til en skillevei, en krise som var skapt av byutvidelsen. Dette kunne ha vært en passende anledning til å sanere selve *Arbeidshusmodellen*, dersom tiden hadde vært moden for det. Dette ser ikke ut til å ha vært tilfelle. Verken blant sosialarbeiderne eller byens myndigheter hadde alternative teorier og begreper om behandling fått tilstrekkelig fotfeste til å rettferdiggjøre en avvikling av Arbeidsgården. En ønsket fortsatt å satse på jordbruksarbeid i behandlingen av ulike former for sosiale avvik.

Det var stor pågang etter plasser i Arbeids- og aldershjemmet i begynnelsen av 1950-årene. Samtidig var den tiden de innsatte i gjennomsnitt tilbrakte i Arbeidsgården fortsatt lang. Det var tid for nybygging og utvidelse, ikke avvikling. I 1952 ble det eks. bevilget penger til å innrede loftsetasjen på gården. På denne måten fikk man 10 nye sengeplasser. I begrunnelsen for søknaden om bevilgningen het det at flere sto på venteliste til å komme inn. Det dreier seg om *helt eller delvis arbeidsføre personer som ikke kan hevde seg i samfunnet*. Men sosialkontoret mener ennå det er behov for et skremsel overfor de arbeidssky og ber derfor om at det holdes av en seng for:

250.Samme sted, 13. sept. 1956.

251.Samme sted, 6. febr. 1956.

*tilfeldig arbeidsføre som foregir at de er kommet til Stavanger for å søke arbeid. Dersom de blir tilbudt opphold på arbeidsgården, viser det seg som regel at de klarer seg uten sosialkontorets mellomværende.*²⁵²

Det økte belegget førte til større arbeidsmengde for den kvinnelige betjening. I tillegg var det etterhvert få arbeidsføre kvinner som var innsatt på hjemmet. Dermed hadde man heller ikke den samme tilgang på billig arbeidskraft til driften av anstalten. Det ble derfor opprettet en ny avdelingspikestilling.²⁵³ Tomtepresset og den stadige etterspørselen etter plass på anstalten førte altså ikke til en mer grunnleggende debatt om Arbeidsgården fortsatt skulle drives. Spørsmålet var hvordan driften best kunne organiseres under det endrete betingelsene.

DEN LANGE UTREDNINGEN.

I 1958 satte formannskapet ned et utvalg for å drøfte nettopp dette. Komitéen la fram en innstilling etter fire år. Den regnet her med at det fortsatt var mulig å drive Arbeidsgården på Hillevåg i lang tid. Likevel trodde utvalget at forholdene burde forbedres vesentlig. Nå blir et endret syn på behandlingen av avvikere også tillagt en viss vekt:

*Den sammenblanding av forskjellige kategorier mennesker man har der ute, er ikke i pakt med tidens sosiale syn, og det skaper problemer at boligbyggingen nå kommer like opp i driftsbygningene på gården.*²⁵⁴

Året før hadde Stortinget vedtatt lovene om uføretrygd og attføringshjelp. En lov om sosial omsorg var på trappene, samtidig som arbeidet med en mer omfattende folketrygd gikk mot slutten.²⁵⁵ Utvalget var oppmerksomt på disse sosialpolitiske reformene. Men medlemmene i utvalget regnet likevel med at det til tross for et utbygget system av sosiale trygder, ville være behov for støtte i form av opphold på arbeids- eller pleiehjem. Noen grupper ville i prinsippet falle utenfor også den nye sosiallovgivningen:

---

²⁵² SBF, 1952, sak nr. 34, Bevilgning av kr. 61 000,00 til utbedringarbeider ved Arbeidshjemmet i Hillevåg.

²⁵³ SBF, 1953, sak nr. 48, Opprettelse av avdelingspikestilling ved Arbeids- og Aldershjemmet.

²⁵⁴ SBF, 1962, sak nr. 103, Kjøp av arbeidsgård på Jåsund i Sola.

²⁵⁵ Lov om uføretrygd, av 22. jan. 1960 og Lov om attføringshjelp, av 22. jan. 1960. I tillegg til dette lovarbeidet var det i 1959 kommet en stortingsmelding om alkoholistsomsorgen. Her ble det bl.a. foreslått opprettet "arbeidshjem" for mindre arbeidsdyktige alkoholikere. St. meld. nr. 59 (1959). Se ellers Midré (1990), kap. 7 og 8.

På grunn av psykiske mangler og skader klarer ikke vedkommende å oppfylle de krav som et normalt arbeid stiller til den enkeltes karakter og pliktfølelse. Dårlig miljøpåvirkning i barndommen vil ofte resultere i mangelfull skolegang og yrkesopplæring, slik at vedkommende også av den grunn har vanskeligheter med å klare seg i samfunnslivet. Resultatet blir gjerne dette: Ingen fast beskjeftigelse, ingen fast bopel, og dårlige livsvaner, og i enkelte tilfelle kriminalitet og fengselsopphold.[...] Når det gjelder evneveike og asosiale mennesker som ikke er i stand til å sørge for sitt underhold ved vanlig arbeidsinnsats, antar utvalget at oppholdet i arbeidshjem vil være den heldigste hjelp for dem.²⁵⁶

Utvalget henviste også til arbeidet med den nye sosialhjelpsloven som da var under forberedelse. Denne ville, mente man, i høyere grad enn forsorgsloven gi hjelp i form av opphold i pleie- eller arbeidshjem.²⁵⁷

Utvalget prøvde å regne ut hva det virkelig kostet å drive Arbeidsgården, men ga opp forsøket på å skille regnskapet til Aldershjemmet fra gårdsdriften. Medlemmene falt likevel tilbake til den gamle oppfatningen om at sosial hjelp som opphold i arbeidsanstalt *er en gunstig form for understøttelse sett fra kommunens side, da belegget ved nyttig arbeid etter evne er med på å dekke utgiftene ved oppholdet.*

Komiteen mente altså at det fortsatt burde satses på en produktiv virksomhet for enkelte grupper klienter, og understrekte at man hadde god erfaring med jordbruksdrift. Man hadde derfor forsøkt å finne fram til et sted ikke langt fra byen, et sted hvor *det ser ut til å bli jordbruksdistrikt i lang tid ennå, og der prisene på gårdsbruk ikke er påvirket av mulighetene for tomtesalg.* I en overgangsperiode måtte en regne med felles drift mellom den gamle Arbeidsgården og den nye anstalten, men planen var på *sikt at personer som bor og kommer til byen, skal anvises arbeid på det nye sted.*

Det ville være behov for plass til 30 personer, men disse måtte fordeles i mindre boenheter slik at ulike kategorier mennesker bodde atskilt. Alkoholikere burde f.eks. ikke bo sammen med evneveike, slik det da skjedde på Arbeidsgården. Utvalget mente det ville være nødvendig å beholde institusjonen i Hillevåg. Forutsetningen var at hele anlegget ble rustet

---

256.SBF, 1962, sak nr. 103, Kjøp av arbeidsgård på Jåsund i Sola.

257.Lov om sosialomsorg av 5. juni 1964 nr. 2. Under den forberedende diskusjonen om loven var arbeidshjemmet sterkt framme i bildet. I den endelige lovteksten var imidlertid denne institusjonstypen kommet helt i bakgrunnen. Se Midré (1990).

kraftig opp og at det ble et hjem utelukkende for gamle og uføre. Det beste ville være å bygge nytt, skrev utvalget.²⁵⁸

INDRE URO.

Etter at *Arbeidslediges Forening* hadde lagt ned årene, var det i en lang periode få utenforstående som viste noen særlig interesse for anstalten og de som bodde der. Stadsfysikus Eivind Dahl påla riktignok styret å gjennomføre en del forbedringer i 1948.²⁵⁹ Ellers var de politiske stormene rundt anstalten stilnet, og den førte en anonym tilværelse. For innsatte som ikke hadde andre bomuligheter og som var der *frivillig* kunne bortvisning få alvorlige følger. De mistet bolig, men kunne også risikere å bli nektet annen hjelp fra forsorgskontoret. Reglementet (se vedlegget) stilte en rekke krav til de innsatte om orden, velvilje og arbeidslyst. Utidig mas og andre brudd på reglene for god oppførsel kunne dermed få alvorlige følger.

I styrets protokoll finner vi som før nevnt en rekke eksempler på bortvisning på grunn av alkoholmisbruk. Men også mindre alvorlige forseelser kunne bli møtt med utvisning. Fra de innsatte kom det f. eks. gjentatte ganger klager på forholdene. Det gjaldt som oftest maten.

I januar 1945 fikk f. eks. en av beboerne på aldershjemmet følgende brev fra styret:

Herr Julius J., Hillevåg.

På grund av at De til stadighet er misfornøiet med kostholdet ved aldershjemmet ble der i styremøte idag besluttet, at De må forlate hjemmet med en måneds varsel.[...]

Klager på kostholdet kom også jevnlig i årene etter. Som regel avviste styret kritikken: *En gikk gjennom ukens spiseseddel og fant at der ikke var noe grunn for klagen.*²⁶⁰

---

²⁵⁸.SBF, 1962, sak nr. 103, Kjøp av arbeidsgård på Jåsund i Sola.

²⁵⁹.Protokoll for Arbeids- og aldershjemmets styre, 27. febr. 1948.

²⁶⁰.Samme sted, 15. okt. 1946.

En av beboerne forteller senere at det i det hele tatt ikke var lett å komme med kritikk av forholdene på anstalten dersom man ønsket å bli boende.

Dei så gjorde det (klagde), dei blei 'kje lenge her. Dei blei skafte ein nye plass, på Jæren.

Spm: På Oppstad?

Nei, dei blei utsatte på gård.²⁶¹

Den nye boligbyggingen ved gården trakk imidlertid anstalten fram i lyset igjen. Den påfølgende diskusjonen om flytting kan, mer allment, ha skapt en større oppmerksomhet om forholdene der. En annen og samtidig hendelse må også ha skapt en viss uro i anstaltens ledelse. Det ble opprettet et nytt aldershjem på *Mosheim* og noen av de gamle fra *Hillevåg* flyttet dit. Da kom det klager fra betyrrerinnen på *Mosheim om utstyret* til mennene som flyttet.²⁶²

På denne tiden forekommer det oftere klagesaker fra beboerne i styrets protokoll. Dette kan selvsagt ha sammenheng med at styret ble mer oppmerksom på slike klager da Arbeids- og Aldershjemmet på ny badet i offentlighetens lys. Men det kan også bety at det nå var et klima ved anstalten som gjorde det lettere å formulere og føre fram klager mot anstaltens ledelse.

Ved flere anledninger tok styret selv initiativ til begrensede reformer, og vi finner nå et av de meget få eksemplene på at styret kritiserte den daglige ledelsen ved anstalten. Gjennom styreprotokollene får vi også noen indikasjoner at det nå var en konflikt mellom den daglige ledelsen og et flertall i styret. Styret har et *separat møte*, dvs. uten bestyrer og bestyrerinne. Etter dette vil det:

anmode bestyrer og bestyrerinne [at de] må følge instruksene og at de må ha sin oppmerksomhet på hjemmets beboere når det gjelder deres klær og matstell samt at det blir foretatt den nødvendige kontroll som instruksene tilsier.²⁶³

Formuleringene i styrevedtaket var forsiktige, nesten underdanige. Heller ikke en klage på kaffen en tid etter førte til noen skarpt formulert kritikk: *Styret henstiller til bestyrer og bestyrerinne at minske kvantumet og øke kaffemengden.²⁶⁴*

261.Intervju med gammel beboer, 22. juni 1984.

262.Protokoll for Arbeids- og aldershjemmets styre, 20. nov. 1958.

263.Samme sted.

264.Samme sted, 21. nov. 1961.

PÅ LETING ETTER EN NY GÅRD.

Det ble vanskelig å finne et egnet sted for den nye anstalten. Flere alternativer var framme både i Sola og Randaberg kommune. Overalt var det betydelig skepsis mot å tjene som sosial renovasjon for Stavanger kommune. En stund var det også aktuelt å overta Sola kommunegård. Omsider fant utvalget et passende sted på Jåsund i nabokommunen Sola og anbefalte at dette ble kjøpt.

Figur 6.1. Jåsund. Høsten 1988. (Foto: Georges Midré.)

Byens myndigheter gikk enstemmig inn for planene i mai 1962.

I de påfølgende år ble det kjøpt inn jord fra flere naboeiendommer. En ny plankomité nedsatt av formannskapet i begynnelsen av 1965, fortsatte konkretiseringen av planene om det nye arbeidshjemmet.²⁶⁵

265.SBF, 1966, sak nr. 36, Nytt arbeidshjem på Jåsund. Bevilgning av kr. 165 000 til anlegg av vann- og kloakkledninger.

Da de første planene om å flytte gården tok form -- det var i mars 1962 - bodde det 53 personer på Arbeidsgården i Hillevåg. Av disse var over 40 % arbeidsuføre. Mange var over 70 år. I tillegg var det 22 menn som var anvist arbeid på gården.²⁶⁶ Tre år senere, etter at det var innkjøpt jord til ny anstalt, ble det laget en mer detaljert beskrivelse av de arbeidsføre innsatte. Det dreier seg nå om 23 personer - 21 menn og 2 kvinner.²⁶⁷

I gjennomsnitt er de innsatte 46 år og har hatt en oppholdstid i anstalten på litt over 8 år. Variasjonsbredden i det siste tallet er stor, fra 1 til 27 år. Ett ektepar bor på gården. Forøvrig er ingen gift, og de fleste mennene (15) har heller ikke vært det tidligere.

De fleste sies å ha hatt en løs tilknytning til arbeidsmarkedet med tilfeldige jobber, uten fagutdanning eller med kortere opphold i hermetikkindustrien. Flere har gått på nødsarbeid i mellomkrigstiden. For 13 av mennene og begge kvinnene er det angitt at de har hatt alkoholproblemer, og at dette har vært medvirkende årsak til at de har kommet til anstalten. Likevel har så mange som 8 ikke hatt slike problemer. De karakteriseres som *evnesvake*, som ikke kan klare seg selv og hvor familien av en eller annen grunn ikke kan ta seg av dem. Alt i alt, skriver kuratoren som har foretatt undersøkelsen, er belegget temmelig blandet:

2 av mennene har hatt kortere opphold i Dale sykehus. 1 har hatt sikring for overfall på kvinne. 1 er av omstreiferrett og har selv streifet mye omkring i landet. Flere av dem må kunne betegnes som psykopater. Og flere "gidder" ikke stort.²⁶⁸

Det er også klart at ingen -bortsett fra en - ønsker å flytte til en eventuell ny anstalt i nabokommunen. Frykten for en eventuell flytting har ført til at de innsatte er blitt mer forsiktige med å kritisere forholdene på gården. Kuratoren fortsetter:

Det er ganske påfallende at folk som tidligere har hatt det travelt med å klage over alt mulig på gården nå plutselig er fornøyd. Nå vil de nødig flytte. Dette henger tydeligvis sammen med at de har hørt at den nye arbeidsgården vil bli lenger borte fra byen, slik at det ikke vil bli så enkelt å komme inn til sentrum lenger. Ennå er det noen som klager over kaffen (den klagen

---

266.SBF, 1962, sak nr. 103, Kjøp av arbeidsgård på Jåsund i Sola.

267."Sosialmedisinsk undersøkelse vedrørende det arbeidsføre belegg ved Stavanger kommunes arbeidshjem i Hillevåg". Fra Stavanger sosialkontor til komiteéen for ny arbeidsgård. 21. juni 1965.

Vi får samtidig vite at 14 personer er henvist til å arbeide på gården mens de bor i byen. Forfatteren av rapporten tror ikke denne gruppa er ulik den som har opphold på gården.

268.Samme sted.

har vi hørt før), og noen synes det blir for mange folk samlet på et sted i Hillevåg. Stort sett må jeg si at jeg aldri har hørt så mye bra om arbeidsgården som nå.²⁶⁹

Den nye komiteen mente det ville være gunstig å starte med et større griseoppdrett. Den regnet med å bygge et grisehus med plass til 500 slaktesvin og opptil 50 avlsdyr. Disse skulle hovedsaklig fores med avfall fra kommunale alders- og sykehjem. I tillegg var det planer om å ha et større antall høns. Disse planene ble godkjent og det ble bevilget penger til å starte opp med grunnlagsinvesteringer i vann- og kloakkanlegg. Nå hadde det imidlertid begynt å melde seg ulike typer motforestillinger i Sola kommune. Særlig var folk som kom til å bo i Arbeidsgårdens nærhet, lite entusiastiske. Det mente det var feil at Stavanger kommune skulle eksportere sine problemer til naboene.²⁷⁰

Også fra landbruksorganisasjonene kom det etter hvert motstand mot planene. Her mente man at anlegget ville bli for stort, og en representant fra Senterpartiet la i bystyret fram forslag om redusert drift av grisefarmen. Dette utspillet fikk liten støtte og plankomiteens forslag ble opprettholdt.²⁷¹

Kommunen håpet på å få økonomisk støtte fra staten til å bygge anlegget på Jåsund, selv om det ikke kan ha vært helt klart hva slags anstalt den nye arbeidsgården skulle bli. Det ble imidlertid sendt søknad til Sosialdepartementet om tilskudd. Først i 1971 ble det klart at kommunen ikke kunne regne med statsstøtte til prosjektet.²⁷² Planleggingen av ny arbeidsgård var nå kommet inn i et dødvann.

FRA ARBEIDSGÅRD TIL VERNEHJEM.

En sosialpolitisk reform skapte imidlertid ny optimisme blant tilhengerne av Jåsundprosjektet. Bakgrunnen var denne: Etter en lang og nokså opphetet debatt i 1960-årene var

---

269.Samme sted.

270.En kan si Stavanger hadde gjort det samme i 1890-åra da fattiggården ble opprettet i Hillevåg. I de skriftlige kildene fra den tiden kan vi ikke finne spor av naboprotester.

²⁷¹SBF, 1966, sak nr. 150, Nytt arbeidshjem på Jåsund. Jones Vadlas forslag ....

272.Rogalands Avis, 16. nov. 1971.

Løsgjengerloven endret av Stortinget i 1970. Det ble da slutt på tvangsarbeidet, og Opstad Tvangsarbeidshus ble samtidig lagt ned. Dette ville redusere behovet for å ha Arbeidsgården som anstalt for prøveløslatte herfra. Men samtidig ville lovendringen kreve at kommunene selv i større utstrekning, med økonomisk hjelp fra staten, ble i stand til å ta hånd om alkoholmisbrukerne. Etter at et statlig utvalg la fram sin innstilling om alkoholistsorgen i 1972, drøftet en i kommunen mulighetene for at Jåsundprosjektet kunne passe inn i anbefalingene om å opprette *vernehjem* rundt om i landet.²⁷³

Sjansene må ha blitt ansett som gode, og den nye Arbeidsgården på Jåsund ble nå omdøpt til *Vernehjem*. I 1974 la også en ny kommunal plankomité fram en innstilling hvor Jåsundprosjektet var satt inn i en klarere alkoholpolitisk sammenheng.²⁷⁴ For kommunen ville denne endringen kunne være av stor økonomisk betydning siden staten hadde lovet å bidra med betydelig summer til støtte for bygging av vernehjem i kommunene.²⁷⁵

Endringen i planene må oppfattes som en strategisk tilpasning til en økonomisk støtteordning. Tanken om gårdsdrift på Jåsund var ikke forlatt. Den ville foregå som planlagt i tilknytning til et internat som budsjettmessig skulle holdes atskilt fra gården. De to delene skulle sammen utgjøre *Jåsund Vernehjem*.

Nå oppsto imidlertid et nytt problem. Sola kommune hadde gått med på salg av eiendommene på Jåsund under forutsetning av at der ble drevet gårdsdrift. Byggingen av et internat som var atskilt fra selve gården ville være et brudd på betingelsene for salget. Representantene for vertskommunen var ikke villig til å endre på dette.²⁷⁶ Bak denne steile holdningen fra Sola kommune lå et politisk press fra framtidige naboer og andre som ikke ønsket noen import av sosiale problemer fra Stavanger. Samtidig hadde omsider entusiasmen for prosjektet også kjølnet hos planleggerne i byen. Det ser ut til at oppslutningen om de sosialpolitiske teoriene som Arbeidsgården hvilte på var i ferd med å svekkes. Selve ideen om et arbeidshjem for å

273.SBF, 1973, sak nr. 149. Utbygging av alkoholistsorgen i Stavanger. Se også NOU 1972: 17, Alkoholistsorgen. Utbygging, administrasjon og finansiering. Forvandlingen fra arbeidshjem til vernehjem i landet er ellers beskrevet i Midré (1990), kap. 7.

274.SBF, 1974, sak nr. 296, Nytt vernehjem på Jåsund. Innstilling fra plankomiteéen. Komiteéen, som avga denne innstillingen, var oppnevnt april 1972.

275.Ledelsen ved Statens Edruskapsdirektorat ville gå inn for en statlig støtte på 1 million kroner dersom prosjektet ble realisert raskt. Dette ville i såfall utgjøre over 1/3 av de budsjetterte kostnadene. SBF, 1974, sak nr. 296, Nytt vernehjem på Jåsund. Innstilling fra plankomiteéen.

276.SBF, 1977, sak 441, Vernehjemsutbyggingen i Stavanger.

behandle og oppbevare alkoholikere og andre avvikere, hadde mistet mye av sin støtte både blant sosialarbeidere og hos byens myndigheter.²⁷⁷

KRITIKK AV FORHOLDENE PÅ ALDERSHJEMMET.

Planene om å flytte Arbeidsgården til Jåsund hadde skapt usikkerhet omkring hele Arbeids- og Aldershjemmet i Hillevåg. Til tross for at behovet for utbedringer var meget stort, nølte myndighetene med å bevilge nødvendige midler til modernisering av lokaler og utstyr. De ventet stadig på resultatet av arbeidet med Jåsundprosjektet.²⁷⁸ Dette var situasjonen fram til midten av 1970-tallet, nesten 20 år etter at planleggingen av en ny arbeidsgård hadde startet. Planene om å flytte til Jåsund gjaldt riktignok bare arbeidsavdelingen. Men siden de to avdelingene i Hillevåg var så tett sammenknyttet administrativt og økonomisk, rammet usikkerheten om framtidig drift også Aldershjemmet. Også her ble forholdene etter hvert svært dårlige.

Samtidig hadde interessen for arbeidet med eldreomsorgen tatt seg kraftig opp i løpet av 1960-årene. En viktig grunn til det var nok at alderstrygden ble innlemmet i Folketrygden i 1967. Men det ble også laget en rekke offentlige utredninger og undersøkelser om andre sider ved de eldres levekår.²⁷⁹

I serien av utredninger om de eldres stilling i samfunnet kom det en avhandling om beboerne ved aldershjemmene i Stavanger. Her ble forholdene ved de ulike alders- og sykehjemmene i kommunen sammenliknet på en systematisk måte. Ett av hjemmene som var med i undersøkelsen, var nettopp aldersavdelingen i den kombinerte anstalten i Hillevåg. Denne

---

277.Sosialsjefen i byen forteller seinere at Jåsund av mange ville oppfattes som en type landsforvisning. Det var et blåsende og kaldt sted og virket lite innbydende. Etter hvert vant den oppfatningen fram at personer med problemer burde behandles i miljøet. Når man også mente at behandlingsinstitusjoner kunne organiseres på andre måter enn rundt gårdsbruk, hadde man heller ikke behov for gården på Jåsund. Intervju med sosialsjefen, 27/11-85

278.Se f.eks. intervju med ledelsen for sosialkontoret, Rogalands Avis, 12. nov. 1971 og SBF, 1975, sak nr. 77, Bevilgning av kr. 191 500 til modernisering av Stavanger arbeids- og aldershjem.

279.Komiteéen for eldreomsorgen, som var oppnevnt i 1964, ga innstilling om hjemmehjelp for eldre i 1966 og om institusjoner for eldre i 1969. En utredning om *spesielle sysselsettingsproblemer blant eldre arbeidstakere* kom i 1968. Samme år ble det oppnevnt en komité for å drøfte en nedsettelse av pensjonsalderen. Innstillingen ble avgitt i 1971.

rapporten kom til å få stor betydning for Arbeidsgården så vel som Aldershjemmet.²⁸⁰

Forfatteren, som var sosiallege i Stavanger, fant en betydelig overrepresentasjon av eldre fra lavere sosiale lag i Hillevåg. De gamle på denne institusjonen hadde også i særlig grad lidelser som anemi, pyteri og mangelfullt behandlede kroniske lidelser. Sammenliknet med de øvrige aldershjemmene i byen var dette hjemmet likevel særlig lite egnet til å gi medisinsk behandling. Anstalten manglet helt medisinsk utdannet pleiepersonell og hadde heller ikke medisinskap.

I en oppsummering beskriver forfatteren, Olav Frøseth forholdene slik:

Ved ett aldershjem, nemlig det største,[...], var standarden både med hensyn til rom, utstyr og betjening atskillig dårligere enn ved de øvrige aldershjem. Det bodde her fra 2 til 5 på ett rom, hvorav bare 2 rom (de største) hadde vaskeservant. Spiserom og "stuer" var også lite innbydende, dels dårlig utstyrt. Pensjonærene, som ofte var skrøpelige til bens og med dårlig helse, måtte gå lange korridorer for å nå "badet" hvor der bare var en vask. Pensjonærene hadde derfor både vaskevannsfat og "møbel" i sine nattbord. Det ble derfor nokså dårlig med den personlige hygiene. Sistnevnte aldershjem hadde også en rekke andre mangler, som ikke skal nevnes her. Klientene ved dette aldershjem var resultatet av en negativ seleksjon: hit kom de mest forkomne, de som bodde dårligst og som var urenlige.²⁸¹

I 1970 fulgte sosiallegen opp undersøkelsen med et notat til kommunens myndigheter. Han understrekte det uholdbare i forholdene ved anstalten og mente spesielt det var uheldig at det var så uklare kriterier for innleggelse i de to avdelingene, uklare ansvars- og ledelsesforhold, samt at de materielle betingelsene var svært dårlige. Legen foreslo at Aldershjemmet skulle forbeholdes eldre som var mentalt avvikende og *forsåvidt pleietrengende*. På Arbeidsgården burde det være bare yngre alkoholskadde og eventuelt andre misbrukere. Legen mente ellers at tvangsarbeidssystemet både var *uhensiktsmessig psykologisk* og ellers også forkastelig.²⁸²

Institusjonsutvalget, som var et politisk organ for styringen av alle institusjonene i kommunen, behandlet notatet få dager senere og sa seg *forsåvidt enige i den foreslåtte endelige målsetting*. Men det ble samtidig understreket at man neppe ville kunne nå fram til målet *uten gjennom en lang overgangsperiode*.²⁸³ Det skjedde likevel noen mindre

---

280.Frøseth (1971).

281.Frøseth (1971), s. 12. Da undersøkelsen ble publisert hadde Aldershjemmet fått en sykepleier.

282.Notat fra sosiallegen, 30. jan. 1970.

283.Referat fra institusjonsutvalgets møte av 6. februar 1970.

forbedringer. Helt siden anstalten ble opprettet hadde det vært felles oppholdsrom for de to avdelingene i Aldershjemmet. Nå fikk arbeidsavdelingen sitt eget. Dette førte til at det var blitt *mer ro og orden og mindre kontroverser mellom belegget på Arbeidsgården og Aldershjemmet.*²⁸⁴

AVISDEBATT.

Selv om det var liten reaksjon blant politikerne på sosiallegens undersøkelse og kritiske kommentarer, tok en av avisene i byen opp saken. Det var arbeiderpartiavisen som særlig hadde merket seg ett funn i Frøseths undersøkelse. Det var at de eldres sosiale og økonomiske bakgrunn var av avgjørende betydning for kvaliteten av den omsorg de fikk. De mange private aldersinstitusjonene fant ikke plass til eldre som av forskjellig grunn ble ansett som *vanskelige*. Kommunen var ikke med i styrene og hadde dermed ikke innflytelse over inntaket til institusjonene.²⁸⁵ Denne skjeve utvelgelsen førte bl.a. til at arbeiderklassens gamle var sterkt overrepresentert i det klart dårligste aldershjemmet.²⁸⁶

Avisreportasjene, som hadde et svakt sus av 1930-årene over seg, munnet ut i en kraftig kritikk av den kommunale eldreomsorgen i Stavanger. Oppslagene skapte imidlertid sterk irritasjon og journalisten ble innkalt til et møte med anstaltens og sosialkontorets ledelse.²⁸⁷

Sosiallegen var ikke tilstede på dette møtet. Han ga imidlertid uttrykk for sine synspunkter i en lengre artikkel i samme avis, hvor han stort sett støttet journalistens vurderinger. Han mente nå at det burde bygges et nytt aldershjem et annet sted med en akseptabel standard, et hjem *de gamle ikke har en skrekk for å komme til.*²⁸⁸ Det var et umiddelbart behov for en radikal forbedring av standarden ved Aldershjemmet og sosiallegen mente derfor det var

---

284.Rapport fra Institusjonssykepleier av oktober 1971.

285.Rogalands Avis, 25. juli 1971.

286.Rogalands Avis, 25. juli 1971.

287.Rogalands Avis, 12. november 1971.

288.Rogalands Avis, 13. november 1971.

uheldig å gjøre forandringene avhengig av Jåsundprosjektet. Sammenkoplingen var *en sovepute for rette vedkommende*.²⁸⁹

Byens største avis var taus da denne debatten pågikk. Ut på nyåret kom den riktignok med en lengre reportasje fra Arbeids- og aldershjemmet. Her la avisen stor vekt på det uheldige i å *blande personer av to så ulike slag*. Aldersavdelingens beboere ble beskrevet som *pene og pyntelige og fredelige gamle mennesker, som har strevd og slitt i et langt liv*.

På den andre siden av plassen, dvs. i arbeidsavdelingen, bodde *uteliggere og løsgjengere, alkoholikere og periodedrankere som ikke kan vendes til ny edruelig livsførsel*. [...] *Alt kunne vært vel og bra, om bare alle stelte seg pent og lot være å drikke seg fulle*.²⁹⁰

Artikkelen berørte knapt den fundamentale kritikken som var reist av sosiallegen og i arbeiderpartiavisen. Det klare skillet mellom de verdige og uverdige på anstalten vant imidlertid en viss gjenklang, og oppfatningen om at anstaltene burde deles synes å ha blitt stadig mer utbredt.²⁹¹ Nå var begrunnelsen gjerne at beboerne i arbeidsavdelingen gjorde forholdene utrivelige for *de gamle*. Flere ganger ble interessene til disse satt opp mot hensynet til beboerne av arbeidsavdelingen, uten å ta i betraktning at de fleste av de sistnevnte også var gamle og uføre.

I en interpellasjon i bystyret ble det reist spørsmål om når Aldershjemmet i Hillevåg kunne legges ned.²⁹² I sitt svar sa sosialrådmannen at det ville være *helt urealistisk* å legge ned anstalten. Han la vekt på at forholdene var blitt bedre. Det var problemer pga. sosialt ensidig belegg, utilfredsstillende materielle forhold, at det ble tatt inn pleiepasienter og at det var fellesdrift med arbeidsgården. Men selv om standarden ved hjemmet ikke er tilfredsstillende, sa rådmannen, *må det også hevdes at det er bedre enn sitt rykte*. [...] *Standarden må stort sett sies å være som ved mange andre eldre aldershjem*.²⁹³

Dette unnvikende svaret fra sosialadministrasjonens ledelse må ha vært en skuffelse for dem som hadde arbeidet aktivt for en hurtig forbedring i beboernes levetilstand. Det synes også å

289.Samme sted.

290.Stavanger Aftenblad, 11. febr. 1972.

²⁹¹Se f.eks. SBF, 1972, sak 150.

292.Bystyresak 136/72. Interpellasjonen var fremmet av Henny Nygaard.

293.Svar fra sosialrådmannen i bystyret 17. april 1972.

ha tatt brodden av mulige initiativ fra de folkevalgte. Det ser ikke ut til å ha kommet flere initiativ herfra på lang tid.

Sosiallegen ga imidlertid ikke opp. I februar 1973 leverte han igjen en rapport om forholdene ved anstalten. De gamle, skriver han, ser stort sett ut til å tilpasse seg bra, men det:

er imidlertid helt tydelig at et vilkår for god tilpasning har vært at pasienten fra før er betydelig redusert og forkommen og har meget beskjedne krav til bekvemmeligheter, både når det gjelder rom og miljø.

I Aldershjemmets 1. etasje var det dessuten et betydelig alkoholmisbruk slik at situasjonen der mer minnet om et *ettervernshjem enn noe vanlig aldershjem*.²⁹⁴

Samtidig med legens rapport kom også et lengre notat om hele anlegget i Hillevåg fra sosialsjefen. Også han tok fatt i spørsmålet om å dele anstalten administrativt, i to helt atskilte deler. Han argumenterte mot en slik oppsplitting av flere grunner: Det var et spørsmål om Aldershjemmet overhodet ville få noen plass i en framtidig eldreomsorg i landet. I alle fall ville neppe Aldershjemmet i Hillevåg bli godkjent om det kom noe regelverk for dette.

I kommunens langtidsbudsjett var det foreslått opprettet et nytt aldershjem på et annet sted på den store eiendommen til Arbeids- og Aldershjemmet. Dersom dette ble realisert ville den gamle aldersavdelingen kunne avlastes eller avvikles helt. Arbeidshjemmet ville kunne inngå i alkoholistsomsorgen og aldersavdelingen bli et ledd i en vernet sysselsetting for *sosialt funksjonshemmet klientel*. I så fall ville en administrativ deling være unødvendig.²⁹⁵

Etter dette stilnet diskusjonen av. Sosialadministrasjonen var opptatt av å prøve å realisere Jåsundprosjektet. Heller ikke fra politikerne synes det å ha kommet noe press eller krav som kunne føre til umiddelbare forbedringer i levekårene til de innsatte på Arbeidsgården og Aldershjemmet.

294.Brev fra sosiallegen til institusjonsutvalget av 15. februar 1973.

295.Notat fra sosialsjefen til institusjonsutvalget, 15. febr. 1973.

VENDEPUNKTET.

Arbeidet med å opprette en ny arbeidsgård på Jåsund ser ut til å ha bundet opp materielle ressurser så vel som nye initiativ, tanker og ideer. I perioder ser sosialetatens evne til å forbedre forholdene på Arbeids- og Aldershjemmet nærmest ut til å ha vært lammet. Selve utredningen av Jåsundprosjektet har trolig også dempet det politiske presset for å få til endringer. Situasjonen ser ut til å ha vært fastlåst i nesten 20 år.

I løpet av 1976 ble ideen om å opprette en ny arbeidsgård på Jåsund skrinlagt for godt. Når dette prosjektet nå hadde strandet, var det ikke lenger mulig å utsette reformarbeidet ved den gamle anstalten.²⁹⁶ I februar 1977 var sosialstyret på befaring på Arbeids- og Aldershjemmet. Det var da 68 personer som bodde på aldersavdelingen, mens 42 hadde opphold i arbeidsavdelingen. Av disse var 10-12 mann sysselsatt i gårds- og skogsarbeid, og en kvinne utførte vaskearbeid. Bestyreren skriver i en orientering til styret i forbindelse med besøket at anstalten har et *varierte, meningsfyllede arbeidstilbud*. Det var 40 stillinger knyttet til anstalten, og gården hadde fremdeles 350 mål dyrket jord og omlag 150 mål kulturbeite.²⁹⁷

Omtrent samtidig hadde sosialadministrasjonen tilsatt enkelte nye sosialarbeidere som stilte seg meget kritisk til de kår kommunen ga beboerne på Arbeids- og Aldershjemmet. Tidlig på høsten samme år må det ha skjedd en intern diskusjon som resulterte i flere initiativ, både fra institusjonens ledelse og fra sosialadministrasjonen.

I september skrev oversykepleieren til det kommunale institusjonsutvalget og ba om nok en sykepleiestilling. Det ble argumentert med at det bare var en person på vakt mellom 19 og 07 på Aldershjemmet og ingen med spesielt ansvar for Arbeidshjemmet.²⁹⁸ Dette kravet ble støttet av bestyreren som nå understrekte det uholdbare i forholdene både på alders- og arbeidsavdelingen. I sistnevnte var det 15 - 20 år tidligere laget et provisorium for uteliggere i

---

296.Sosialadministrasjonen gikk etterhvert inn for å rive arbeidsavdelinga, men dette var fremdeles avhengig av at man hadde funnet fram til et brukbart alternativ for et kommunalt vernehjem. Først i 1977 forelå det et forslag om å benytte en tomt på Åsen til formålet. (SBF, 1977, sak nr. 441.) Det gikk ennå tre år før kommunestyret hadde vedtatt å bygge vernehjem på tomten, og ytterligere ett år til å bygge hjemmet. (SBF, 1980, sak nr. 164 og 1981, sak nr. 308.)

297.Brev fra bestyrer til sosialstyret av 15. februar 1977.

298.Brev fra oversykepleier til institusjonsutvlaget av 2. sept. 1977.

kjelleren. Nå bodde det 9 personer der. Med tydelig bitterhet skrev bestyreren at man merket en rørende omsorg for anstalten fra lokale politikere ved hvert valg.

Når valget er over er også stort sett vi glemte. For å markere det hele enda bedre har vi opplevet både for 1967 og 1977 å få strøket en foreslått budsjettpost på kr. 75.000.- pr. år til ekstraordinær opp-pussing. Det hele er nesten ikke til å tro.²⁹⁹

Da bestyreren skrev sitt brev til institusjonsutvalget hadde allerede en av distriktslederne ved sosialetaten foretatt en undersøkelse av forholdene på Arbeidsgården. I en sterkt kritisk rapport avdekket flere graverende forhold.³⁰⁰ Det bodde da 29 menn og 2 kvinner på gården. En halv voksen, funksjonshemmet gutt var der sammen med sine alkoholiserede foreldre. 6 personer var over 70 år. Omlag 1/3 hadde arbeid ute på gården. *De øvrige, står det i rapporten, er enten for gamle, eller de makter ikke, eller de vil ikke.* Tilsynet var svært mangelfullt og det fantes i det hele tatt ikke om kvelden og i helgene. Rapporten konkluderte med at det ble satt ned et utvalg som fikk en frist på 3 måneder til å utrede hvilke midlertidige tiltak som var nødvendige for en forsvarlig drift av Arbeidsgården i påvente av nye vernehjems plasser.

Bestyreren på Arbeidsgården fant rapporten krenkende og at den inneholdt flere grove overdrivelser.³⁰¹ Sosialstyret vedtok likevel å nedsette et hurtigarbeidende utvalg.³⁰²

Det er klart at distriktslederens rapport også måtte oppfattes som en kritikk av det ansvarlige organ for anstalten, sosialadministrasjonen og særlig institusjonsutvalget. Det som kom fram kan ikke ha vært ukjent for de ansvarlige myndighetene. De hadde jo godkjent bemanningsplanene og budsjettene. Institusjonsutvalget behandlet distriktslederens rapport og mente at beskrivelsen var noe overdrevet. Det ga likevel sin tilslutning til tanken om å legge ned avdelingen i kjelleretasjen, og fremhevet spesielt at alle beboerne burde ha enkeltværelser. Utvalget bestemte seg ellers for å hemmeligstemple rapporten.

Stavanger Aftenblad hadde likevel fått nyss om saken og fulgte opp med en reportasje som denne gang inneholdt en krass kritikk av forholdene på Arbeids- og Aldershjemmet.

299.Brev fra bestyrer til institusjonsutvalget av 21. sept. 1977.

300.Rapport fra sosialkontoret, distrikt IV, av 27. sept. 1977 til sosialstyret.

301.Se brev fra bestyrer til Stavanger Sosialkontor av 3. oktober 1977.

302.I møte 4. oktober 1977. Det øvrige sakskompleks ble vedtatt oversendt institusjonsutvalget.

Redaktøren mener *det er forbløffende at ikke de som sitter med mer sentralt ansvar i større grad har satt kreftene inn for å få endring i forholdene.*³⁰³

Nå ser det ut til at det ble en viss bevegelse blant politikerne og i kommuneadministrasjonen. Sosialstyrets formann innrømmet at forholdene ikke var *så gode som vi hadde ønsket.*³⁰⁴

Sosiallegen fulgte opp med en lengre artikkel i avisen, og sendte samtidig et notat med omtrent samme innhold til de sosiale myndighetene i kommunen.³⁰⁵ Han mente nå at Aldershjemmet ikke burde godkjennes for pleiepasienter. I tillegg gjentok han kravet om en mer konsekvent differensiering av klientene i anstalten. Det ble foreslått at vernehjemsklientene måtte tas hånd om av alkoholistomsorgen eller sosialkontoret. Sosiallegen konkluderte med at det var på tide at:

*Stavanger kommune tar standpunkt til hva som bør gjøres med sosialt belastet klientel av de typer som er nevnt. Hittil har man bare hatt den mulighet å stue disse stakkars mennesker sammen på arbeidsgården og aldershjemmet. Det er på tide å rydde opp i forholdene og få orden på sakene.*³⁰⁶

Ledelsen i kommunen var enige i forslaget om et hurtigarbeidende utvalg og det ble nedsatt samme høst. Nå opprettholdt avisene presset mot myndighetene og kritiserte at utvalget brukte en måned på å oppnevne et medlem.³⁰⁷

Dette utvalget ble virkelig hurtigarbeidende. Det hadde 4 møter, det siste i februar 1978. Forslagene var av to typer: Dels ble det foreslått en midlertidig styrking av bemanningen ved hjemmene. Dels gikk utvalget inn for å sortere klientene og tilordne dem korrekte, institusjonelle løsninger. Utvalget prøvde selv å foreta en slik kategorisering:

Det mente at 17 av 61 personer i Aldershjemmet var *typiske* sykehjemspasienter. Fire var *typiske* vernehjemsklienter, mens 10 - 12 var aldershjemspensjonærer.

303.Stavanger Aftenblad, 22. oktober 1977.

304.Stavanger Aftenblad, 21. oktober 1977.

305.Stavanger Aftenblad, 26. oktober 1977.

³⁰⁶Notat fra sosiallegen av 21. oktober 1977.

307.Stavanger Aftenblad, 22 oktober 1977.

Utvalget sto imidlertid igjen med en gruppe på 30 personer som vanskelig kunne plasseres i noen bestemt kategori. For å gi et bilde hvem disse 30 var siterte utvalget en beskrivelse fra sosiallegen fra 1970 som ennå skulle være dekkende:

Psykotiske og hjerneskadde individer, der er en del defekt helbredede eller rolige sinnslidende ved Aldershjemmet. De kan være kommet direkte fra psykiatrisk sykehus, eller fordi de ikke kan stelle seg selv, er "rare" med sære meninger og avvikende atferd, de hjerneskadde har gjennomgått hodeskader, hjerneslag, tidligere infeksjoner eller har generative hjernelidelser.

For denne gruppen ble det foreslått å opprette en ny institusjon i lokalene til et eldre sykehjem i byen, så snart de eldre der var flyttet til et nytt *tidsmessig* alternativ.³⁰⁸

Dette utkastet til rapport fra det hurtigarbeidende utvalget ble imidlertid endret på en del punkter. Det viktigste var kanskje at restkategorien på Aldershjemmet ble forsøkt redusert ved at flere ble definert som klienter som passet til andre institusjonstyper som allerede eksisterte. I den endelige rapporten var den *vanskelig definerbare* gruppen redusert til 23, 5 kvinner og 18 menn, med en gjennomsnittsalder på 74 år. Sosiallegens beskrivelse av restkategorien forsvant også fra rapporten.

På arbeidsavdelingen ble 15 av de innsatte karakterisert som vernehjemsklienter, og det ble foreslått at de ble flyttet dit. De øvrige - det dreide seg om 8 personer med en gjennomsnittsalder på 66 år - kunne flyttes til Aldershjemmet. Da ville Arbeidshjemmet være helt frigjort, mens Aldershjemmet ville ha en befolkning på rundt 30 personer som beskrives slik:

- 1. høy gjennomsnittlig levealder [...] og er egentlig aldershjemsklienter, for så vidt.*
- 2. De fleste har et nokså jevnt misbruk av alkohol og ledsagende personlighetstrekk som gjør at de vanskelig kan innpasses i vanlig aldershjem.*
- 3. Det er en god del sykелighet, men ikke mer enn at klientene klarer seg så noenlunde med personlig stell (med noe hjelp) og legemlig og psykiske plager kamufleres eller undertrykkes av alkoholforbruket.*
- 4. Det er liten dominans av psykiatriske hovedsymptomer, f.eks. demens og psykose, hvilket letter stellet.³⁰⁹*

308.Utkast til rapport fra *Arbeidsgårdskomiteéen*, behandlet 8. februar 1978.

309.Rapport fra *Arbeidsgårdskomiteéen*. Et av utvalgets medlemmer, Arbeidsgårdens bestyrer, reserverte seg mot rapportens konklusjoner i et brev til institusjonsutvalget av 14. mars 1978.

Denne opprydningen innebar et forsøk på å definere problemene klarere og deretter gi et tilbud om hjelp som var mer i samsvar med faglige vurderinger. Forslaget hadde imidlertid klare begrensninger. Beboernes problematikk var fremdeles variert og sammensatt. Årsaken til at de hadde kommet inn i institusjonen ville i mange tilfeller nødvendigvis forbli dunkel. Dette kom ikke av at man ikke hadde forsøkt å diagnostisere problemene. Grunnen var vel heller at det manglet klare årsaker til at vanskene hadde oppstått. Dermed kunne klientenes problemer heller ikke fanges opp av helse- eller sosialarbeideres faglige begrepsapparat. De sortingskriteriene som ble anvendt, *typisk vernehjemsklient* og *typisk aldershjemsklient*, var svært tøyelige. Selv etter gjentatte forsøk på å dele beboerne inn i klare grupper etter deres problemer, sto en igjen med en svært differensiert restgruppe.

Noe av motivasjonen for dette opprydningsarbeidet var å sikre beboerne i Hillevåg et skikkelig medisinsk tilbud. Det hadde nemlig vært atskillig motstand mot å gi de gamle og syke fra Arbeids- og Aldershjemmet plass på de øvrige sykehjemmene i byen. Disse var langt bedre utstyrt og bemannet. Ved alvorlig sykdom og ved dødsfall fikk beboerne i Hillevåg i mange tilfeller en dårligere behandling enn pasienter som ble lagt inn på andre sykehjem.³¹⁰

Utvalgets forslag om å flytte restgruppen til en fraflyttet aldersinstitusjon ville lett innebære at det ble opprettet en ny annenrangs anstalt for byens fattige eller "ressurssvake". Kanskje var dette grunnen til at forslaget ikke ble realisert. I løpet av de følgende månedene ble en del av pleiepasientene fra Aldershjemmet overflyttet til andre sykehjem i byen og ti av aldershjemsklientene var lovet plass i en ny institusjon. Samtidig startet arbeidet med å heve standarden ved begge hjemmene. Særlig viktig var det at bemanningen ble styrket på Arbeidsgården.

Forbedringen av boforholdene, den økte bemanningen og det reduserte belegget førte til at presset på anstalten ble redusert. Det var ikke lenger krise. Institusjonsutvalget begynte å tenke i andre alternativer enn dem som *Arbeidsgårdskomiteén* hadde kommet fram til.³¹¹

310.Olav Frøseth, som var tilsynslege for Arbeids- og Aldershjemmet helt til det siste, mente det fantes motstand mot å ta inn pleiepasienter fra Hillevåg helt til det nye Åsen Sykehjem sto ferdig på Arbeidsgårdens tomt. Helt til da måtte de gamle fra Arbeids- og Aldershjemmet klare seg med et tilbud av betydelig lavere medisinsk standard enn pasientene ved de øvrige sykehjem i Stavanger. Årsaken var at det fortsatt var en oppfatning om at de gamle fra Hillevåg "ikke passet" inn i miljøet på de andre hjemmene. Frøseth trodde ellers at forskjellen i den sosiale bakgrunnen mellom beboerne i Hillevåg og de andre hjemmene fortsatt var til stede. Intervju, 16. juni 1987.

311.Brev fra institusjonsutvalget til sosialstyret av 5. mai 1978.

Men fremdeles strevde sosialadministrasjonen med å definere og sortere klientene til høvelige institusjonelle alternativer. Som et forsøk på videre opprydning foreslo sosialadministrasjonen overfor de folkevalgte at styrefunksjonene ved kommunens to arbeidsgårder - på Hinna og i Hillevåg - ble overført fra Eldreomsorgsutvalget til Edruskapsnemnda.

Dette som følge av at de klienter som bor på arbeidsgårdene er mennesker som best kan defineres innunder Edruskapsloven. Det er mest nærliggende at Edruskapsnemnda blir gitt i oppgave å følge opp boforholdene for denne type klienter.³¹²

Ledelsen ved Arbeidsgården gikk sterkt imot disse planene. Den mente at bare 2 av 30 klienter:

har den dekkende betegnelsen vernehjemsklienter. Det store flertall er eldre menn med noe sosial belastning, men hvor alkohol overhodet ikke representerer et problem som skulle tilsi overflytting til vernehjem.³¹³

TVANGSFlyTTING.

Nå var planen å rive arbeidsavdelingen og benytte tomten til et eldresenter. I desember 1982 ble besetningen på Arbeidsgården solgt. Stavanger Aftenblad laget en reportasje om begivenheten og skrev at enkelte av kyrne gjorde motstand mot å gå den lange og glatte veien opp i bilen fra slakteriet. Et fotografi viser en mann som drar og en annen som skyver på ei ku som står med beina trassig plantet i bakken foran lemnen opp til lastebilen.³¹⁴

Også blant de øvrige beboere hadde det bygget seg opp sterk motstand mot å flytte fra Arbeidsgården. I et avisintervju sa en av beboerne at han tvilte på at det ble bedre å flytte. Journalisten skrev at alle han snakket med ønsket å bli boende.³¹⁵ Her fikk beboerne støtte fra anstaltens ledelse. I et brev til sosialstyret ble det sagt at forholdene var blitt bedre både mht. bomiljø og bemanning sammenliknet med tidligere. Det ble presisert at ingen av beboerne

---

312.Sosialstyret. Sak 58/80. De to arbeidsgårdene det her er tale om er foruten Arbeidsgården også Hinna Arbeidsgård - tidligere Frue Fattiggård. Den siste ble avviklet samtidig med gården i Hillevåg.

313.Brev fra ledelsen ved Stavanger arbeids- og aldershjem til sosialstyret av 21. april 1981.

314.Stavanger Aftenblad, 17. desember 1982.

315.Stavanger Aftenblad, 3. juli 1981.

ønsket å flytte fra Hillevåg. Vedtaket om å *fraflytte institusjonen for å sanere denne slik at området blir byggeklart [...] for eldre mennesker noget høyere opp på den sosiale rangstige det er usosialt og usmakelig.*³¹⁶

September 1981 sto et nytt vernehjem ferdig på Kalhammeren og spørsmålet om flytting spisset seg til. Åtte av beboerne fikk et *tilbud* om å flytte dit. Situasjonen var fortsatt den at ingen hadde lyst til å dra til det nye vernehjemmet.

En arbeidsgruppe ble spesielt opprettet for å drøfte disse problemene og hva som burde gjøres dersom de 8 holdt fram med motviljen mot å flytte. Gruppen drøftet spørsmålet i to møter, og meningene var delte. Bestyreren på gården sa at han ikke ville gå med på flytting og at det ikke kunne *være Stavanger kommune verdig å tvangsflytte mennesker.*³¹⁷ Utvalgets flertall opprettholdt likevel vedtaket om å flytte 8 personer, og sosialkontoret foreslo overfor sosialstyret at det ble fattet følgende vedtak i saken:

*Sosialstyret ber Stavanger politikammer om å være behjelpelig å kaste ut de av de 8 beboerne ved Arbeidsgården i Hillevåg som ikke har flyttet ut frivilling innen kl. 18.00 tirsdag 15. september d.å..*³¹⁸

I det påfølgende møtet vek sosialstyret tilbake på dette punkt og valgte å *se saken an*. Kanskje hadde noen innsett det tragikomiske i at en anstalt som gjennom så mange år var blitt fylt ved tvang eller trusler om tvang, også skulle tømmes ved hjelp av lovens lange armer. Vedtaket om å flytte de 8 beboerne sto likevel fast. Etter en tid ga de etter for presset og gikk med på flytting.³¹⁹

316.Brev fra ledelsen ved Stavanger arbeids- og aldershjem til sosialstyret av 21. april 1981.

317.Referat fra møte 3. sept. 1981.

³¹⁸Saksframlegg i sak 748/81, datert 8. sept. 1981.

319.Referat i sak 748/81, datert 8. sept. 1981. Se også SBF, 1981, sak nr. 308, Kalhammeren vernehjem - innflytting og bemanning.

AVSLUTNING.

I 1950-årene kom Arbeids- og Aldershjemmet opp i vanskeligheter som på enkelte punkter likner på dem *den kombinerede Indretning* møtte på 1880-tallet. Da byen vokste, ble anstaltene bygget inn i en ny boligmasse. Fra å befinne seg i byens utkant ble disse apparatene for oppbevaring og behandling liggende forholdsvis sentralt. Byens fysiske utbredelse og vekst førte deler av befolkningen ubehagelig tett sammen med de avvikere man hadde gjemt bort bak planke- og steingjerder. I begge tilfeller søkte man løsninger ved å flytte anstaltene ut på landet, til ubrutt mark. Jordbruk og dyrehold skulle forbedre de utstøtte og legge grunnlaget for en omsorgsfull pleie av de hjelpeløse.

I 1890-årene var det lett å finne ut hvor den nye anstalten skulle ligge. Køhlers konkurs og Stavanger kommunes overtakelse av eiendommen til handelshuset, ga myndighetene et rimelig og ellers passende alternativ. I 1950- og 1960-årene var stedsvalget langt vanskeligere. Om myndighetene da hadde funnet et egnet sted, er det sannsynlig at Stavanger hadde fått en ny arbeidsgård.

KAPITTEL 7. DEN KOMBINERTE INNRETNINGEN I HILLEVÅG.

VED VEIS ENDE?

I 1987 var det 100 år siden Fattiggaardskomitéen i Stavanger foreslo å opprette en arbeidsanstalt på Køhlers eiendom i Hillevåg. Når dette skrives, sommeren 1988, ligger Arbeidsgårdens gråmalte *Steinhus* nesten innebygd av lave, vernete boliger beregnet for eldre. Like ved siden av muren til den opprinnelige Fattiggården, den som brant ned i 1904, er det bygget opp et moderne sykehjem. Den gamle, gule trebygning ble revet høsten 1987, og beboerne flyttet til det nye sykehjemmet.

Figur 7.1. Aldershjemmet rives. 11. november 1987. (Foto: Egil Eriksson. Stavanger Aftenblad.)

I arbeidsavdelingen bor det fremdeles 12-14 menn. Mange har bodd der i mange år. Gjennomsnittsalderen er godt over 70 år. Det er usikkert om bygningen skal rives. Noen mener den forsatt bør stå, som et "service-senter" for eldreboligene.

Vernehjemmet på Kalhammeren ser ut til å få en kort levetid i alle fall som *vernehjem*. Våren 1987 besluttet Rogaland Fylke, som har ansvaret for driften, å legge det ned. Stavanger kommune har protestert. Noen av dem som etter sterkt press ble flyttet til Kalhammeren fra Arbeidsgården, er igjen blitt sendt videre. Frelsesarméens anstalt har tatt imot noen. Stavanger har også omlag ti plasser på *Somaheimen* - den moderniserte utgaven av Høyland Fattiggaard. Men også denne anstalten vurderes lagt ned. Helsevesenets finansieringskrise fører til at alle innsparingstiltak blir vurdert. Nå ser det ut til at *Somaheimen* ofres på økonomiens alter.

Behandlingsapparatets svingdører roterer og sender klientene som satellitter rundt i baner i velferdsbyråkratiet. En av de tidligere beboerne på Arbeidsgården som nylig var blitt forflyttet fra vernehjemmet på Kalhammeren til Frelsesarméens vernehjem i Stavanger, karakteriserte seg selv som *flyktning i eget land*.³²⁰

OMSORG PÅ VILKÅR.

Oppbyggingen av Fattiggaarden i Hillevåg var bl.a. motivert av et ønske om å bedre levekårene til dem som var innesperret i *den kombinerte Indretningen*. Det er ingen grunn til å tvile på de gode viljer til dem som arbeidet for nedleggelsen. Det er også sannsynlig at overflyttingen til Hillevåg innebar en klar materiell forbedring for de innsatte. Økonomene sier at et tilbud ofte skaper sin egen etterspørsel. Jo bedre tilbud, jo flere er det som vil benytte seg av det. Etter dette synet er altså etterspørselen etter sosiale tjenester ikke nødvendigvis knyttet til behovet for hjelp.

---

320. Opplyst av bestyrer Oscar Birkeland, intervju, 16. juni 1987.

I sosialpolitikken kan denne tanken føre til en frykt for overforbruk eller misbruk. Dette kan også ha bidratt til at hjelpeordningene også i dag nesten uten unntak omhegnes av ulike typer barrierer mot at ordningen skal brukes. Det er som om den ene hånden, som strekker seg hjelpende ut, beskyttes av den andre, som avviser de hjelpetrengende. Både den gamle Fattiggaarden og Arbeids- og Aldershjemmet var bygget opp omkring to motstridende mål: den skulle gi hjelp til personer som virkelig hadde behov for det, samtidig som den skulle avskrekke personer fra å søke hjelp i utide.

Slik blir et grunntema ved Arbeids- og Aldershjemmet en pendling mellom det repressive og det humane. Denne tosidigheten i anstaltens program finnes også i mange andre typer sosialpolitiske tiltak. Vi finner ofte at velferdstiltak svinger mellom antagonistiske verdier: mellom omsorg og avskrekking, frivillighet og tvang, pleie og pine.³²¹

Det går ikke noen klare utviklingslinjer fra det ene til det andre settet av verdier. I et hundreårsperspektiv er det selvsagt iøynefallende forbedringer i de kår som tilbys befolkningen i anstaltene. Dette gjelder også Arbeids- og Aldershjemmet i Stavanger. Men det har også skjedd en utvikling utenfor. Den *relative forskjell* mellom innsatte og den øvrige befolkningen kan ha blitt vedlikeholdt eller blitt større. Det subjektive ubehaget av å bli underkastet et program for behandling i en anstalt som Arbeids- og Aldershjemmet kan derfor være det samme som før, tross for at det har skjedd betydelige materielle forbedringer.

I lang tid var Arbeids- og Aldershjemmet hånden som skulle holde folk uten *egentlige* hjelpebehov borte fra de kommunale hjelpeordningene. De som søkte om forsorg, måtte alltid regne med å bli *innvilget gården*. Dette var et tilbud utformet slik at klienten skulle trekke tilbake sin opprinnelige søknad om hjelp, om vedkommende ikke var i virkelig nød. En kan si at adgangen til hjelpeordningene var betinget av at den nødstilte var villig til å underkaste seg en prøve på nødens alvor og omfang.³²²

For at anstalten skulle virke avskrekkende, måtte oppholdet der organiseres slik at det var ubehagelig. Og jo dårligere levekår folk hadde som ikke ba om forsorgshjelp, jo mer repressivt måtte anstaltens regime være for å holde tvilsomme søkere borte fra forsorgen.

321.Denne tvetydigheten lar seg f. eks. også etterspore i våre dagers trygdeordninger. Se Midré (1990).

322.Dette prinsippet om *lavere attraktivitet* ble rendyrket i de engelske arbeidshusene, men vi kom også langt i denne retning i Norge. Midré (1990).

George Bernard Shaw har beskrevet denne mekanismen meget presist i forholdet mellom slum og fengsler:

Når vi kommer ned til den fattigste og mest undertrykte delen av befolkningen, finner vi deres levekår så elendige at det ville være umulig å drive et fengsel på en human måte uten å gjøre forbryternes kår bedre enn hva mange frie borgere har. Dersom fengslet ikke underbyr slummen i menneskelig lidelse, så vil slummen tømmes og fengslet fylles opp.³²³

At noen kom frivillig til anstalten i Hillevåg, og endatil betalte for å få bo der, viser at deres alternativer var dårligere, ikke nødvendigvis at hjelp i form av å bli *innvilget gården* var tilfredsstillende målt etter de standarder for levekår som ellers gjaldt i samfunnet.

Det var særlig arbeidsavdelingen som fikk en avskrekkende rolle i kommunens sosialpolitikk. Men Arbeids- og Aldershjemmet utgjorde en enhet. Vi har sett at Aldershjemmet på mange måter ga et dårligere tilbud enn de andre alders- og sykehjemmene i byen. Den restriktive rolle Arbeidsgården skulle ha, ser derfor ut til å ha satt rammer for hele anstaltens virksomhet, også for aldersavdelingen. Disse begrensningene har trolig helt til det siste gjort tilbudet til de gamle i Hillevåg dårligere enn ved byens øvrige alders- og sykehjem.

Anstalten i Hillevåg kan sies å ha vært fanget inn i den gamle fattiggårdens dilemma: Et tilbud om hjelp utformet for å holde friske og arbeidsføre borte fra hjelpeordningene blir i stor grad benyttet av syke, hjelpeløse og gamle. Slik blir også de som oppfattes som *verdige* *trengende* rammet av frykten for å understøtte de *uverdige*.

MANGE PROBLEMER - EN MEDISIN.

Gjennom hele historien til Arbeids- og Aldershjemmet har en sentral - kanskje dets viktigste - funksjon vært å stille søkere om sosiale ytelser på en prøve. Også de understøttete som ikke ble "bevilget gården" visste at det var en mulighet for at de kunne plasseres der. Den har på denne måten trolig hatt en allment dempende virkning på etterspørselen etter hjelp. Denne

---

323.Sitert etter Rusche (1978).

oppgaven kunne vanskelig forenes med forbedringer som brakte levekårene til de innsatte opp på høyde med den øvrige befolkningen i Stavanger. Dette har antakelig medvirket til at det så lenge var vanskelig å få til noen gjennomgripende reformer. I denne forstand framstår anstalten som seig og uforanderlig.

Fra en annen synsvinkel må vi likevel konkludere med at anlegget i Hillevåg har stått fram med en nesten utrolig fleksibilitet. Alt ettersom det har oppstått ulike vanskeligheter i nasjonen og bysamfunnet, har myndighetene kunne spille på anlegget i Hillevåg. Uten at virksomheten på gården ble endret vesentlig, fulgte anstalten opp sentrale og lokale forventninger på så ulike felt som fattigvesenet og sosialomsorgen, kriminalpolitikk, arbeidsmarkedspolitik og edruskapsvern:

Kontrollen av arbeidsløshetsproblemene og identifiseringen av de late, skulle kombineres med en omsorgsfull eldrepleie. Anstalten ble barnhjem, og etter hvert behandlingssted for alkoholikere, samtidig som det ble drevet et omfattende gårdsbruk der. Arbeids- og aldershjemmet samvirket med det psykiske helsevern og fengselsvesenet. Det kunne være et vanførehjem og en institusjon for moralsk behandling. Det ble en tvangsarbeidsanstalt for nazister og et tilbud om arbeid for unge, arbeidsløse gutter. Anstalten ble et krisesenter for kvinner og barn, men ble samtidig benyttet som en avskrekking overfor mindre verdig trengende som ba om kommunal hjelp til livsopphold.

Med minimale tilpasninger kunne den samme materielle virksomhet, innenfor de samme fysiske rammene, gi sosialpolitiske løsninger på vidt forskjellige problemer. Det er den samme medisin som ordineres til alle: Gårdsarbeid for menn og huslige sysler for kvinner. Oppgavene ble vektlagt ulikt over tid, alt etter som problempanoramet, og oppfatningen av det, endret seg i samfunnet. Men mange av funksjonene ble utført på samme tid. Av den grunn ble også befolkningen av innsatte svært forskjellig. Det er derfor grunn til å si at *den kombinerte Indretning* slett ikke forsvant da den ble revet. Den ble derimot flyttet til nabokommunen, til fattiggården i Hillevåg.

PROFESJONELL ALLIANSE.

Jeg har påstått at en av Arbeids-og Aldershjemmets funksjoner har vært å gjemme bort sosial nød, særlig den som borgerne i byen ellers oppfattet som opprørende, ekkel eller forargerlig. I lange perioder virker anstalten glemt. Den levde sitt eget liv i Hillevåg. Til andre tider var det mer uro og bevegelse omkring forholdene der. Da ser vi eksempler på at det kunne komme offentlige debatter som førte til visse forbedringer i hele, eller i deler av anstalten. Slike reformbølger synes alltid å avhenge av at de innsatte hadde talsmenn utenfor, som arbeidet for deres sak. Dette var forøvrig også tilfellet da *den kombinerte Indretning* ble avviklet i 1880-årene.

Vi har eksempler på tre mer omfattende bevegelser i historien om Arbeids- og Aldershjemmet.

- Den første var de Arbeidsløses Forening som protesterte mot behandlingen av arbeidsløse forsorgsunderstøttete på gården.
- Den andre ble startet av noen helsearbeideres bekymring for behandlingen av de eldre.
- Den siste ble satt i gang av enkelte sosial-og helsearbeidere, som ville bedre på forholdene på arbeidsavdelingen.

I det første tilfellet ble debatten holdt ved like av arbeidsløse i og utenfor anstalten. I de to siste var det profesjonelle sosial-og helsearbeidere som tok initiativ på vegne av klientene. I alle tre tilfellene ble aksjonene i stor grad basert på oppfølging i avisene. Særlig var Arbeiderpartiets organ et viktig talerør. På slutten av 1970-årene fikk debatten også tyngde ved at byens største avis, det borgerlige Stavanger Aftenblad, omsider formulerte en klar kritikk av forholdene i anstalten.

Den første kampanjen ble også ført direkte i kommunestyre og formannskap. I de siste tilfellene er tyngdepunktet forskjøvet til de folkevalgte særutvalgene og sosialadministrasjonen. Anstaltens eget styre har antakelig ikke hatt noen viktig rolle som pådriver i endringsprosessene.

Konklusjonen må bli at talsmenn utenfor anstalten har vært av avgjørende betydning for å få i stand de endringer som etter hvert kom. Deres arbeid for å få akseptert en kriedefinisjon omkring forholdene i anstalten, ofte på tross av motstand fra mer sentralt plasserte funksjonærer og politikere, synes å ha vært nødvendige forutsetninger for å få til reformer. Når disse har gått trøtt, har også debatten forstummet og arbeidet med mer gjennomgripende reformer stanset opp. De ansvarlige organer er blitt tause. Anstalten har drevet videre i samme spor som før, med de tilpasninger som var nødvendige for å løse de nye oppgaver den ble pålagt.

LIBERALISMENS BESTANDIGHET.

I den tiden Arbeids- og Aldershjemmet eksisterte, har landet vårt gjennomgått hele utviklingen fra *sosialhjelpstat* til *velferdsstat*, for å bruke Anne-Lise Seips betegnelser.³²⁴ I lys av dette kan en bli forbløffet over hvor bestandige de ideologiske grunntrekkene i anstalten har vært. Den ble bygget opp rundt en liberalistiske sosialpolitikk, med sterk vektlegging på moralsk ansvar, skyld og straff for brudd på sosiale regler for akseptabel atferd. Selv om det liberalistiske stemplet er blitt noe svakere i de aller siste årene, så har det hele tiden tydelig preget livet til beboerne ved Arbeids- og Aldershjemmet.

En forklaring på at slike behandlingsprinsipper har hatt så lang overlevelsestid nettopp her, kan være at anstalten etter hvert ble oppfattet som et hjem for alkoholikere. Generelt er antakelig alkoholist- og kriminalomsorgen i sterkere grad preget av liberalistiske behandlingsteorier, enn andre deler av hjelpeapparatet.³²⁵

Troen på at jordbruk og dyrehold er en god form for behandling har også vært særlig utbredt i anstaltene for alkoholikere. Det ser ellers ut til at disse forestillingene får ny aktualitet i behandlingen av narkotikamisbrukere.

324.Seip (1981).

325.Se f.eks. Samuelsen (1986) og Christie (1981).

Men mange av de innsatte hadde overhodet ikke alkoholproblemer. De var kommet til anstalten av svært ulike grunner. Likevel ble de behandlet med gårdsarbeid. Til og med de helt hjelpeløse, sykehjemspasientene, var i en forstand også innlemmet i gårdsbruket. Hele anlegget - både arbeids- og aldersavdelingen- ble til det siste administrert av en jordbruksutdannet bestyrer. Det var riktignok ansatt pleiepersonell i sykehjemmet. De hadde det faglige ansvaret for helsearbeidet. Denne administrative tvetydigheten har stadig skapt uklarhet og kompetansestrid.

AVSLUTNING.

Historien om anstalten kan illustrere hvordan materielle og idémessige faktorer spiller sammen og munner ut i en sosialpolitisk reform. I 1950-årene var det klart for anstaltens ledelse at gården ville bli lagt ned pga. boligbygging. Debatten om anstaltens framtid kom i gang for alvor da byen spiste seg inn på gårdens jord. Denne debatten ble imidlertid farget av, og fikk næring fra, den mer generelle velferdspolitiske drøfting som pågikk i 1960- og 1970-årene. Det var stor interesse for gerontologiske problemer. Spørsmålet om bruk av tvangsarbeid mot alkoholmisbruk sto likeledes sentralt i en periode. Disse diskusjonene la et mer allment sosialpolitisk og verdimeslig grunnlag for diskusjonen lokalt. De bidro antakelig også til at det i Stavanger ble en utbredt oppfatning at Arbeids- og Aldershjemmet burde saneres også av hensyn til beboernes velferd. Men denne erkjennelsen vant fram først omkring 10 år etter at etterspørselen etter boligtomter i alle fall hadde tvunget fram en flytting.

Det nye sykehjemmet, som etter hvert skal gi plass for anstaltens beboere, er et av de siste anleggene på Arbeidsgårdens marker. De er ellers nesten helt bebygde. Det nye hjemmet kom etter alle bolighusene, etter bedrifter, butikker og bensinstasjon. Det ble ferdig etter skole og barnehage. Det kom til og med etter Vinmonopolet, en institusjon for dosering og spredning av den type stoff som har tvunget så mange inn på Arbeidsgården. Denne rekkefølgen kan kanskje også være betegnende for den samfunnsmessige prioriteringsliste som har vært anvendt i behandlingen av de innsatte i anstalten i Hillevåg.

Det er tre typer faktorer som ser ut til å ha vært særlig viktige for den endringsprosess som til slutt førte til en avvikling av Stavanger Arbeids- og Aldershjem:

- Den første var etterspørselen etter markene på gården til boligbygging.
- Den andre var vanskelighetene med å finne plass til en ny arbeidsgård.
- Den tredje er endringer i ideer om behandling og en mer generell utbredelse av anstaltkritiske holdninger.

Hadde en ny arbeidsgård blitt opprettet dersom Sola kommune ikke hadde avvist planene? Hadde det gamle anlegget bestått i Hillevåg dersom byen hadde hatt andre, rimelige utvidelsesmuligheter? Hadde behandlingen i Hillevåg fulgt de gamle spor uten 1960- og 1970-tallets diskusjoner om "velferdsstatens krise"? Det er selvsagt ikke mulig å gi noen sikre svar på disse spørsmålene. Det er kanskje heller ikke så viktig. Det kan likefullt være opplysende å stille denne type spørsmål.

Framstillingen om historien om Arbeids- og Aldershjemmet kan imidlertid ha en annen og viktigere funksjon ved at den skjerper blikket for mer generelle og fremdeles aktuelle sosialpolitiske problemstillinger. De verdimessige konfliktene som lå innebygd i Arbeids- og Aldershjemmet preger i mange tilfeller utformingen også av andre og mer moderne sosiale ordninger. Fremdeles blir ulike typer nød behandlet med forskjellig grad av sjenerøsitet og medmenneskelighet. Ikke alle forespørsler om hjelp blir imøtekommet. Nøden blir fortsatt taksert og søkerne undersøkt. Den mindre fornemme nød blir fortsatt kanalisert inn i de minst sjenerøse og mest stigmatiserte sosiale ordningene. En søker kan fortsatt bli tilbudt en hjelp som oppleves som så omkostningsfull at vedkommende avstår fra å motta den.

Avgrensningens mekanismer er i dag mindre direkte og synlige enn de var i Arbeids- og Aldershjemmet og i apparatet rundt det. Den strenge og paternalistiske inspektøren er erstattet av et oppsplittet og ugjennomsiktig velferdsbyråkrati. Forsorgschefens personlige mening om hvem som fortjente hjelp har veket plassen for paragrafer, regler og rutiner. Hele apparatet har et mer objektivt og verdinøytralt preg.

Mange av endringene i apparatet må uten tvil betegnes som positive. Men noen av de gamle ordningenes repressive funksjoner kan likevel bestå i skyggen av en generell utvikling i retning av mer humanisme og sjenerøsitet. Historien om Arbeids- og Aldershjemmet hjelper

oss til å rette søkelyset mot de kritiske punktene i våre dagers ordninger. Også i dag er det viktig å stille følgende spørsmål:

Hvilke institusjoner er det som ivaretar oppgaven med å bygge opp terskler, stille krav og sette fram betingelser før hjelp og omsorg kan ytes? Hvordan er disse betingelsene utformet? Hvilke typer nød og hvilke grupper nødstilte er det som rammes av at det stilles vilkår for å gi hjelp?

Det er i dette perspektivet historien om Stavanger kommunes anstalt i Hillevåg kan gi en mer generell innsikt i aktuelle og framtidige sosialpolitiske problemstillinger.

LITTERATUR

TRYKTE KILDER:

Andenæs, Kristian, Johansen, Tom og Mathiesen, Thomas (red.):

Maktens ansikter, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo, 1981.

Christie, Nils:

Limits to pain, Universitetsforlaget, Oslo, 1981.

Dyrvik, Ståle:

Arbeidarlevkår i Stavanger. 1900 – 1940, Universitetet i Bergen, 1986. (Under utgivelse. Stavanger 1987.)

Eide, Anton (red.):

Høyland. Minneskrift til kommunejubileet 1837 - 1937,

Ingvald Dahles Forlag, Sandnes, 1937.

Fagerjord, Anne Lise O.:

Konservativ krisepolitikk i Trondheim kommune 1930 - 1935, hovedoppgave i historie, Universitetet i Trondheim, 1973.

Frøseth, Olav:

Undersøkelse av pensjonærene ved 10 av Stavanger bys aldershjem, **Norske Gerontologiske Skrifter**, 1971, nr. 15, 5 - 12.

Grude, Martin A.:

Om Høilands Fattiggaard paa Gaarden Soma i Høilands Herred, Stavanger, 1884.

Hodne, Fritz:

Norges økonomiske historie, J. W. Cappelens forlag, Oslo, 1981.

Johannessen, Arvid:

Om forholdet mellom de arbeidsløse og fagorganisasjonene i mellomkrigstiden, belyst gjennom de arbeidsløse i Oslo, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1975.

Johannessen, Dag:

Den politiske og Faglige arbeiderbevegelsen i Stavanger ca. 1900 - 1940, Årbok 1984.
Arbeidernes historielag i Rogaland, Stavanger, 1984.

Johannessen, Lars H.:

Mellom fattigforsorg og sosialpolitikk. Forsorgsvesenet i Bergen 1920 - 1940, hovedoppgåve i historie, Universitetet i Bergen, 1985.

Jones, Kathleen og Fowles, A. J.:

Ideas on institutions, Routledge & Kegan Paul, London, 1984.

Kaldhol, Ingar:

Krisepolitikk og ideologi. Reaksjonen i arbeiderbevegelsen på krisa fra 1920 -.,
hovedoppgave i historie, Universitetet i Trondheim, 1981.

Kirkbakk, John S.:

Arbeidsløse! Frem til demonstration for vor ret til at leve.
Arbeidsløshet i Rørosdistriktet i mellomkrigstiden, hovedoppgave i historie, Universitetet i Trondheim, 1982.

Langhelle, Svein Ivar et al.:

Soga om Sola og Madla. Bd. II, Sola kommune, 1983.

Luihn, Hans:

Arbeid og samfunn. Arbeidsmarkedspolitik i Norge gjennom 100 år, NKS-forlaget, Oslo, 1986.

Mjeldheim, Aamund:

Politiske brytningar i Stavanger i 1880-årene, Stavanger på 1800- tallet, Stavanger kommune, 1975

Middelthon, Bernt C.:

I kamp og fest, Carl Floors forlag, Stavanger, 1947.

Midré, Georges (red.):

Samfunnsendring og sosialpolitikk, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo, 1973.

Midré, Georges:

Bot, bedring eller brød? Om bedømming og behandling av sosial nød fra reformasjonen til folketrygden, Universitetsforlaget, Oslo, 1990.

Norås, Halvar:

Dei fattige: Tilhøva i Klepp ca. 1850-1900, **Årbok 1988**, Arbeidernes Historielag i Rogaland, Stavanger, 1988.

Næss, Hans Eivind:

Befolkningseksplosjonen, **Stavanger på 1800-tallet**, Stavanger kommune, 1975

Otto, B:

Fattig- og Arbeidsgaarden Stolpegaard, **Folkevennen**, 1887, XI, 192 - 207.

Pettersen, Per Arnt:

Linjer i norsk sosialpolitikk, Universitetsforlaget, Oslo, 1982.

Roalkvam, Gunnar:

Da kooperasjonen skulle "kværkes" i Stavanger, **Årbok 1984**, Arbeidernes Historielag i Rogaland., Stavanger 1984.

Rusche, Georg:

Labour market and penal sanction, **Crime and Social Justice**, 1978, 2 - 8.

Samuelsen, Tom:

Kurstedet. En sosiologisk studie av Bjørnebekk, Statens kursted for alkoholister, Statens institutt for alkoholforskning, Oslo, 1986.

Seip, Anne-Lise:

Vitenskap og virkelighet. Sosiale, økonomiske og politiske teorier hos T. H. Aschehoug 1845 - 1882, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo, 1975.

Seip, Anne-Lise:

Om velferdsstatens framvekst, Universitetsforlaget, Oslo, 1981.

Seip, Anne-Lise:

Sosialhjelpstaten blir til. Norsk sosialpolitikk 1740 - 1920, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1984.

Sporvin, Ragnhild:

Arbeidsledigheten i Bærum kommune i 1920-åra, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1980.

SSB (Statistisk Sentralbyrå):

Norges økonomi etter krigen, **Samfunnsøkonomiske studier**, nr. 12, Oslo, 1965.

Storhaug, Hans:

Arbeidsløsheten i Stavanger 1918 - 1930. Omfang, årsaker og botemidler, Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen, 1981.

Titlestad, Torgrim:

Hu Sara - ein levande legende i Stavanger. Om forsorg og kriseår i mellomkrigstiden, **Årbok 1986**, Arbeidernes Historielag i Rogaland, Stavanger 1986.

Titlestad, Torgrim:

I den galna tiå... Fattigdom, forsorg og politisk strid i Stavanger 1900 - 40, Varmen Forlag, Stavanger, 1987.

Tuveng, Morten: *Arbeidskraftproblemer*, **Statsøkonomisk Tidsskrift**, 1946/1947, 18 - 38.

Tveteraas, R. et al.: **Stavanger 1814 - 1914**, Dreyers Forlag og Boktrykkeri, Stavanger, 1914.

Utne, Bjørn Saxe:

Den Kombinerte Indretning - En sosialpolitisk pakkelsning fra 1800-tallets Stavanger",
Stavanger Museums Årbøker, Stavanger, 1980/1981/1982.

Åsheim, Jon:

Kirken og arbeidsløsheten omkring Ungdomshjelpen 1932, hovedoppgave i historie,
Universitetet i Trondheim, 1982.

UTRYKTE KILDER:

Protokoll for styret til Arbeids og Aldershjemmet. 1932 - 1961.

Stavanger Arbeids- og Aldershjem.

Fortegnelse over Personer som er henvist til Arbeidsgaarden eller Aldershjemmet. 1905 - 1931. Byarkivet i Stavanger.

Protokoll for Stavanger Arbeidslediges Forening. 1935 - 1939.

Stavanger Arbeidslediges Forenings Aksjonsutvalg. Rapporter og korrespondanse. Privatarkiv 129, Statsarkivet i Stavanger.

FORKORTELSER:

SBF, Stavanger Bystyres Forhandlinger.

VEDLEGG 1.

PLAN FOR STAVANGER ARBEIDS- OG ALDERSHJEM.

Paragraf 1.

Stavanger fattiggård, der er oprettet af fattig-og arbeidshusets fond, grundet reskripterne av 14 oktober 1791 og 25 oktober 1793 samt ifølge repræsentantskabsbeslutning af 16 mai 1892, tillægges ifølge høieste resolution af 11 mai 1903 fra den tid aldershjemmet tages i brug navnet Stavanger arbeids- og aldershjem. Dette sidste er ligesom fattiggården oprettet af fattig- og arbeidshusfondets midler, sålangt disse rak, og forresten ved tilskud af Stavanger kommune i henhold til kommunestyrets beslutning av 30. juni 1902.

Paragraf 2.

Hensigten med begge disse hjem er at optage til fuld forsørgelse personer, der søger om fattigunderstøttelse. Optagelse sker enten efter eget andragende derom eller efter fattigstyrets bestemmelse.

Paragraf 3.

I arbeidshjemmet optages kun arbejdsføre personer, der erholder frit livsophold mod at beskæftige sig med sådant arbejde, som bestyrer eller bestyrerinde finder passende for deres evner og kræfter samt med forpligtelse til at iagttage hjemmets ordensregler.

I aldershjemmet optages gamle og svagelige personer, der er mer eller mindre uskikkede til at stille sig selv. De erholder frit livsophold og forøvrigt al den pleie og tilsyn, som de måtte tiltrænge under vedkommende læges overtilsyn med forpligtelse til at overholde de for hjemmet fastsatte ordensregler.

Forsåvidt nogen av dem måtte være istand til at sysle med et eller andet let arbeide, bør sådant skaffes dem af bestyreren eller bestyrerinden efter samråd med lægen.

Ingen kan modtages ved noget af hjemmene uden at forevise erklæring fra vedkommende læge.

Paragraf 4.

Når personer, der ikke har hjemstavnsret i byen, optages på et af hjemmene, erlægges sådan betaling.

For voksne over 15 år kr. 1,00 pr. døgn.

" børn " 10 - " 0,80 -

" - " 2 - " 0,50 -

" - under 2 - " intet,

hvis moderen følger mer og der betales for hende, ellers 50 øre pr. døgn.

Paragraf 5.

Begge hjems anliggender ledes af en bestyrelse på 5 medlemmer, hvoraf de 3 vælges af og inden fattigstyret, de 2 andre vælges af formandskabet, og må mindst den ene af disse være medlem av dette. Funktionstiden er to år med ret til at frasige sig valg for ligeså lang tid. Hvert år udgår vevselvis 1 og 2 af de af fattigstyret valgte og 1 af de af formandskabet valgte medlemmer. Bestyrelsen vælger selv sin formand.

Paragraf 6.

Bestyrelsen fører særskilt forhandlingsprotokol samt afholder møder og tilser den til hjemmene hørende gård så ofte, som det finnes nødvendigt. Ingen beslutning er gyldig, med mindre mindst 3 medlemmer er tilstede. Bestyrelsen afholder møde på et af hjemmene som regel en gang månedlig.

Paragraf 7.

En bestyrer for begge hjem, med bolig i arbeidshjemmet, ansættes af fattigstyret efter indstilling af bestyrelsen. Ligeså ansættes på samme måde en bestyrerinde - helst diakonisse -

for aldershjemmet, hvilken sidste også er køkkenbestyrerinde og forestår den fælles bespisning ved begge hjem med bistand af bestyreren forsåvidt angår indkjøb og tilvejebringelse af de til husholdningen fornødne produkter. De nærmere bestemmelser angående hver enkel af forannævnte funktionærers virksomhed fastsættes ved instrukser af bestyrelsen.

Den til hjemmene og gårdsbruget forøvrigt fornødne betjening antages af bestyrelsen efter samråd med bestyreren og vedkommende bestyrerinde.

Paragraf 8.

Kassererforretningen og regnskabsførselen for hjemmene besørages ved fattigforstanderkontoret, hvor alle regninger, forsynede med fornøden bevidnelse, udbetales på sedvanlig måde, og hvor indtægter af gården m. m. indkræves efter opgave af bestyreren.

Paragraf 9.

Der tilvejebringes en sådan ordning med de kommunale læger, at en af disse kan overtage tilsynet med begge hjem. Ligeså overdrages det til en af byens præster at besørge den geistlige betjening - hvorunder også begravelser henhører - mod sådan godtgørelse, som måtte blive bestemt.

Paragraf 10.

Bestyrelsen kan udskrive fra hjemmene sådanne personer, om hvem der er rimelig grund til at antage, at de kan forsørge sig selv, samt i særegne tilfælde udvise sådanne, hvis forhold må ansees at være til skade for hjemmenes øvrige beboere. Om sådan udvisning gives meddelelse til førstkommende fattigstyremøde.

Paragraf 11.

Hvert år fremlægger bestyrelsen i betimelig tid forslag til budget for hjemmene, ligesom der jevnlig føres kontrol med større indkjøb og salg af gården, at alt sker i overensstemmelse med de derom fattede beslutninger.

Endelig tilkommer det bestyrelsen at påse, at de for funktionærerne og betjeningen ved hjemmene vedtagne instrukser efterkommes samt at de af bestyrelsen opstillede ordensregler overholdes af hjemmenes beboere.

VEDLEGG 2.

INSTRUKS FOR STAVANGER ARBEIDS- OG ALDERSHJEM. 1936.

- 1. Enhver som opptas på hjemmene må medbringe attest fra hjemmets læge. Ingen med smitsom sykdom kan opptas. Likeså må medbringes bevidnelse fra forsorgssjefen og styrets formann om at vedkommende skal opptas. Det er forbudt for den som opptas å medbringe møbler eller annet bohove, heller ikke gamle blade og bøker o.l., som kan medføre veggedyr eller smitte av noen art. Den som opptas må ved ankomsten melde seg til bestyreren, bestyrerinnen eller oversøsteren. Den nyankomne må bades og iføres rent tøy før værelse anvises.*
- 2. På gitt signal om morgenen står hver frisk person opp, vasker seg og klær seg, åpner vinduet og slår opp senklærne, går derpå til spisesalen til frokost. Deretter reder hver sin seng og ordner sitt værelse. Spyttbakkene renses daglig og fylles med sagflis eller sand. Spyting på gulver, i ganger eller trapper er på det allerstrengeste forbudt. Hver enkelt av beboerne må påse at de hygieniske forhold ved hjemmene til enhver tid er i den skjønneste orden.*
- 3. I sengen skal kun finnes sengetøy. Hver frisk person lufter selv sine senklær minst en gang i uken.*
- 4. Enhver beboer skal ha sitt værelse i orden 1 1/2 time etter morgensignalet. Vedkommendes personlige eiendeler, klær o.l. skal oppbevares på sine bestemte steder og på bestemt måte. Dette gjelder også før man går tilsengs for natten. I tilfelle ildebrand må enhver selv i mørke -kunne finne sitt tøy og sine eiendeler hurtigst mulig.*
- 5. Friske personer må ikke om dagen ligge på sengen uten i middagshvilen, og da skal skotøy og arbeidsklær være avtatt. Røkning på sengen er på det allerstrengeste forbudt.*
- 6. Blir noen i nattens løp syk, melder vedkommende dette straks til sin nærmeste foresatte. Uro eller liknende i ens eget eller i naboens værelse skal likeså straks meldes.*

7. Utenom dagens arbeidstid kan beboerne oppholde seg enten på sitt værelse, på leseværelset eller i det fri. Sammenstimlen på ganger eller i andres værelser er forbudt. Ro i værelsene skal inntre en time før sengetid, om vinteren kl. 10 og om sommeren kl. 11 aften.

8. Besøkende må få tillatelse enten av bestyreren, oversøster eller bestyrerinnen, alt etter hvad besøket gjelder. Den som har gitt sådan tillatelse må påse at det under besøket ikke skjer brudd på gjeldende instruks og ordensregler. På søn- og helligdager vil som regel ingen tilstedes adgang mellem kl. 12 middag og kl. 2 1/2 ettermiddag.

9. Det henstilles til alle i det daglige liv å søke å omgås de øvrige beboere på den mest hensynsfulle måte og sørge for at der altid råder det beste forhold mellem såvel beboerne innbyrdes som mellem beboere og betjening. Beboerne har rett til å få sine krav fremført personlig i samlet styremøte.

10. Det er forbudt å beskadige møbler, vegger o.l. ved skjæring, tilsmussing, tegning etc. Likeså er det strengt forbudt å beskadige og ødelegge trær, busker og gressplener. Enhver må sette sin ære i at alt vedrørende Arbeids- og Aldershjemmets eiendom er i den skjønneste orden.

11. Skifte av tøy foretas så ofte det ansees nødvendig. Badning foretas så ofte det er påkrevet, etter bestyrerens, bestyrerinnens og oversøsters ordre.

12. Alle gulver i hjemmene vaskes daglig. Desuten skal hver frisk beboer etter tur minst 1 gang pr. uke meget grundig vaske gulvet i sitt værelse.

All urenslighet i eller ved hjemmene er strengt forbudt. Likeså tilsmussing av toaletterum, bad og W.C. Børsting av klær og skotøy må kun foregå på anvist sted.

13. [...]

beides med drev eller andre brennbare saker er røykning strengt forbudt. I tilfelle brand må den som oppdager ilden gjentatte ganger alarmere kraftig, og varsle beboerne nærmest brandstedet først. Deretter varsles nærmeste foresatte.

14. Alle arbeidsdyktige beboere plikter å delta i det arbeide bestyreren, bestyrerinnen eller oversøster bestemmer. Særlig skal enhver dertil skikket sysselsettes med arbeide på gårdsbruket. Kvinner skikket til gårdsarbeide kan anvendes dertil - særlig i onnetidene. Ellers i fjøset til melking m.v.

15. Ingen har lov til å forlate hjemmene uten tillatelse. Den som har hatt tillatelse til fravær, skal ved tilbakekomsten melde seg for vedkommende som har gitt tillatelsen.

Forlater noen hjemmene eller blir borte lengre tid uten tillatelse, eller vender tilbake i beruset tilstand, skal dette alltid rapporteres til styret. I gjentakelsestilfelle må vedkommende være forberedt på i lengre tid å bli nektet tillatelse til å forlate arbeidsgården eller aldershjemmet.

16. Beboere som ikke oppfører seg korrekt, forsøker å påvirke andre til slett oppførsel, nekter å ta anvist arbeide, viser uvilje under arbeidet og i det hele tatt ikke gjør sitt beste, eller forøvrig opptrer i strid med ordensreglene, meldes til styret.

17. I ethvert rum skal finnes oppslått "Instruks for Stavanger Arbeids- og Aldershjem, Hillevåg". Forøvrig har enhver å rette seg etter den til enhver tid av styret fastsatte instruks.

18. Ifølge Stavanger Fattigstyres beslutning vil den som uten tillatelse forlater Arbeids- og Aldershjemmet eller blir bortvist på grunn av overtredelser av dette reglements bestemmelser, ikke få understøttelse av forsorgsvesenet.

Stavanger i mars 1936.

Styret.

Leiv Lea. Halvdan Lund. Johs. Mæland. Adolf Olsen.

Emma Nielsen- Øgreid.